

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**AFGANİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİNİN REKABET-İŞ
BİRLİĞİ ANALİZİ (2001-2021)**

Farangis RAOFI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2022

©2022- Farangis RAOFI

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**AFGANİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİNİN REKABET-İŞ
BİRLİĞİ ANALİZİ (2001-2021)**

**COMPETITION-COOPERATION ANALYSIS OF
AFGHANISTAN-CHINA RELATIONS (2001-2021)**

Hazırlayan
Farangis RAOFI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Nur ÇETİN

KIRŞEHİR-2022

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı yüksek lisans/doktora öğrencisi, Farangis RAOFI tarafından hazırlanan “AFGANİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİNİN REKABET-İŞ BİRLİĞİ ANALİZİ (2001-2021)” adlı tez çalışması tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Prof. Dr. Nur ÇETİN

Üye.....(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Burak GÜNEŞ

Üye.....(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARAMAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2022

(İmza)

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2022

Farangis RAOFI

İmza

ÖZET

AFGANİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİNİN REKABET-İŞ BİRLİĞİ ANALİZİ (2001-2021)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan: Farangis RAOFI

Danışman: Prof. Dr. Nur ÇETİN

2022 – xi+103

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Nur ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi Burak GÜNEŞ

Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARAMAN

Afganistan'ın stratejik konumu ve mevcut tabii kaynakları, onu sömürgeci devletler nazarında bir cazibe merkezine dönüştürmüştür. Ülke, yakın geçmişi süresince büyük devletlerin egemenliği altında olduğundan sürekli var olma çabası göstermiştir. İç savaş ve işgaller sebebiyle ülkenin gelişimi her açıdan geri kalmış olsa da iş birlikleri ve denge politikalarıyla bu süreç aşılmaya çalışılmaktadır. Bu hususta kurulan ekonomik ortaklıklar ve bölgesel yakınlaşma Afganistan'ın yeniden yapılanma sürecindeki en önemli etkenler arasında yer alır. Bu tez, Çin'in bölgedeki ekonomik ve siyasî stratejilerinde Afganistan'ın yerini ve önemini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu hususta taraflar arasındaki iş birliklerinin, maddî kazanımların ve ortak ekonomik çıkarların bölge siyasetini ne yönde etkilediği ve ikili ilişkilere nasıl tesir ettiği çalışmanın temel problem sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca İpek Yolu'nu yeniden hayata geçirme fikriyle meydana getirilen "bir yol, bir kuşak" projesi doğrultusunda, Çin'in Afganistan'a yönelik hedeflerine ulaşip ulaşmadığı gibi konulara da vurgu yapılmıştır. Bölgedeki tehditler her ne kadar iş birliği ve yakınlaşmanın gerçekleşmesini zorlaştırırsa da mevcut maddî çıkarlar ve ortak kazanımlar bu durumu bertaraf etmektedir. Zira bu tarz yakınlaşmaların ana motivasyonunu çıkar temini oluşturmaktadır. Çin'in ekonomik gelişimiyle birlikte enerji talebi artışı ortaya çıkmış ve söz konusu enerji ihtiyacının Afganistan'dan karşılanması gündeme gelmiştir. Bu düşünce akıllara bölge güvenliğinin buna ne denli uygun olduğu sorusunu getirmektedir. Ayrıca diğer büyük devletlerin bu fikre bakışı da önem

teşkil eder. Çünkü coğrafi konumu sebebiyle Afganistan, Hindistan ve Çin'i birbirine bağlamakta ve mevcut kaynakları sayesinde Rusya ile Amerika'nın ilgisini bölge üzerine çekmektedir. Bunu engellemek isteyen Çin yeni planlar ortaya koymuştur.

Bu tez kapsamında, Afganistan-Çin ilişkileri rekabet-iş birliği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Afganistan'ın bölge üzerindeki ekonomik ve diplomatik ilişkilere etkisi ele alınmıştır. İş birliği politikalarının bölge güvenliği üzerindeki yansımaları tartışılmıştır. Ayrıca çalışmada alan taraması usulüyle çeşitli elektronik ve yazılı kaynaklar incelenerek iki ülke arasındaki ortaklık-iş birliği faaliyetlerinin tespitine ve etkili olduğu alanları ortaya koymaya çaba gösterilmiştir. Bununla beraber güvenlik beklentileri ile Çin-Afganistan yaklaşma siyaseti arasındaki korelasyon irdelenmiştir. Bu minvalde çalışmada elde edilmiş sonuçların diğer araştırmacılara yol gösterici olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Bölgesel Stratejiler, Çin, İş Birliği, Ortaklık.

ABSTRACT

COMPETITION-COOPERATION ANALYSIS OF AFGHANISTAN-CHINA RELATIONS (2001-2021)

M.Sc.Thesis

Preparer: Farangis RAOFI

Advisor: Prof. Dr. Nur ÇETİN

2022 – xi+103

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School of Social Sciences

International Relations Department

International Relations Science

Jury

Prof. Dr. Nur ÇETİN

Asst. Prof. Dr. Burak GÜNEŞ

Asst. Prof. Dr. Haydar KARAMAN

Afghanistan's strategic location and available natural resources have turned it into a center of attraction in the eyes of colonial states. Since the country was under the sovereignty of big states during its recent past, it has always strived to exist. Although the development of the country has lagged in every aspect due to the civil war and occupations, this process is being tried to be overcome with cooperation and balance policies. Economic partnerships and regional rapprochement established in this regard are among the most important factors in Afghanistan's restructuring process. This thesis aims to reveal the place and importance of Afghanistan in China's economic and political strategies in the region. In this regard, the main problem of the study is how the cooperation between the parties, material gains and common economic interests affect the regional politics and how they affect bilateral relations. In addition, in line with the "one road, one generation" project, which was created with the idea of reviving the Silk Road, issues such as whether China has achieved its goals for Afghanistan were also emphasized. Although the threats in the region make it difficult for cooperation and rapprochement to take place, current financial interests and common gains eliminate this situation. Because the main motivation of such rapprochement is the provision of interests. With the economic development of China, an increase in energy demand has emerged and meeting the said energy need from Afghanistan has come to the fore. This thought brings to mind the question of how appropriate regional security is. It is also important that other great states view

this idea. Because, due to its geographical location, Afghanistan connects India and China, and thanks to its existing resources, it attracts the attention of Russia and America to the region. China, which wants to prevent this, has put forward new plans.

Within the scope of this thesis, Afghanistan-China relations were evaluated within the framework of competition-cooperation. The effect of Afghanistan on the economic and diplomatic relations in the region is discussed. The reflections of cooperation policies on regional security were discussed. In addition, by examining various electronic and written sources with the method of field scanning, an effort has been made to identify the partnership-cooperation activities between the two countries and to reveal the areas where they are effective. In addition, the correlation between security expectations and China-Afghan rapprochement policy has been examined. It is expected that the results obtained in this study will guide other researchers.

Keywords: Afghanistan, China, Cooperation, Partnership, Regional Strategies.

ÖN SÖZ

Afganistan, tarihi boyunca var oluş mücadeleleriyle gündeme gelmiştir. Bölgenin farklı kutupların ortak himaye alanında yer alması ülkeyi iç savaşa ve işgallere açık hale getirmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çin'in bölgedeki gücünü arttırması ve 21. yüzyılla birlikte küresel güç olma çabaları, Çin'e komşu olan Afganistan'ı olumlu ve olumsuz yönlerde etkilemiştir. Zira bu süreçte Afganistan'ın stratejik konumu ve yeraltı kaynakları ülkeyi bir cazibe merkezi haline dönüştürmüştür. Bu minvalde bu tez çalışması Afganistan-Çin ilişkilerini rekabet ve iş birliği analizi çerçevesinde ele almış ve iki ülke arasındaki ortaklık stratejilerini incelemiştir.

Tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle çalışmanın amacı, yöntemi ve kaynakları belirtilmiştir.

Birinci bölümde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Afganistan-Çin ilişkilerinin tarihî arka plânı ve yaşanan siyasî gelişmeler aktarılmıştır. Sonrasında XX. yüzyılla birlikte Çin'in Afganistan üzerindeki siyasi ve ekonomik beklentileri ve buna yönelik oluşturulan yeni stratejilere değinilmiştir.

İkinci bölümde, iki ülkenin müşterek çıkar ve beklentileri doğrultusunda oluşturulan ortaklıklar ve bunun beraberinde getirdiği siyasi-ekonomik süreçler aktarılmıştır. Ayrıca Çin-Afganistan ilişkilerinde diğer güçlerin sürece etkisine ve mevcut ilişkilerin bu süreçten ne derece etkilendiğine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise başlangıçta Çin'in Afganistan'daki yatırım örnekleri ele alınmıştır. Bu hususta Afganistan'ı ilgilendiren ve Çin tarafından desteklenen çeşitli projeler incelenmiştir. Bununla beraber Afganistan-Çin ortaklığının türleri üzerinde durulmuş ve bu ortaklığın arka planındaki ekonomik anlaşmalara değinilmiştir.

Bu tez çalışması büyük oranda İngilizce, Türkçe ve Farsça literatürden istifade edilerek hazırlanmıştır. Bunun yanında güncel elektronik basından ve resmî açıklamalardan istifade edilmiştir.

Bu itibarla tezin nihayete ermesine kadarki bütün aşamalarda kendisinden daima yakın ilgi ve destek gördüğüm danışman hocam Sayın Prof. Dr. Nur Çetin'e hürmet ve şükranlarımı sunarım. Tez savunma jürisinde yer alarak görüş ve önerileriyle katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Burak Güneş ve Dr. Öğr. Üyesi Haydar Karaman hocalarıma müteşekkirim.

Ayrıca ilgi ve teşviklerinden ötürü Dr. Alper Yıldırım'a, kaynak temini noktasında ise Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim.

Kırşehir-2022

Farangis RAOFI

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1
Çalışmanın Konusu ve Problemi	2
Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	3
Çalışmanın Yöntemi	4
BÖLÜM I	
1. 1. Afganistan-Çin İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı	5
1. 1. 1. Afganistan'ın Kısa Tarihçesi	5
1. 1. 2. Afganistan'ın Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi	9
1. 1. 3. Çin'in Kısa Tarihi.....	11
1. 2. İş Birliği ve Rekabet İlişkisinde Bölgesel Güvenliğin Önemi	14
1. 3. 20. Yüzyıl'da Afganistan-Çin İlişkileri ve Bölgesel Denge Siyaseti	18
1. 3. 1. 1950-1979 Afganistan-Çin İlişkileri.....	19
1. 3. 2. 1979-1992 Afganistan-Çin Düşmanlık İlişkileri	25
1. 3. 3. 1992-2001 Yılları Arasında Çin-Afganistan İlişkileri: İkili Politika..	27
BÖLÜM II	
2. 1. Büyük Güç Politikaları ve Çin'in Afganistan'daki Rolü.....	30
2. 2. İş Birliğinde Güvenliğin Önemi ve Fundamentalizm.....	33

2. 3. Çin'in Ekonomik Büyümesi ve Enerji Talebinin Artışı	38
2. 4. Çin'in Afganistan Dış Politikası	45
2. 5. Çin'in Güvenlik Endişeleri ve Afganistan	48
2. 6. Afganistan Ekonomisi ve Çin'in Çıkarları	52
2. 6. 1. Afganistan'ın Ekonomisi	53
2. 6. 2. Yolsuzluk	56
2. 6. 3. Zengin Yeraltı Kaynaklarının Afganistan Üzerine Etkileri	58
2. 6. 4. Çinli İşletmelerin Afganistan'a İlgisi	59
2. 7. Afganistan'ın Temel Yeraltı Kaynakları ve Önemi	61
2. 7. 1. Mes-i Aynak Bakır Madeni	63
2. 7. 2. Amu Derya Petrol Sahası	68
BÖLÜM III	
3. 1. Afganistan'da Çin Yatırım Örnekleri	74
3. 2. Çin-Afganistan Ortaklık Versiyonları	78
3. 2. 1. Enerji Güvenliği	79
3. 2. 2. Gwadar Limanı Projesi	82
3. 2. 3. Çabahar Limanı Projesi	83
3. 2. 4. Tapi Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	85
3. 2. 5. Nakliyat	89
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	95
ÖZGEÇMİŞ	103

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB	AVRUPA BİRLİĞİ
ABD	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
BM	BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
CNPC	ÇİN ULUSAL PETROL ŞİRKETİ
ÇHC	ÇİN HALK CUMHURİYETİ
DİA	DİYANET İSLAM ANSİKLOPEDİSİ
EIA	ENERJİ ENFORMASYON İDARESİ
ISAF	INTERNATIONAL SECURITY ASSISTANCE FORCE
JCC	JANGXİ BAKIR ŞİRKETİ
KİT	KAMU İKTİSADİ TEŞKİLATI
MCC	ÇİN METALURJİ ŞİRKETİ
SSCB	SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
TDV	TÜRKİYE DİYANET VAKFI

GİRİŞ

Silahlanma yarışının zirveye ulaştığı dönem olarak addedilen iki kutuplu soğuk savaş evresi, uluslararası literatürde nispeten istikrarın sağlandığı bir barış dönemi olarak addedilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, dönem devletlerinin güvenlik idrakiyle alakalıdır. Soğuk savaşın sonlarına doğru Sovyet Rusya'sının Afganistan'ı işgaliyle birlikte bölge üzerinde yeni güç çatışmaları tetiklenmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti, bölgedeki menfaatlerini gözettiğinden Rusya'nın bu hamlesinden rahatsız olmuştur.

İlerleyen süreçte soğuk savaşın bitmesinin ardından, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) dünyada tek kutuplu bir hegemonya oluşturmaya başlaması ve Rusya'nın devreden çıkması, yeni bir aktör olarak ortaya çıkan Çin'in tepkisini çekmiştir. Yeni dünya düzeniyle beraber, iş birliği ve bölgesel ortaklıklar ön plana çıkmıştır.

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra Rusya ve Çin, ABD için büyüklükleri, ekonomik potansiyelleri, askeri ve nüfus güçleri açısından en tehditkâr ülkeler olarak yer almıştır. Soğuk savaşın ardından NATO'nun Balkanlara ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi ve bu bölgelere müdahaleleri, Amerika'nın 2001 yılındaki Afganistan işgali ile 2003 senesindeki Irak işgali, Çin açısından endişe ile karşılanmıştır. Ayrıca NATO'nun 1999'daki Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti ile 2004 senesinde Litvanya, Bulgaristan, Slovakya, Estonya, Romanya ve Slovenya'yı bünyesine katması Rusya'nın yanında Çin'i de dar bir bölgeye sıkıştırmış (Akman, 2015: 7) ve batıya doğru ilerlemesi pek mümkün gözükmeyen Çin'in bölge ülkeleri ile birlikte hareket etme zorunluluğunu doğurmuştur. Bu devletlerden biri de Orta Asya'da önemli bir jeo-politik konuma sahip olan Afganistan'dır.

Çin, yakın geçmişi süresince Afganistan ile iyi komşuluk ilişkileri oluşturmayı başarmıştır. 11 Eylül olaylarından sonra Amerika'nın Afganistan'ı işgalinin ardından Çin, Afganistan ile resmî temaslar geliştiren ilk devletlerdendi.* Bunun neticesinde Kabil'deki Çin büyükelçiliği 2002 senesinde yeniden hizmete girdi. Bunu dostluk atılımlarını diplomatik destek taahhütleri izledi. Devam eden adımda Afganistan ile Çin ilişkilerini geliştirmek, bununla beraber siyasi ve ekonomik alanlarda iş birlikleri meydana getirmek amacıyla birçok karşılıklı anlaşma yapıldı.

* “Ülke” ve “Devlet” kavramları birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Her ne kadar Çin, Afganistan'a askerî kuvvet yollamamışsa da Afganistan'ın iç güvenlik kurumlarına büyük ölçüde yardımda bulunmuştur. Amerika'nın Afganistan'ı terk etmesinden sonra Çin'in bu taktiği, Afganistan ile iyi ilişkiler geliştirmek istediğinin bir göstergesi olarak algılanmıştır. Zira Çin, iç problemlerle mücadelede oldukça tecrübeliydi. Özellikle Türk ve Müslümanların yer aldığı Doğu Türkistan bölgesinde istikrarı temin etme gayreti Afganistan'da ilgi ile karşılandı. Bu vaziyet Çin'in Afganistan'daki stratejik hedeflerinin neden mühim bir yere sahip olduğunu açıkça gösteriyordu. Bununla birlikte Afganistan ve Çin arasında oluşturulan ekonomik ortaklıklar ve ticarî iş birlikleri Çin için yeni imkânlar ortaya koyuyordu. Bilhassa Afganistan'da yeni yeraltı kaynaklarının bulunması, Çin'in buradaki maddî çıkarlarını arttırmış ve Afganistan-Çin ilişkilerine olumlu anlamda yeni bir boyut getirmiştir.

Çin ile Afganistan arasında geliştirilen ilişkiler ve iş birlikleri bölge güvenliği üzerinde olumlu etkiler meydana getirmiştir. Çin'in Afganistan için uyguladığı yaklaşma siyaseti sayesinde bölgesel güvenlik beklentileri artmış ve bu durum karşılıklı çıkarların gözetilmesini sağlamıştır. Elde edilen bu bulgular, çalışmanın hipotezlerini ortaya koymaktadır.

Bu tez, Asya'nın çok önemli unsurlarından biri sayılan Çin Halk Cumhuriyeti ile Afganistan arasında gerçekleşen iş birlikleri ve ortaklık faaliyetlerini, bu faaliyetlerin perde arkasındaki sebepleri ve hedefleri ele alır. Bu minvalde Çin ile Afganistan'ın siyasî, ekonomik, askerî münasebetleri ve bunun sonuçları, bu tezin temel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu hususta çalışmanın meydana getirilme süreçlerinde Farsça, İngilizce ve Türkçe kaynaklardan istifade edilmiştir. İstifade edilen malzemeler ve takip edilen yöntemin ardından bu tezin literatüre katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

ÇALIŞMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Bu tez, Afganistan ile Çin ilişkilerini rekabet-iş birliği analizi ekseninde incelemiştir. Ayrıca, güvenlik stratejilerinin bölge egemenliği üzerinde tesiri araştırılmış ve Afganistan'ın, bölgedeki ekonomik ve diplomatik ilerlemelerdeki rolü ele alınmıştır. İş birliği ve ortaklık organizasyonlarının etkileri üzerinde durularak bunların işlerlik fonksiyonları değerlendirilmiştir. Bununla beraber Afganistan-Çin yakın ilişkileriyle bölge güvenliği arasındaki korelasyon tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tez esas olarak aşağıdaki soruları tartışarak, onlara cevap bulacaktır:

- Çin'in bakış açısına göre Afganistan'ın önemi nedir?
- Afganistan Çin için ne zaman önem teşkil etmeye başlamıştır?
- Afganistan-Çin ilişkilerinin ortaklık süreci nasıl gerçekleşmiştir? Diğer büyük güçlerin bu süreçteki rolü nedir?
- Afganistan'ı Çin ile ortak hareket etmeye iten sebepler nelerdir?

Bu ana soruların haricinde aşağıdaki şu sorulara da değinilmektedir:

- Afganistan, bölge unsurları için nasıl bir öneme sahiptir? Çin'in ekonomik ve askeri siyasetinin Afganistan üzerindeki etkileri nelerdir? Çin, Afganistan'ı bir sömürü aracı olarak mı görmüştür? Mevcut ortaklık ve iş birlikleri iki ülke ilişkilerini ne derecede etkilemiştir?

Bu ve bunun gibi aydınlatılması gereken sorular bu çalışmanın problematiğini oluşturur. Tüm bu hususlar, bizi bu çalışmanın yapılmasına iten temel nedenler arasında yer alır.

ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Afganistan, bölgedeki stratejik konumu sebebiyle hep bir çatışmaların odak noktası olmuştur. Batılı devletler tarafından defalarca işgal edilen ülke, uzun süre hâkimiyet mücadeleleri sahasına dönüşmüştür. Bölgede hâkimiyet kurmak isteyen devletler zaman içerisinde Afganistan ile siyasi, ekonomik vs. ilişkiler geliştirmeden bölgede etkinlik gösteremeyeceklerini anlamıştır. Bu devletlerden biri de Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Çin, bölgedeki etkinliğini istikrarlı bir Afganistan olmadan gerçekleştiremeyeceğinin farkındadır. Bu sebeple ekonomik çıkar ve bölgenin istikrarını temin etmek amacıyla Afganistan üzerinden birtakım ortaklıklar oluşturmuştur. Bu çalışmanın temel amacı, 2001-2021 yılları arasında Afganistan-Çin ilişkilerinde ön plana çıkan dinamikleri belirlemek ve bu dinamikler üzerinden gerçekleşen iş birliklerinin bölgesel siyasete ve ekonomiye tesirini ortaya koymaktır. Bu sayede Afganistan'ın bölgedeki önemine vurgu yaparak, Çin'in ekonomik ve siyasi stratejilerinde Afganistan'ın yerini belirlemek amaçlanmıştır. Bununla birlikte iki ülke ilişkilerinin ekonomik temelli hareket noktasından siyasi çıkarlara nasıl evrildiği saptanmaya çalışılmıştır.

Bu hususta çalışmamız, bölgesel siyaset üzerinden Afganistan-Çin ikili ilişkilerinin, ortaklık ve iş birliği politikaları çerçevesinde değişim ve dönüşümünü ele alması bakımından önem arz etmektedir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Tezin hazırlanmasında daha çok literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca İngilizce, Türkçe ve Farsça kaynakların mukayesesiyle çalışma daha nesnel ve özgün bir hale getirilmeye çabalanmıştır. Çalışmanın daha çok sosyal alana odaklanması sebebiyle nitel araştırma yöntemleri ön plânda tutulmuş lâkin yer yer çeşitli istatistiklerden ve raporlardan istifade edilerek nicel verilerden de faydalanılmıştır.

Çalışmada dikkat ettiğimin noktalardan biri de zaman ve mekân merkezli araştırmalarda uyulması gereken metodun tutarlılığıdır. Bu hususta konu, 2001-2021 yılları içerisinde yer almakla beraber Asya coğrafyası ile sınırlandırılmıştır. Elbette ki tarihî akışı ve konu bütünlüğünü gözetmek adına yer yer zaman dilimi ve coğrafya esnek tutulmuştur.

Çalışmada başta İngilizce, Türkçe ve Farsça kaynaklar olmak üzere, dışışleri yazışmaları, gazeteler, kitaplar, tezler, bilimsel makaleler ve ansiklopedilerden istifade edilmiştir.

BÖLÜM I

1. 1. AFGANİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Devletler amaç ve çıkarlarına ulaşmak için diplomatik ilişkilerini ön plana koyarlar. Onların diplomatik kapasitesi ise uluslararası ilişkilerinin yeterliliği ile ölçülür. Devletler dış politika ilişkilerinde ne kadar güçlüyse, çıkarlarını elde etmede o kadar başarılı olurlar. Ancak güç kavramının dikkatli bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Zira gücün sadece tek boyutta olmadığı, farklı etkilere de sahip olduğu söylenebilir. Gelişen ve büyüyen bir güç olarak Çin Halk Cumhuriyeti; bölgede dış politikaya ve diğer hükûmetlerle ilişkileri genişletmeye oldukça özen göstermektedir. Bu hususta Çin yumuşak güç kullanımına, ekonomi ve kültür gibi bileşenlerin uygulanmasına önem vermektedir. Çünkü dış politika alanında Çinliler, barışçıl ve şiddet içermeyen bir imaj ortaya koymaya çabalamaktadır. Yumuşak güç kullanımının ve hükûmetler arasındaki kültürel ilişkilerin genişlemesi iletişimin daha fazla artmasına ve bu hususta fayda sağlanmasına olanak tanımıştır. Bu nedenle dış politikanın uygulanmasında ekonomik-kültürel ilişkilere ve kültür politikalarının işlevine sahiptirler. Bu hususta Afganistan ve Çin ilişkileri tarihsel süreç içinde öncelikle askeri-stratejik boyutlarıyla, sonrasında ise ticari, ekonomik ve iş birliği boyutlarıyla gün yüzüne çıkmıştır (Muhammadzay, 1399: 74).

Afganistan ve Çin'in kökleri çok eski dönemlere dayanmaktadır. Bu iki ülke, insanlık tarihi ve medeniyeti boyunca özel bir yere sahip olmuştur. Çünkü her iki ülke de farklı tarih dönemlerine ve farklı medeniyetlere tanıklık etmiştir. Yaklaşık iki bin yıl önce meydana getirilen tarihi ipek yolu, bu iki ülkeyi birbirine bağlayan ilk önemli teşebbüsler arasında yer almıştır. O zamanlar bu tarihi yol, ekonomik değere sahip malların ticaretini yaymak amacıyla oluşturulmuş, bölge ve dünya tüccarları için fırsatlar yaratmanın yanı sıra kültür, dil ve fikir alışverişi sağlayan bir iletişim köprüsü haline gelmiştir. Bu sebeple İpek Yolu genel anlamda farklı kültürlerle sahip bu iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. Bu iki ülkenin ortak sınırı çok uzun olmamasına olmasına rağmen, Afganistan ve Çin arasındaki ilişkiler çok eski zamanlara kadar dayanmaktadır. Onların tarihsel ilişkileri bu devletleri birçok kez farklı amaçlarla bir araya getirmiştir.

1. 1. 1. Afganistan'ın Kısa Tarihçesi

Güney Asya ve Orta Asya arasında tampon bir bölge olarak konumlanan Afganistan, birçok ülke için etkili transit geçiş avantajlarına sahiptir. Bu sebeple Afganistan öncelikle

çevre ülkelerinin stratejik ve ekonomik çıkarlarına yönelik müdahalelerine maruz kalmıştır. Ülkenin bir geçiş güzergahında olması ve Orta Asya'nın kesişiminde yer alması, onu jeopolitik açıdan farklı bir konuma taşımıştır. Bu durum zamanla onun bölgesel olarak önem kazanmasında etkili olmuştur (Kazemi, 1399: 233).

Bölgedeki konumu ve pozisyonu sebebiyle Afganistan, tarih süresince emperyalist güçlerin ve bölge ülkelerinin tehdidi altında kalmıştır. Bu sebeple uzun süreler çatışma sahası haline dönüşmüş bir bölge olarak gündeme gelmiştir. Bu sebeplerle bölge halkı saldırılara, çıkar çatışmalarına ve paylaşım kavgalarına maruz kalmıştır (Beg, 2001: 17). Ülke, konumu itibarıyla Asya'nın geçiş güzergahında yer almasına rağmen kültürel özellikleri onu daha çok Orta Doğu'ya yakınlaştırmıştır (Derman, 2014: 2).

Ülke olarak Afganistan'ın tarihi çok eski zamanlara dayanmasa da bölgenin iki bin yılı aşkın köklü bir geçmişi vardır. Bunun nedeni Afganistan'ın Asya kavşağında yer alması ve İran-Hindistan-Orta Asya arasındaki hinterlandın üzerine bulunmasıdır. Bu durum Afganistan'ın kaderini değiştiren birtakım etkilere sebep olmuştur. Bunların başında da Afganistan'ın bir çeşit mücadele alanına dönüşmesi yer almaktadır (Clammer, 2007: 25). Bunu tarihsel anlamda ortaya koymak mümkündür.

Bölgede yaklaşık 10.000 yıl öncesine ait olduğu bilinen tarım ve hayvancılık izlerine rastlanmıştır. Afganistan'ın yer aldığı topraklar Büyük Cyrus'un Ahameniş İmparatorluğu'nun bir parçasıdır. Ancak bu bilgiler milattan önce 6. asır ile birlikte yazılı tarihin içerisinde yer almaya başlamıştır. Özellikle Perslerin tarih sahnesine çıkmasıyla ve bugünkü Afganistan topraklarını ele geçirmesiyle birlikte yazılı tarihte Afganistan'dan bahsedilir olmuştur (Clammer, 2007: 25). Perslerden sonra bu topraklarda Büyük İskender hakimiyet kurmuş ve Baktriona devletini meydana getirmiştir. Afganistan coğrafyası milattan sonra 50-125 seneleri arasında İskitler tarafından, 125-480 seneleri arasında Kuşamlar tarafından, 480 senesinden itibaren ise Türk kavimleri tarafından ele geçirilmiştir. Bu kavimler sırasıyla Hunlar, Göktürkler ve Halaçlardan oluşmaktadır ve 7. asrın sonuna kadar Afganistan topraklarında hüküm sürmüşlerdir (Talash, 2016: 4).

İslamiyet öncesi dönemde, başta Yunan ve Hint medeniyetleri olmak üzere birçok medeniyetin etkisinde kalan bölge İslamiyet'in kabulünün ardından günümüze kadar Müslüman bir devlet olarak gelmiştir (DEİK Afganistan Bülteni, 2012: 2). İslamiyet ilk kez Halife Hazreti Osman (652-654) zamanında Afganistan'a ulaşmıştır. Sonrasında

Afganistan'ın büyük bir bölümü 875-999 arası Safevîler ve Samanîler tarafından ele geçirilmiştir. 961-1040 seneleri arasında Gazneliler ve 1040-1053 arasında Büyük Selçuklu Devleti bölgedeki hakimiyeti ele almıştır. Sonrasında 12. asırda Gurular bölgede büyük bir devlet teşkil etmişlerdir. 1199 senesinden Moğol istilasına kadar geçen sürede Afganistan topraklarını batıda Selçuklular, güneyde Ghur Devleti ve kuzeyde Harzemşahlar yönetmiştir. Timur'un 14. asırda vefatıyla birlikte Moğolların bölge hakimiyeti sona ermiş ve Muhammed Babür tarafından Hindistan ve Afganistan coğrafyalarında Babür İmparatorluğu kurulmuştur (Talash, 2016: 4).

Afganistan ismi, 18. asrın ilk yarısından itibaren Afgan kavminin üstünlük sağlamasıyla ortaya çıktı. (Saray, 1997: 17). Zamanla yerel aşiretler arasında bir mücadele alanına dönen bölge, 18. asrda birlikte Batılı devletlerin müdahalesiyle karşı karşıya kaldı. Özellikle İngiltere ve Rusya arasında bir rekabet bölgesi haline dönüşen Afganistan'ın yine İngiltere ve Rusya'nın müdahaleleri ile 1901 senesinde sınırları belirlenmiştir. Padişah Abdurrahman tahta çıkmasıyla birlikte savaşırsız bir dönem hedeflemiş ve Afganistan'ı Birinci Dünya Savaşı'na sokmamıştır. Böylece Padişah Abdurrahman savaşta tarafsız kalmayı başarabilmiştir. Sonrasında Emanullah Han devletin başına geçmiş ve bağımsız Afganistan için çabalamıştır. Modernleşme adına Mustafa Kemal Atatürk ile temas kurmuştur (DEİK-Afganistan Bülteni, 2012: 2).

Emanullah Han'ın tahta çıkması ile birlikte Afganistan'da yeni bir dönem başladı. Bu süreçte tam bağımsızlığını kazanan Afganistan, İngiliz ve Rus siyaseti arasındaki konumundan hızla uzaklaştı (Nâhiz, 2014: i). Ülke, İngiliz tasallutundan Emanullah Han döneminde kurtuldu. Ayrıca Sovyetler Birliği ve Afganistan arasındaki ilişkiler ilk kez onun döneminde şekillendi. Hatta Sovyet Rusya Afganistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke oldu. Aynı şekilde Afganistan da 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'daki yeni yönetimi tanıyan ilk ülke oldu. Emanullah Han siyasi ilişkilerini şekillendirmenin yanında Fransa, İsviçre, Mısır, Belçika, Rusya, İngiltere ve Almanya'ya çeşitli ziyaretlerde bulundu. Son olarak Türkiye'ye gelen Emanullah Han, gezip gördüğü yerlerde ülkesi adına modernleşmeye dair bir dizi izlenimler edindi ve 1928 senesinde ülkesine döndü (Dağcı, 1985: 17, 18). O, memleketini dönemin muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmayı ve tüm Afganistan'ı (etnik unsurları) tek çatı altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Ancak aceleci tavrı ve yeniliklerini sağlam bir alt yapıya dayandırmadan uygulamaya çalışması, onun başarısız olmasındaki temel sebeplerdendir (Köçer, 2009:306).

Emanullah Han'dan sonra ülke yönetimini Zahir Şah devraldı (1933-1973). Zahir Şah devrinde, 1960'lardan itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Afganistan'ın iç siyasî gelişmelerine müdahale etmeye başlamıştır (DEİK Afganistan Bülteni, 2012: 2). Her ne kadar Afganistan, SSCB etkisinde bir süreç geçirse de dönemin devletin liderleri Sovyetlere yakınlaşırken komünizmi ülke için bir tehdit olarak algılamamışlardır. Onlar için Afganistan'da komünizmin yerleşmesi ve yayılması için gerekli şartlar oluşmamıştır. Zira Afganistan halkının İslamiyet'e bağlı olduğunu ve bu sebeple komünizm rejimini asla benimsemeyeceklerini düşünmüşlerdir. Ancak Sovyetler Birliği bir yandan Afganistan'a yaptığı yardımlarla, diğer yandan yetiştirdiği Afganistanlı öğrenciler sayesinde ülkeyi kendilerine bağımlı hale getirmişler ve Afgan subayları birer ihtilalci Marksist yetiştirmişlerdir. Bu subaylar aracılığıyla Afganistan'da komünist rejimi yaygınlaştırmayı düşünen Sovyet Rusya, kısa süre içerisinde Afganistan halkının tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu durum zamanla bir isyan hareketine dönüşmüş ve Sovyet Rusya ile Afganistan arasında yeni bir çatışmanın kapısını aralamıştır (Saray, 1981: 10, 11).

İlerleyen süreçte 1973, 1978 ve 1979 senelerinde meydana gelen darbelerin ardından SSCB mevcut iç karışıklıkları bahane ederek Afganistan'ı işgal etmiştir. Afganistan'ın içerisinde oluşturulan Mücahidler grubu 1984 senesinden itibaren dış desteklerin de etkisiyle işgalcilere karşı direniş göstermeye başladı. Uzun süren çatışmaların ardından Afganistan, Pakistan ve SSCB'nin 1988 senesinde aralarında imzaladıkları anlaşma ile 1989'da Sovyet Rusya, Afganistan'dan tamamen çekildi. 1989-1992 seneleri arasında Necibullah Han iktidarı ele aldı. 1992 senesinde gelindiğinde ise Afganistan İslam Devleti'ni teşekkül etti. Ancak ülkedeki iç karışıklıklar şiddetini arttırarak devam etti ve yeni problemlere davetiye çıkardı (DEİK Afganistan Bülteni, 2012: 2).

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ülke çapında büyük tepkilere neden olmuştu. Bu tepkiler zamanla Taliban'ın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Afganistan halkı mevcut iç karışıklıklardan kurtulmak adına Taliban'ı bir kurtarıcı olarak görmüştür. O dönemde örgütün oluşma aşamasında sağlanan iç desteğin yanı sıra Amerika da Taliban'ı desteklemiş, taraflar arasındaki görüş ayrılıkları ise daha sonradan ortaya çıkmıştır (Şahin, 2016: 227).

Süreç içerisinde giderek güçlenen Taliban 1996 senesinde, Kabil'i ve Mezar-ı Şerif'i alarak iktidarı ele geçirmiştir. Taliban'ın ülke yönetimini ele almasıyla onu ilk olarak Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Pakistan tanımıştır. Amerika'daki 11 Eylül olaylarına kadar Kuzey İttifakı adlı oluşum, Afganistan'ın kuzeyini kontrol altına almış ve

bu süreçte Tacikistan, Rusya ve Hindistan'dan malî ve askerî destek görmüştür. Buna mukabil bazı fundamental Arap grupları, El-Kaide ve Pakistan, Taliban'a destek çıkmıştır (DEİK-Afganistan Bülteni, 2012: 2).

1. 1. 2. Afganistan'ın Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi

Afganistan halkının idarî açıdan baskın bir rol oynamasıyla birlikte zaman içerisinde bölgede siyasî birlik sağlandı. Böylece ülke doğusunda Pakistan ve Çin Türkistanı'nın küçük bir bölümü, batısında İran, güneyi Pakistan, kuzeyi Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile çevrili bir hal aldı. Resmi verilere göre ülkenin yüzölçümü 652,225 kilometrekaredir ve başkenti Kabil'dir. Ülkenin diğer önemli şehirleri ise Kandahar, Bedeşan, Herat ve Türkistan idarî bölgelerinden oluşmaktadır. Ülkenin nüfusunu Peştunlar, Tacikler ve Türk unsurlardan meydana gelmektedir (Saray, 1988: 401, 402). Afganistan'ın kuzeyinde Bedeşan-Vahan ve Belh-Meymene bölgeleri mevcuttur. Bölgenin yüksek ve dağlık kesimlerinde genellikle Tacikler, alçak ve ovalık bölgelerde ise Özbekler ve Türkmenler bulunmaktadır. Afganistan'ın güneyi ise Herat-Kabil-Kandahar-Hazaracat olmak üzere dörde ayrılır. Bu bölgelerde de yaygın olarak Peştunlar ve Tacikler yaşar. Hazaracat bölgesi ise Şiilere ev sahipliği yapmaktadır (Gündüz, 2001: 15).

2015 senesi verilerine göre ülkenin resmî nüfusu 32,5 milyondur. Yine aynı senenin verilerine göre Afganistan'ın gayri safi millî hasılası 19,33 milyar dolardır (Afganistan Ülke Raporu, 2017: 2). Ülkede nüfusun %99'u Müslümandır ve bunların da büyük çoğunluğu Hanefî mezhebine mensuptur. Bunun haricinde nüfusun yaklaşık %20'si İslam'ın Şia mezhebini temsil etmektedir. Müslümanlığın dışında ülkede az sayıda Hindu, Sih ve Yahudi kökenli nüfus bulunmaktadır (Saray, 1988: 403).

Afganistan'ın Avustralya veya Yunanistan gibi doğal coğrafi sınırları veya Mısır'ın Nil'i gibi belirgin bir birleştirici özelliği yoktur. Nispeten kısa sınırlar nehirler tarafından tanımlanmıştır. Kuzeyde Amu Darya (Oxus), kuzeybatıda Hari Rud ve güneybatıda oldukça değişken Helmand yer alır. Ancak hiçbir deniz veya dağ sırası doğal sınırlar oluşturmaz. Aslında, Pakistan ve Hindistan için doğal kuzey sınırları sağlayan Himalayaların bir uzantısı olan yükselen Hindukuş dağları Afganistan'ı ikiye bölmüştür; her iki taraftaki ovalar kuzey, batı ve güney sınırları boyunca benzer topografik bölgelere bitişiktir ve çok eski zamanlardan beri her iki yönde de istila ve göçe maruz kalmıştır (Wahab, 2007: viii).

Afganistan'ın jeopolitik olarak önemli bir bölgede bulunması büyük devletlerin de dikkatini çekmiştir. Ülkenin jeo-stratejik öneminin SSCB'nin dağılmasından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin rakibi olan Çin ve İran ile sınırdaş olmasından kaynaklandığı yorumları ön plandadır. Bunun yanında Afganistan altın, doğalgaz ve petrol madenleri açısından önemli bir kaynak bölgedir. Bu yüzden hem bu kaynakları elde etmek isteyen hem de bölgede yayılmacı emellere sahip olan devletler bölgeyi uluslararası mücadele sahasına çevirmişlerdir. Afganistan, mevcut konumu sebebiyle Avrupalılar tarafından Asya'nın gözetleme kulesi olarak adlandırılmıştır. Bunun yanında bölgenin Güney Asya'ya geçiş kapısı niteliğinde olması, iki kutuplu dönemde hâkim güçlerin dikkatini celp etmiştir. Ayrıca nükleer güce sahip olan Hindistan, Pakistan ve Rusya gibi devletlerin bölgeye komşu olması bölgenin önemini büyük güçler nazarında arttırmıştır. Bir diğer önemli husus ise Afganistan'ın Rusya ve sıcak denizler arasında tampon bölge görevi görmesidir. Gerek Afganistan'da gerekse başka bölgelerde elde edilen enerji ve değerli kaynakların aktarımı için Afganistan topraklarından istifade edilmesi kaçınılmazdır. Bu durumda menfaat elde etmek isteyen ülkeler Afganistan'ı hakimiyet altında tutmaya çabalamışlardır (Derman, 2014: 2,3).

Afganistan günümüzde sanayi üretimin zayıf olduğu, dış yardımlara ihtiyacı olan, özel sektör çeşitliliğinin düşük ve tarımsal sektör bağımlılığının fazla olduğu bir ülkedir. Diğer dünya devletleriyle kıyaslandığında tarımsal üretim tek başına Afganistan'ın bu alandaki ihtiyaçlarını dahi karşılayamamaktadır. Yerel yatırım türlerinin yetersiz oluşu ülkenin dışa bağımlılığını arttırmaktadır. Son elli yıldır zengin yeraltı kaynakları içerisinde fakir koşullarda yaşayan halk, iç savaş ve dış müdahaleler sebebiyle yerinde saymaktadır. Yirminci asra bağımsız üç Müslüman devletlerden biri olarak giren ülke, iş koşullarının yetersizliği ve yer altı kaynaklarını işleyip satma hususunda büyük zorluk çekmektedir. Bu durum Afganistan'ı sadece iç pazarda değil, uluslararası alanlarda da gerilere sürüklemiştir. (İstikbal, 2021: 8, 9).

Afganistan'ın vaziyeti ve elde edilen veriler birden çok temel faktöre dayanmaktadır. Bunların başında da güvenlik problemleri ön plana çıkmaktadır. Özellikle son kırk yıldır Afganistan'ın iç mücadeleleri, yabancı müdahaleleri, savaş, etkin-dini mücadeleler, göç ve toplu ölümlere maruz kalınması ve bunun doğurduğu olumsuz toplumsal sonuçlar bugünkü Afganistan toplumunun şekillenmesinde rol oynayan temel etkenler arasındadır (Nâhiz, 2014: ii).

1. 1. 3. Çin'in Kısa Tarihi

Tarihte uluslar ve toplumlar hakimiyetlerinin sonsuza kadar süreceğini düşünme eğilimindedirler. Bu sebeple ileriki dönemlerine ışık olması beklentisiyle geçmişlerindeki efsanelere ve hikayelere büyük değer atfederler. Çin uygarlığı da başlangıcı ve sonu olmayan doğal bir olgu görünümünü verir. Ancak devletler mitolojide ve tarihsel bilinçte yaratılan haliyle değil, uyguladıkları siyasetle, yaptıkları savaşlarla ve kurdukları düzenle varlıklarını ortaya koyar (Kissinger, 2015: 25, 26). Bu anlamda Çin de kökleri çok eski tarihlere dayanan, uzun bir diplomatik geçmişine ve savaş geleneğine sahip olan bir uygarlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arkeolojik verilerden elde edilenlere göre Çin kültürü milattan önce iki binli yıllara kadar dayanmaktadır. Bu dönemden önce ele geçen kalıntıların ise Çin kültürü ile bağlantılı olmayan kavimlere ait olduğu anlaşılmıştır. Çin'de ortaya çıkan gelişmeler tüm dünyayı etkilemiştir. Özellikle yazının erken devirde kullanılmaya başlanması Çin tarihi ile ilgili çok sayıda bilgi edinmemizi sağlar. Milattan önce bin beş yüz yıl evveline dayanan yazının kullanılma serüveninin Çin'de başladığı bilinmektedir. Bazı rivayetler ise bu tarihi çok daha eski tarihlere dayandırmaktadır (Çandarlıoğlu, 1993: 321).

Birçok Çinli araştırmacı Çin'de yer alan kültürler arasında Orta Asya kültürünün mevcut olmadığını ifade etse de gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar bunun aksini söylemektedir. Özellikle kuzeybatı Çin'de yer alan insan tipolojisinin kültür ve inanç da dahil olmak üzere birçok açıdan batı-doğu karışımı özelliği taşıdığı ortaya konmuştur. Her ne kadar Çinli bilim insanları kendilerini daha çok Mongoloid olarak tanımlasa da araştırmalar bölgede Hint-Avrupa ve Arian ırkların da yer aldığını göstermektedir (İzgi, 2002: 679, 680).

Çin tarihi daha çok sülale yönetimleri altında şekillenmiştir. Milattan önce 2000-1500 yılları arasında Hsia sülalesi, milattan önce 1450-1050 yılları arasında Shang sülalesi, milattan önce 770 dönemlerinde Chou sülalesi hakimiyeti ele almıştır. Sonrasında ise kısa Ch döneminin ardından milattan önce 206'da Han sülalesi ön plana çıkmıştır (Çandarlıoğlu, 1993: 321). Han hakimiyetinin ilk yıllarında, ülkedeki yarı bağımsız krallıkların varlığı sebebiyle askeri durum oldukça karmaşıktır (Di Cosmo, 2002: 1092).

İlk kez Han hakimiyeti döneminde sistemli olarak tarih kitapları yazılmıştır. Milattan sonra 8. asırda Han sülalesinin yıkılmasının ardından Hsin sülalesi yönetimde söz sahibi

olmuştur. Bu sülale döneminde kanunnamelerle devlet teşkilatı oluşturulma çabasına girilmiştir. Çıkan isyanlar neticesinde ise bu sülale de yıkılmış ve milattan sonra 25 yılında Doğu Han sülalesi yerini almıştır. Devletin gücünün zayıfladığı dönemlerde Çin’de sülaleler arası çatışmaların arttığı görülmektedir. Zira son Han hükümdarının 220 senesinde tahttan indirilmesiyle Çin’de siyasi parçalanma yaşanmış ve fetret devri meydana gelmiştir. Bu kargaşa dönemi üç yüz yıldan fazla sürmüş ve nihayetinde 580 yılında Sui hanedanı yönetimi ele geçirerek Çin’de siyasi birliği temin etmiştir. Ancak onların da hakimiyeti uzun sürmemiş ve yerini 618 yılında T’ang sülalesi almıştır. Bu dönemde Çinliler ile Türkler arasında büyük savaşlar meydana gelmiş ve İslamiyet bölgede yaygınlık göstermiştir. Nitekim 751 yılında Abbasiler ile Çin Devleti arasında gerçekleşen Talas Savaşı’nın ardından Çin’in Orta Asya’daki etkinliği azalmış ve İslamiyet’in yayılması hız kazanmıştır. T’ang sülalesinin yıkılışının ardından ise Sung sülalesi Çin tarihindeki yerini almıştır (Çandarlıoğlu, 1993: 321, 322).

Sungların yıkılışının ardından ülkede Moğollar hâkim olmuş ve Pekin’i başkent yapmışlardır. Ancak ülkede baş gösteren kıtlık ve ekonomik problemler halkın isyanına sebep olarak Moğolların gerilemesine neden olmuştur. Bu durum Ming hanedanının önünü açmış ve 1368’de başa geçmelerini sağlamıştır. 1644 senesinde ise Mançular idareyi ele almış ve Mançu milliyetçiliği Çin’de kendini göstermiştir. Bu dönemde Çin’in yayılma politikası Ruslarla Çinlileri karşı karşıya getirmiştir. 1800’lü yıllardan itibaren ise Batı-Çin ilişkileri gelişmiş, Batı’nın Çin’i sömürge haline dönüştürme fikirleri ön plana çıkmıştır. 1912’de Mançu hükûmetinin cumhuriyeti yönetim biçimi olarak benimsemesi ile birlikte komünizmi benimseyenler duruma karşı çıkarak iç isyanlara sebep olmuşlardır. Bu esnada popülaritesi artan Mao, 1931 yılında Çin Sovyet Kurultayı’na başkan olarak seçilmiştir. 1937 yılında Japonya’nın Çin’i işgali yeni bir buhran dönemini beraberinde getirmiştir. Japonların ülkeyi terk etmelerinin ardından yaşanan siyasi çekişmelerden galip olarak çıkan Mao, Pekin’de 1 Ekim 1949 tarihinde ilan edilen Çin Halk Cumhuriyeti’nin devlet başkanı olmuştur. Yönetimi tek başına ele alan Mao, inkılaplarının başarılı görülmemesi neticesinde sert tepkilerle karşılaşmıştır. Bu sebeple 1966 senesinde kendisine karşı muhalefet içinde bulunanları bertaraf eden lider, kültür devrimi adından yeni bir hareketin öncüsü olmuştur. 1975 senesine kadar yönetimi elinde bulunduran Mao, bu tarihte hayata gözlerini yummuştur (Çandarlıoğlu, 1993: 322).

Çin, 19. asrın ortalarına kadar içe dönük bir politika izlemiş, Çin kralları o tarihe kadar kendinden olmayan milletleri “barbar” olarak nitelendirmişlerdir. Fakat 19. asrın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen afyon savaşları* vasıtasıyla Çin kapılarını Batı medeniyetine açmıştır. Bu hususta Batılı devletlerin Çin’de gösterdiği misyonerlik faaliyetleri Çin’in dışa kapalı politikasını kırmasında önemli etkilere sahiptir. Gerçekleşen afyon savaşları neticesinde Çin’in dışa dönük bir politika izlemesi ve böylece başlayan yeni süreç Çin’in Batılılarca sömürülmesinin ilk adımları olarak nitelendirilebilir (Özmen, Buluş, 2017: 10).

Sadece Asya kıtasında değil aynı zamanda tüm dünyada en hızlı ekonomik büyüme gerçekleştiren ülkeler arasında yer alan Çin, dünyada Hindistan’dan sonra gayrisafi milli hasıla büyüme verilerine göre oransal olarak ikinci sırada yer almaktadır. Çin, yakın tarihe kadar ihracata yönelik bir büyüme stratejisi güderken, son dönemde ekonomik büyümeyi tabana ulaştırmış ve iç talebi göz önünde bulundurarak mali-ekonomik revizyonlar gerçekleştirmiştir. 1978 senesinden itibaren ekonomik sistemde değişikliklere yönelik adımlar atılmıştır. Bu adımlar sayesinde tarıma dayalı içe dönük Çin ekonomisi, sanayi ve ihracata dayalı olarak dışa dönük bir hal almaya başlamıştır. Bu durum aynı zamanda serbest piyasa ekonomisine geçişin fitilini ateşlemiştir. Bu sayede ülke hızlı bir ekonomik gelişim göstermiş ve yıllık ortalama yüzde 10 büyüme oranını yakalamıştır. Bu oran, küresel ekonomide karşılaşılan en yüksek sürdürülen büyüme oranıdır. Son zamanlarda, özellikle 2012 senesinden başlayarak Çin’in büyümesi aşamalı olarak azalsa da küresel ekonomideki liderler arasında yer almaya devam etmektedir. Çin’de yaşanan bu olumlu ekonomik gelişmeler ülkedeki 800 milyon insanı yoksulluk sınırının üzerine çıkarmıştır. Bu gelişmelere ilaveten 2015 senesinde Çin, tüm Milenyum Gelişim Hedeflerine ulaşmıştır (Özsümer, 2020: 1).

Çin’i tanımlayabilmek için öncelikle bölgeyi coğrafi olarak ele almak gerekir. Kuzey Çin ve Güney Çin olmak üzere iki temel coğrafi kısma ayrıla ülke, Yangzi Irmağı ve Sarı Irmak vasıtasıyla da doğu ve batı olarak ayrılır (Yıldırım, 2021: 21). Birçok ülkeyle mukayese edildiğinde kadim bir tarihi geçmişi olan Çin halkı, büyük ve ortak bir kültürü paylaşmaktadır. 2014 verilerine göre ülkenin nüfusu 1.349.000.000.000’un üzerindedir ve yüz ölçümü 9.561.000 kilometrekaredir. Bu oranlarla Çin, dünyanın en büyük üçüncü coğrafyasına sahip ülke unvanına sahiptir. Ülkenin başkenti Pekin’dir ve başta Moğol,

* Afyon savaşları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Wassertstrom, 2011).

Uygur, Han, Kazak, Kore, Rus, Kırgız olmak üzere toplamda 56 farklı etnik yapıyı bünyesinde barındırır. Bu sebeple ülkede birçok farklı dil ve din unsuru yer almaktadır. Asya Kıtası'nda yer alan Çin'in güneydoğusunda Makao, kuzeydoğusunda Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, güneyinde Birmanya, Laos, Hindistan, Vietnam, Nepal, Bhutan, batısında Afganistan, Pakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan, kuzeyinde Rusya Federasyonu ve Moğolistan Halk Cumhuriyeti devletleri bulunur. Ülkenin Çin Denizi ile bağlantısı vardır ve bölge idari olarak yirmi iki eyalet, beş bölge, dört belediye ve iki özel bölgeye ayrılmıştır (Tunç, 2019: 368).

Çin'de süregelen nüfus artışı önemli bir problem olarak yerini korumaktadır. Ülke nüfusunun 2050'ye kadar artış göstermesi, sonrasında ise 1,6 milyar dolaylarında nüfusun dengelenmesi umulmaktadır. Ülkedeki nüfus problemi nedeniyle ailelere bir çocuk sahibi olmaları telkin edilmektedir. Bu politika 1980'den günümüze değin uygulanmaktadır (DEİK-Çin Ülke Bülteni, 2014: 2). Mevcut nüfus kontrol politikaları sayesinde Çin'in, ekonomik olarak sağladığı büyümeyi nüfus ile dengelemeyi amaçladığı görülmektedir. Dünya piyasasındaki yerini giderek yaygınlaştıran Çin, nüfus problemi sebebiyle içerideki ekonomik olumsuzlukları tetiklemek istememektedir. Tüm bu süreçleriyle Çin, günümüzde dünyanın büyük güçleri arasında yer almakta ve giderek bölgesel bir güçten süper güce doğru evrilmektedir.

1. 2. İŞ BİRLİĞİ VE REKABET İLİŞKİSİNDE BÖLGESEL GÜVENLİĞİN ÖNEMİ

Bölgesel güvenlik, belli bir zaman diliminde bölgesel bir sistemin uzuvlarının istifade ettiği (dış tehditlerden korunmak amacıyla) yerel güvenlikle alakalı tüm yorum ve kavramların bütünüdür. Bu kavram, iş birliği ve bağımlılık teorisi ile ilişkilidir. Yani belli bir alandaki devletlerin güvenliği, kırılğanlıklar ve tehditler bakımından birbirlerine bağımlıdır. Bu durum süreç içerisinde iş birliği ve ortaklık mecburiyetini doğurmuştur. (Benyal, 1397: 17). Böylece, soğuk savaşın ardından ortaya çıkan yeni dünya düzeniyle birlikte meydana gelen problemlerin ve hassas bölgesel rejimlerin analizi kolaylaşmıştır (Yiğit, 2017: 52).

Soğuk savaşın ardından dünyanın akıbetiyle ilgili endişelerin giderilmesi hususunda bölgesel güvenlik teorileri öne sürülmüştür. Bu teorinin dünyanın müşterek problemlerine ve iç dinamiklere karşı homojen alanlar oluşturması beklenmiştir. Yeni çatışma alanlarının

oluşmasıyla beraber bölgesel veya uluslararası dinamiklerin yeni gerilimler yaşaması ön görülmüştür (Birdişi ve Gören, 2018: 11). Bunlardan biri de Orta Asya ve Afganistan coğrafyasıdır. Afganistan coğrafyasının sürekli bir çatışma dönüşümü içerisinde olması hem bölge devletleri hem de Batılı devletler açısından yeni problemleri beraberinde getirmiştir. Bu hususta ortak çıkarları tehdit eden bir coğrafya olarak Afganistan, yeni birlikteliklerin oluşmasına aracı olmuştur. Bu aracılık diplomatik olarak ortaya çıkmasa da ortak problemlerin çözümünde zuhur eden bir zorunluluk olarak güdeme gelmiştir. Bu hususta en temel vurgu ekonomi ve güvenlik alanlarında meydana gelmektedir.

Dış güçlerin, Sovyet Rusya işgalinin ardından Afganistan'daki yerel unsurlar üzerinde birtakım toplumsal yönlendirme çabaları gözlemlenmiştir. Bu hususta Afganistan'ın yakın geçmişindeki olaylar ve yerel unsurlara verilen destek önem arz etmektedir. 1978 senesinde Afganistan'da gerçekleşen Nisan Darbesi'nin ardından yönetime hâkim olan komünistler Kâbil'de önemli nüfuz elde etmiştir. Fakat bir buçuk yıl içinde, Eylül 1979'da yeni bir darbe ile ABD yanlısı Hafızullah Emin iktidara gelmiş, sonradan Babrak Kamral'ın iktidarı ele geçirmesi sonucunda ise Afganistan Kâbil'in güdümünde kalmıştır. Yeni yönetici Kamral'ın çağrısı sonucunda da Afganistan'da Sovyet işgali resmen başlamıştır (Alagöz ve Kandemir, 2015: 120). Bu süreç bölgesel güvenliğin önemini ortaya çıkaran unsurların tespit edilmesi hususunda örnekler sunmaktadır. Gerek yerel unsurların himayesi gerekse siyasi ideolojiler ve yaklaşımlar, bölgesel tehditlerin şekillenmesinde birer etken olarak ortaya çıkmıştır. Zira Afganistan temelli güvenlik problemleri, uzun yıllar Orta Asya devletlerinin ve hatta tüm Asya unsurlarının en önemli güvenlik meseleleri arasında yer almıştır.

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte gerek Asya'da gerekse Avrupa'da bölgesel ilişkilerin geliştirilmesi, bölgedeki ortak meselelerle uğraşan devletlerin problemlerinin çözümü hakkında siyasetçilerin ve bilim insanlarının dikkatini çekmiştir. Bilim insanları ve siyasetçiler geliştirilen bu iyi ilişkilerin bölgesel entegrasyon sorunlarının aşılması adına en gerekli politika olduğu konusunda hemfikirlerdir. Bölgesel yakınlaşma, uluslararası alanda devlet aygıtlarının belli bazı menfaatler elde etmek için beraber hareket etme evresi olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte başarılı olmak iş birliklerine ve ortak kararlara dayalıdır (Quwam, 2008: 250).

Ülkeler arasında iş birliklerinin gerçekleştirilmesi, bölgesel anlamdaki problemlerin giderilmesinde en önemli etkenlerden biridir. Bölgesel yakınlaşmaların en önemli

öğelerinden birini ise ortak ekonomik çıkarlar oluşturmaktadır. Ekonomik temelli yakınlaşmalar ise günümüzde uluslararası alanda giderek yaygınlaşmaktadır. Bunun önemli ayaklarından birini de enerji sektöründeki iş birlikleri oluşturmaktadır. Bu hususta petrol ve gaz enerjisinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Bölgesel yakınlaşma süreçlerinin bir başka temel unsuru da emniyetin sağlanmasına bağlıdır. Bu bağlılık, Afganistan'ın güvenliğini diğer ülkeler açısından da önemli bir hale getirmiştir. Bir bölgede süregelen istikrarsızlık ve güvenlik problemleri, o bölgede var olan unsurların ortak meselesidir. Bu minvalde bölgede yer alacak ortaklıkların ve iş birliklerinin uzun soluklu olabilmesinin bir anlamda Afganistan coğrafyasındaki istikrarlı süreçle paralel olması gerektiği düşüncesi öne çıkmaktadır.

Ticaret ve enerji siyasetinde ortaklık ve iş birliği savunucuları, ülkelerin ve ülke dışı faktörlerin önemine değinirken, paydaşların menfaatlerinin ne şekilde sağlanabileceğine dair beyanlarda bulunmaktadırlar. Bu çerçevede, ulusötesi ortaklıkları ve iş birliklerini planlama, ortak menfaatlerin sağlanması hususunda en önemli hedefler arasında yer almaktadır. Ayrıca bu menfaatlerin sağlanması yine güvenlik ve ekonomik eş güdümlü olarak ilerlemektedir (Huda ve Ali, 2017: 205). Bu hususta ise enerji güvenliği daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Bölgesel enerji güvenliği, belirli bir coğrafi bölgedeki iki veya daha fazla hükûmetin enerji ile ilgili etkileşimlerinden oluşan bir tabirdir. Bu enerji etkileşimleri enerji ithalatı, ihracatı ve transit geçiş gibi bağlantıları içerir. Teorisyen Bausan ve Weaver'a göre; *“bölgesel güvenlik karmaşıklığı teorisinde, hükûmetler arasındaki karşılıklı enerji bağımlılığının yarattığı tehditler, komşu bölgeler düzeyinde coğrafi olarak da gözlemlenebilir”*. Diğer bir deyişle, binlerce kilometre uzunluğundaki petrol ve gaz boru hatlarını enerjiye bağımlı ülkelere iletmek, yeni bağımlılıklar ve birtakım tehditler meydana getirebilir. Zira bölgesel kaynaklar, bölgesel enerji bağımlılıkları, siyasi güvenlik komplekslerindeki dağıtım, askeri güç ile paralel ilerlemektedir. Nihayetle enerji güvenliği aktörleri ile siyasi güvenlik aktörlerinin aynı yönde olup olmadığı sorusu önem kazanmıştır (Benval, 1397 h.ş., 18).

Enerji güvenliği olarak bahsedilen şey temelde genel güvenlik kavramları altında ele alınmaktadır. Hali hazırda ulusal güvenlik kavramı uzun süre güvenlikle aynı olarak tanımlanmıştır. Yani devlet temelli bağımsız siyasi otoritenin sürekliliği şeklinde

nitelendirilmiştir. Bu sürekliliği sağlamak adına askeri unsurlar daha fazla kullanılmıştır. Günümüzde güvenlik ibaresi açısından “devlet egemenliği” yerini korumasına rağmen güncel tehditlere karşı çözüm sağlamak amacıyla devletler arasında menfaatlerin arttığı gözlemlenmektedir (Ergüven, 2016: 771).

Bugün Afganistan, doğal siyasi coğrafya ve ülkelerin bölgesel bölünmeleri bakımından Güney Asya, Orta Asya ve Batı Asya olmak üzere üç bölge arasında yer almaktadır. Afganistan'ın coğrafi konumu, uzak devirlerden bugüne ve Kuzey-Güney ve Doğu-Batı bölgeleri arasında bir köprü vazifesi görmesini sağlamıştır. Bu sebeple ülke zamanla önemini ve ekonomik statüsünü kaybetmiş fakat jeopolitik ve jeo-stratejik önemi dolayısıyla (Ametbek, 2018), 19. yüzyılda Rus ve İngiliz sömürge güçleri ile arasında rekabet ve çatışma alanına dönüşmüştür. Doğu Bloğunun çöküşü ve soğuk savaşın sona ermesiyle beraber Afganistan'ın ticari ve ekonomik açıdan ehemmiyeti artmıştır. Böylece bölge ülkelerinin ve Afganistan'ın ekonomi ve ticaret alanında büyük ilerlemeler sağlaması için yeni bir imkân oluşmuştur (Erol, 2018). Fakat bölge ülkeleri için bu fırsatlar, güvenlik koşullarının el verdiği ölçüde mümkün kılınmaktadır. Bunu sağlamak adına bölge ülkeleri birtakım girişimler ve ortaklıklara doğru evrilen sürecin içine dahil olmak durumunda kalmışlardır.

Afganistan'ın mevcut güvensizlik ortamı, herhangi bir sektörde ilerlemeyi mümkün kılmamıştır. Tarihsel olarak Afganistan'daki değişim ve dönüşümler bölge uluslarının da gelişmelerini etkilemiştir. Bölge ülkeleri ile Afganistan arasındaki bu ilişki küreselleşme çağında ekonomik, ticari, güvenlik ve siyaset gibi alanlarda daha da ön plana çıkmıştır. Fakat bölge ülkeleriyle Afganistan arasındaki etkileşim uzun bir müddet olumlu bir şekilde ilerlememiştir. Örnek olarak, bölge ülkeleri arasındaki çıkar mücadeleleri yeni bir rekabet sürecini doğurmuş ve bu durum, Afganistan'ın millî birliğine ve yerel güvenliğine müdahale edilmesine kadar varmıştır (Benyal, 1397: 26). Bu durum taraflar arasındaki problemlerin bir çeşit kısır döngüye girmesine sebep olmuştur. Çünkü bölgedeki Afganistan temelli güvenlik problemleri, diğer bölge devletleri için aşılması gereken tâbî bir engel olarak algılanmıştır. Böylece Afganistan'a müdahale hususunu kendileri için bir hak olarak gündeme getirmişlerdir. Bu politikalar, Afganistan sorununu halletmediği gibi bölgesel çözümsüzlüğü de belli bir oranda arttırmıştır.

Ortaklıklara dayalı güvenlik temininde, devletler birbirleriyle rakip olmak yerine iş birliklerine girerler ve daimî yahut kısa süreli tehditlere yönelik çözüm bulmak amacıyla

yeni yollar ararlar. Soğuk savaşın döneminde ortak hareket etme gerekliliği devletlerin, güvenlik ve siyasî müesseselerinin meydana gelmesine imkân tanımıştır. Soğuk savaşın bitmesinin ardından yeni problemlerin zuhur etmesi nedeniyle bölgesel ortaklıklar ve güvenliği sağlama adı altında güvenlik iş birliği zorunluluğu yeni bir strateji ve fırsat olarak öne sürülmüştür. Böylece karşılıklı bağımlılığın temin edilmesi ve teşviki sayesinde askerî güvenlik standardının yükseltilmesi ve caydırıcı diplomasiyle beraber ekonomik ve ticarî ilişkisel aygıtların garanti altına alınması amaçlanmıştır. Anlaşılmaktadır ki ekonomik ortaklıklar, güven ve karşılıklı bağımlılıklar bölgesel iş birliği stratejilerinin temel dinamiklerini meydana getirmektedir (Benyal, 1397: 17).

Sonuç olarak güvenlik mekanizması iş birliklerinden, iş birlikleri de güvenlik ortamından etkilenip bu minvalinde şekil değiştirebilmektedir. Temin edilen yahut planlanan ortaklıklar, bunun neticesinde elde edilecek kâr, sadece devletleri değil birçok farklı unsur da etkilemektedir. Bu sebeple ülke ortaklıklarının beraberinde güvenlik ve istikrarın sağlanması olası bir durumdur. Afganistan-Çin ilişkilerinin seyri de bu hususta benzer örnekler verir. Bunu esas olarak oluşturacak olan şey ortak çıkarlar ilkesinin korunmasıdır. Gerek güvenlik gerekse diplomatik yakınlaşma açısından önemli açılımlar sağlayan bu tür projeler karşılıklı bağımlılık ilkesi temelinde bölge ilişkilerini şekillendirici önemli adımları da beraberinde getirmektedir.

1. 3. 20. YÜZYIL'DA AFGANİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİ VE BÖLGESEL DENGİ SİYASETİ

Han Hanedanlığı'nın ilk büyükelçisi Cheyang Jeyong, M.Ö. 130'da diplomatik bir görev için kuzey Afganistan'a gittiğinde, Afganistan ile Çin arasındaki ilk diplomatik ilişkiler başlamış oldu. Temel olarak Afganistan ve Çin arasındaki ilişkiler, ticaret kervanlarının İpek Yolu'nu geçerken bölgede yer alan Afganistan ile geliştirilen ilişkilere dayanmakta idi. Bununla birlikte ticari ilişkiler sadece ticari mübadelelerle sınırlı kalmayıp derin bir kültürel boyutlara sahip oldu. Ancak 16. yüzyılda İpek Yolu'nun geri planda kalmasına neden olan deniz taşımacılığının gelişmesiyle Orta Asya ve Afganistan'ın Çin için önemi azaldı. Bu durum, 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin meydana çıkmasına kadar süregelmiştir. Afganistan Ocak 1950'de Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanıdı ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler Ocak 1955'te resmi olarak başladı. 1950'lerde ilişkiler diplomatik yazışmalarla sınırlı olsa da Çinli liderler 1960'lı yıllardan bu yana Afganistan ile ilişkilerinin ve ticari yatırımın geliştirilmesini teşvik ettiler. Fakat Aralık 1979 yılında

Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgalinden sonra Çin, Afganistan savaşında önemli bir aktör oldu. Bu süreçte Çin; Amerika Birleşik Devletleri, Pakistan ve Suudi Arabistan'daki isyancıların eski Sovyetler Birliği'ni Afganistan'dan çekilmeye zorlamasında kilit rol oynadı ve bir silah tedarikçisi olarak yerini aldı (Ehsan, 2013: 230).

Çin'in Sincan bölgesi etnik kompozisyonu, ağırlıklı Müslüman nüfus ve jeo-stratejikleştirme nedeniyle özel bir durum olarak algılanmış olabilir. Bu nedenle, Çin'in Sincan Bölgesi ile 76 km sınırını paylaşan Müslüman bir ülke olarak Afganistan, özellikle Uygur Müslümanlarına yakınlığı sebebiyle Çin'in güvenliği için büyük önem arz etmektedir. Komşu Orta Asya Cumhuriyetleriyle ve Afganistan'la olan güçlü etnik-dini bağlardan dolayı Çin, Taliban'ın ideolojisinin Sincan'a sıçramaması hususunda çok dikkatli bir şekilde hareket etmektedir (Davis, 2008: 1,2).

Siyasi durumun dışında Afganistan'ın Çin için jeo-ekonomik önemi, Çin'in enerji ve mineral kaynaklarına yönelik talep ve bağımlılığı göz önüne alındığında önem kazanmaktadır. Bu hususta Afganistan, Çin'in kesintisiz enerjinin makul fiyatlarla temin edilmesini sağlıyor. Dolayısıyla jeo-ekonomik, jeo-stratejik, etnik-dini yönleri ve bölgedeki büyük güç politikaları göz önüne alındığında Afganistan, Çin siyasi ve politika yapıcılar için önemli bir pozisyonda bulunmaktadır. Çin, şu anda Afganistan'a karşı bir bekleme politikası izliyor ve aynı anda artan ekonomik ilişkiler ve yatırım yoluyla ülkeye önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Genel kanıya göre, bu açıdan Batı askerinin ülkeden çekilmesi Çin'in Afganistan'da etkili bir politika izleyeceğini beklentileri ön plana çıkmıştır (Ehsan, 2013: 231).

1. 3. 1. 1950-1979 Afganistan-Çin İlişkileri

Kral Emanullah Han, bölgede önemli dini ve siyasi kargaşaların yaşandığı bir dönemde Afganistan tahtını devraldı. İngilizlere karşı üçüncü Afgan savaşı ve Afganistan'ın bağımsızlığı mücadelesi sırasında Orta Asya'daki Müslüman halklardan destek gördü. Tüm bu mücadeleler neticesinde İngilizler Afganistan'ın bağımsızlık mücadelelerine karşı saygı göstermeye başlamışlardır. Bu süreçte Emanullah Han'ın Pan-Türk Basmaçi hareketinden etkilendiği bilinmektedir. Bu sebeple yönetiminin ilk yılında Afganistan, Sincan, Hiva ve Kokand'ı da içine alacak bir İslam Konfederasyonu oluşturma fikrinde olduğu görüşü ortaya çıkmıştır (Forbes, 1986: 69).

Emanullah Han, özellikle Badahşan eyaletinden çok sayıda Afganistanlı tüccarla birlikte uzun süredir İngiliz koruması altında ikamet ettiği, Çin'in Sincan bölgesinde Afgan nüfuzunu teşvik etmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirdi. Ancak, 1919'da "Peşaver Antlaşması" ile İngilizlerin Afganistan'ın bağımsız bir dış politika hakkını tanımasının ardından, Sincan'daki Afganistan vatandaşlarının İngiliz Hindistan'ı tarafından diplomatik koruması sona erdi. Böylece Emanullah Han, Kabil ve Urumçi arasında bağımsız diplomatik ilişkiler kurmaya karar verdi. Sincan'daki Çin otoritesi ile Afganistan hükûmeti arasındaki diplomatik görüşmeler sonucunda, dönemin Sincan Valisi Yang Tseng-hsinh, 1922 müzakerelerinin yazında Ching Lein Yong liderliğindeki bir Çin heyetini Kabil'e gönderdi. Buna karşılık, Afganistan'ın Muhammed Şerif Han başkanlığındaki heyeti 30 Ağustos 1922'de Sincan bölgesindeki Yarkent'e gitti. Çinli otoriteler Afganistan'ın misyonunu bir ticarî hareket olarak görüyordu ancak Muhammed Şerif Han kendisini Sincan'daki Afganistan Başkonsolosu olarak lanse etti. Dahası, Çinli yetkililere Sincan'daki Afganistan vatandaşları için toprak hakları ve diğer ayrıcalıklar talep etti. Ayrıca Afganistan ile bir anlaşma yapılması fikrini öne sürdü. Ancak tüm bu çabalar net bir sonuca ulaşamadı. İlerleyen süreçte Çinli yetkililer Muhammed Şerif Han'ın Sincan'ı terk etmesi istenmiştir. Fakat Afganistanlı delegeler Sincan'dan ayrılmayı reddetmişlerdir. Muhammed Şerif Han ise Yarkent'te kalmaya devam etmiştir (Ehsan, 2013: 232).

Afgan varlığının bir sonucu olarak Yarkent'te bir Afgan tarikatı oluşmaya başladı ve Kaşgar'daki Çin otoritesi, bazı yerel Türk halklarının "Peştuca" dilini öğrenmeye başladıklarını duymaktan rahatsız oldu. Bu dönemde güney Sincan'daki Afganlar ile Türk milliyetçi çevreleri arasında yeni bağlantılar kuruldu. İngiliz ve Alman diplomatik kaynaklarına göre, Şubat 1927'de bir grup temsilci, Çinlilere karşı ayaklanan bir Müslüman grup için Afganistan hükûmetinin desteğini sağlamak amacıyla Sincan'dan Kabil'e geldi. Fakat Afganistan'daki siyasi problemler bu süre zarfında Kral Emanullah Han'ı giderek zor duruma düşürüyordu. Bu durum Emanullah Han'ın, söz konusu isyancılar için destek verme eğilimini zora soktu. Ancak Sincan'dan Müslüman mültecileri kabul etmeye yönelik faaliyetlerine engel olmadı (Forbes, 1986: 69).

Afganistan'da Emir Emanullah Han'ın rejimi 1929'un başlarında devrildi ve Afganistan yeni bir siyasi kargaşaya kapıldı. Afganistan'daki istikrarsız siyasi durum, ülkenin bölge siyasetinde komşu ülkelerle tarafsız, müttefik olmayan ve savunmacı bir diplomasi dışında herhangi bir aktif rol oynamasına izin vermedi. Fakat Habibullah Han

Tarzi Afganistan'ın büyükelçisi olarak Nanjing'e gönderildi. Bu arada, 5 Ağustos 1944'te Afganistan ile Çin arasında bir dostane ilişkiler anlaşması imzalandı. Fakat pratikte iki ülke arasında; 1950 Afganistan hükûmeti tarafından Çin Halk Cumhuriyeti'nin tanınması ve 20 Ocak 1955'te iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına kadar önemli bir olay yaşanmadı (Ehsan, 2013: 233).

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi dünyadaki siyasi dengeleri önemli ölçüde değiştirmişti. Afganistan, artık bağımsız bir devlettir ve yeni dünya savaşında da tarafsız olmayı tercih etmişti. Ancak yine de Orta Doğu'daki yoğun diplomatik manevralara dahil olmak zorunda kaldı. Amerika Birleşik Devletleri, milliyetçi yönetim altındaki Çin'e, Afganistan'ı kendi taraflarına çekmesi ve cepheye katılması hususunda önemli teşviklerde bulundu. İttifak çabaları sonucunda 2 Mart 1944 tarihinde Ankara'da bir dostluk anlaşması gerçekleştirildi (Yu Dai, 1966: 215, 216).

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Çin, Güney Asya'daki değişim siyasetinde önemli bir rol oynadı. Çin, bölgeye sadece teknik ve ekonomik destek sağlamakla kalmadı, bölgedeki devrimci hareketleri de destekledi. (Emadi, 1993: 107).

Afganistan'ın, güneydeki Amerikan-Pakistan askeri ilişkileri konusundaki endişesi, onu Pekin'le iyi geçinmeye zorlamıştı. Bu sebeple Afganistan, 13 Ocak 1950'de Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanıdığını ilan etti. Fakat iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulması ancak 20 Ocak 1955'te Kabil ve Pekin'de karşılıklı bir deklarasyonla gerçekleşmiştir (Yu Dai, 1966: 216). Pekin, 1955'te Kabil ile diplomatik ilişkiler kurmuş ancak Çin'in Afganistan'a olan ilgisi 1950'lerin sonları ve 1960'ların ilk yarısına kadar pek fazla gelişmemiştir (Qaiser, 1987: 56).

Yapılan deklarasyona göre Afganistan ve Çin Halk Cumhuriyeti, diplomatik ilişkilerini geliştirmek amacıyla birbirlerinin büyükelçilerini kabul etti. Ding Kuoyo, 5 Temmuz 1955'te Çin Halk Cumhuriyeti'nin Afganistan'daki ilk büyükelçisi olarak atanırken; Abdul Samad, 2 Kasım 1955'te Afganistan'ın Çin'deki ilk büyükelçisi olarak atandı. Dönemin Çin Başbakanı Zhou Enlai ve Başbakan Yardımcısı He Long, aynı yılın 7 Ocak'ında dönemin Başbakanı Davud'un davetlisi olarak 19 Ocak 1957'de Afganistan'ı ziyaret etti. Bu, Afganistan-Çin ilişkileri tarihinde Çin liderliğinin Afganistan'a yaptığı ilk ziyaretti. Çinli liderlerin Afganistan'a yaptığı ziyaret, iki ülke arasındaki karşılıklı anlayışı güçlendirdi ve Çin ile Afganistan arasındaki dostane ilişkilerin geliştirilmesi için sağlam bir

temel oluşturdu. Kısa bir süre sonra Dönemin Başbakanı Muhammed Davud, 19 Mayıs 1957'de Çin'in daveti üzerine bölgeyi ziyaret etti. Bu ziyareti sırasında Dönemin Çin Başkanı Mao Zedong, Başkan Yardımcısı Zhu De ve Çin Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi Başkanı Liu Shaoqi ile görüşmeler yaptı (Ehsan, 2013: 233). Karşılıklı dostluk yeminleri tekrarlandı ve Afganistanlı misafirler ilk kez toplumsal bir mitingle karşılandı. Bu olay, tarihsel Çin-Afganistan ilişkileri üzerine ciddi bir sürecin başlangıcıydı ve tüm detaylarıyla Çin basınında yayınlandı (Yu Dai, 1966: 217).

Nihayetinde Çin ve Afganistan arasında bir dostluk anlaşması imzalandı. 1960'taki anlaşma, iki ülke arasında 2100 yıl önce kurulan bir bağlantının nostaljik hatıralarını çağrıştıran "yeni bir İpek Yolu" olarak adlandırıldı (Yu Dai, 1966: 213). Ayrıca 1963'te taraflar arasında, Pekin'in Wuhan Koridoru üzerindeki önceki iddialarından vazgeçtiği bir sınır anlaşması imzalandı. Aynı yıl, ekonomik ve teknik iş birliğine ilişkin bir başka anlaşma daha gerçekleştirildi. 1965 yılında Çin, Afganistan'a ilk kez ekonomik yardım teklif etti. Özellikle kolay koşullarda Afganistan'a 28.5 milyon dolarlık faizsiz kredi verebileceğini açıkladı. Çin'in, Afganistan ilişkilerine desteğinin temelinde, Çin'e komşu olan ülkelerdeki Sovyet etkisine karşı bir meydan okuma ve karşı koyma arzusu yatıyordu. Çünkü Çin-Sovyet ilişkileri 1950'lerin sonlarından itibaren iç ve dış politika farklılıkları nedeniyle bozulmaya başladı. Böylece Çin, Afganistan ile ilişkilerini geliştirirken aynı zamanda, 1960'ta bir dostluk anlaşması imzaladığı ve 200 milyon dolarlık bir kredi sağladığı Moğolistan ile üçlü ittifak kurmaya çağırdı (Qaiser, 1987: 57).

Çin-Afgan diplomatik ilişkilerinin kurulmasından bu yana Afganistan sürekli olarak Çin ile samimi ilişkileri geliştirmeye çabaladı. Afganistan'ın daimi elçilik temsilcisi Abdul Rahman Pazhwak, 30 Ekim 1962'de Çin'in Birleşmiş Milletler'e üyeliği konusunda ısrarcı oldu. Afganistan, Sincan meselesi konusunda tarafsız kalmayı tercih etti ve Afganistan'ın dış politikasında bu durum daha çok Çin'in iç meselesi olarak ele alındı. Bununla birlikte, 1955-1960 döneminde Afganistan ile Çin arasındaki ilişkiler yalnızca birtakım diplomatik yazışmalar, karşılıklı bildiriler, resmi toplantılar ve her yıl Afganistan'ın bağımsızlık gününde Çinli sanatçıların, müzisyenlerin ve oyuncuların katıldığı küçük kültürel alışverişlerle sınırlıydı. Örneğin, Çinli müzisyenler 1957 Temmuz'unda Afganistan'ın bağımsızlık gününde özel performans sergilediler. Ayrıca Çin futbol takımı ve bir grup Çinli sanatçı, 1957 Ağustos ve Eylül aylarında gösteri yapmak amacıyla Kabil'e gittiler. Benzer şekilde, Çin büyükelçisi ve müzeler direktörünün daveti üzerine, aralarında Başbakan

Muhammed Davud, Şah Mahmud Gazi, kabine üyeleri, iki meclis başkanı, üst düzey yetkililer ve diplomatik temsilcinin de bulunduğu bir grup Afganistanlı yetkili, 25 Ağustos 1956'da bazı Çin müzelerini ve sergisini ziyaret etmek için bölgeye gitti. İki taraf arasında geliştirilen iyi ilişkiler neticesinde 28 Ağustos 1960 tarihinde Çin-Afganistan saldırmazlık anlaşması imzalandı. 15 Ağustos 1963 tarihinde taraflar arasında sosyal platformlar geliştirildi (Ehsan, 2013: 234, 235).

Eş zamanlı olarak Pekin'de Çin-Afganistan Dostluk Derneği kuruldu. Dönemin İçişleri Bakanı Abdul Kayeum, 22 Kasım 1964'te Çin-Afganistan Sınır Antlaşması'nı imzaladı. Böylece Çin-Afganistan Ortak Sınır Komitesi kuruldu ve komitenin ilk toplantısından sonra sınır belirleme çalışmalarına başlandı (Yu Dai, 1966: 219). Ayrıca Afganistan ile Çin arasında iki ülke arasındaki ticari ilişkileri sorunsuz bir şekilde sürdürmek ve karşılıklı yararları kolaylaştırmak amacıyla 26 Ağustos 1960'ta Kabil'de Mal ve Ödemelerin Değişimi Anlaşması imzalandı. 24 Mart 1965'te Afganistan ve Çin, sınır anlaşmasının ek protokolünü ve Kabil'de kültürel, ekonomik ve teknik anlaşmaları içeren diğer iki anlaşmayı imzaladı. 17 Temmuz-1 Ağustos 1963 tarihleri arasında iki devlet arasındaki sınır çizgisinin resmi olarak belirlenmesi için diplomatik müzakerelere başladı. Bu müzakereler sırasında, her iki taraf da Afganistan ve Çin arasındaki sınırların belirlenmesine ilişkin taslak anlaşmayı başlatmayı kabul etti. Son olarak, iki ülke arasındaki sınır anlaşması 3 Kasım 1963'te yenilendi (Ehsan, 2013: 234, 235).

Çin, Afganistan'daki Sovyet nüfuzu ile etkili bir şekilde rekabet etmeyi tahmin etmezken, Afganistan'da ve Moğolistan'da az da olsa varlığını hissettirmeyi başarmıştı. Çin'in Afganistan'a yönelik yardım programı, Sovyetler Birliği'nin sunduğu yardım programıyla karşılaştırıldığında küçük olsa da birtakım yeni sonuçlar doğurdu. Dönemin lideri Muhammed Davud 1973'te bir darbeden sonra Afganistan'da iktidara geldiğinde, Sovyetler Birliği'ne olan bağımlılığını azaltmak için Çin ve Çin müttefikleri Pakistan ile ilişkilerini iyileştirmeye çalıştı. Bu durum Çinliler için bile şaşırtıcı bir gelişmeydi. Zira Devlet Başkanı Davud başlangıçta güçlü bir Sovyet yanlısı politika sergilemişti (Qaiser, 1987: 57).

Ancak süreç içerisinde taraflar arasında ılımlı rüzgarlar esti. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında, ilişkileri giderek iyileşen Afganistan ile Çin arasında bir dizi anlaşma imzalandı. Örneğin:

- 4 Haziran 1966'da Çin ile Afganistan arasında bir tekstil fabrikasının inşası için anlaşma imzalandı.
- 24 Mayıs 1966 tarihinde Kabil'de 1966 Yılı Kültür Mübadelesi Protokolü imzalandı.
- 29 Temmuz 1966'da Pekin'de Teknik ve Ekonomik Yardım Protokolü imzalandı.
- 17 Mart 1968'de Parwan Sulama Projeleri, kuşçuluk, koza ve balık yetiştiriciliği için Çinli ve Afgan uzmanlar bir araya geldiği uzlaşma planı imzalandı.
- 26 Aralık 1970'de Piking'de iki ülke arasında Ticaret ve Ödeme Anlaşması gerçekleştirildi.
- 26 Temmuz 1972'de Afganistan ile Çin arasında, Kabil'de 16 maddeden oluşan Hava Taşımacılığı Anlaşması imzalandı (Ehsan, 2013: 235, 236).

Süreç içerisinde Sovyetler Birliği'nde yaşanan siyasi dönüşüm, Çin-Sovyet ilişkilerini gerdi ve Asya'daki devrimci hareketler içinde bir bölünmenin yaşanmasına sebep oldu. Anti-emperyalist hareket içindeki konumunu ilerletmek amacıyla üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmeye çalıştı (Emadi, 1993: 107).

Afganistan'da 17 Temmuz 1973'te Muhammed Davud'un darbesiyle demokratik rejimin kurulması, Çin'de endişelere yol açmıştı. Zira Muhammed Davud'un darbesi Sovyetler Birliği tarafından dolaylı olarak desteklenmişti. Sonrasında çok sayıda Sovyet yanlısı personel, Nisan 1978'de Davud'a karşı darbeyi planlayan kilit hükûmet pozisyonlarını zaten elde etmişti. Pekin, talep edildiği gibi 27 Temmuz 1973'te Afganistan'ın yeni rejimini tanıdı. Afganistan hükûmeti tarafından Çin, Afganistan'a bir miktar teknik ve ekonomik yardım sağlamaya devam etse de gerilim giderek artıyordu. Muhammed Davud, Büyük Horasan bölgesi oluşturmayı hayal ediyordu. Bu hususta İran Şahı Rıza Pehlevî ile görüş alışverişinde bulundu. Bu doktrine göre Sincan, Büyük Horasan'ın bir parçası olarak tanınacaktı ve bu da Çin'in yönetiminden çıkarılacağı anlamına geliyordu (Ehsan, 2013: 236).

Çin'in 1970'lerin sonlarında Afganistan'ı kontrol etme yetisi giderek azalmıştı. Nur Muhammed Taraki'yi iktidara getiren Nisan 1978 Devrimi, Moskova'dan emir almayı reddeden birkaç Afgan liderini ortadan kaldırdı. Bunu, Sovyetler Birliği'nin planladığı ve desteklediği bir dizi darbe izledi. Sonuç olarak kaos ve istikrarsızlık sebebiyle Moskova, 28 Aralık 1979'da Sovyet birliklerini Afganistan'a hava yoluyla gönderdi. Afganistan mecburen Sovyetler Birliği'ne boyun eğmek zorunda kaldı. Çin ancak Afganistan'da Çin ile bazı iletişim kanallarını açık tutan Sovyet eğilimli bir rejimle ilişki kurabilirdi. Fakat Sovyetlerin

kurduğu rejim ve Afganistan'daki Sovyet birlikleri anlaşmaya açık bir yapıda değildi. Bu sebeplerle Afganistan'da Sovyetlerin varlığı, Çin için ciddi stratejik ve askeri sonuçlar meydana getirmiştir (Qaiser, 1987: 57).

1. 3. 2. 1979-1992 Afganistan-Çin Düşmanlık İlişkileri

1979-1992 dönemi, Çin-Afgan ilişkileri tarihinde önemli bir kırılma noktasıdır. 27 Nisan 1978'de Muhammed Davud'un devrilmesi ve Kabil'deki siyasi değişimin ardından Afganistan ile Pekin arasında gerilimler baş göstermiştir. İki ülke arasındaki iyi ilişkilere rağmen 24 Aralık 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı doğrudan işgalinden kısa bir süre sonra Pekin, Kabil'i Çin-Sovyet rekabetinde Sovyet yanlısı olmakla suçlamıştır. Bununla beraber Çin, Sovyetler Birliği'ni Afganistan'dan çekilmeye ikna etmeye çalıştıysa da bir sonuç elde edememiştir (Ehsan, 2013: 236, 237).

Çin, Afganistan iç savaşında önemli bir aktördü ve Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesini zorlamak adına Birleşik Devletler ve Pakistan'ın ortak çabalarıyla isyancılara küçük silahların temin edilmesinde baş rolü oynuyordu. Çin sonraları Afgan kamuoyu tarafından Afganistan devletini yok etmede Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Pakistan ve Suudi Arabistan ile birlikte eşit derecede sorumlu addedildi (Dutta, 1998: 101, 102).

Kabil, Pekin'i Afgan gerillalarını eğitmek, onlara silah sağlamak ve Afgan düşmanlarıyla ittifak yapmakla suçluyordu. Çin'in emperyalist devletlerle beraber Afganistan'a adı konmamış bir savaş açtıklarını iddia ediyordu (Volkov, 1980: 66).

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinden sonra Pekin, ABD ve Pakistan'ın müttefiki oldu. Bununla birlikte Ocak 1980'de, Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinden sadece birkaç gün sonra, dönemin ABD Savunma Bakanı Harold Brown, Afganistan'daki direniş kuvvetlerine yönelik silahları taşımak üzere Çin toprakları üzerinde ABD uçaklarının uçuşlarına izin verilmesi amacıyla bir anlaşma sağlamak için Çin'i ziyaret etti. Pekin ise Sam-7sand RPG tanksavar roketleri tedarik etmeyi kabul etti. Bu arada, dönemin Pekin Dışişleri Bakanı Huang Hua, Afganistan'a silahlı saldırıların düzenlenmesinde ana sorumlu olan görülen Pakistan'ı ziyaret etti. Böylece Pekin, Afganistan'daki Sovyet askeri varlığına karşı devasa bir blok oluşturmuş oldu (Merriam, 1987: 74).

Çin'in Afganistan iç savaşına destek vermesiyle ilgili bazı basın organlarının görüşleri şu şekilde ifade edilmişti:

“Çin, Afganistan'daki isyan hareketlerine büyük miktarda silah ve mühimmat gönderiyor. Diplomatik raporlara göre, Çin'in ortak sınırlarının ötesinden ve Karakoram Otoyolu üzerinden Pakistan'a erzak geldi. Diplomatlar, isyancıların arkasında Çin'in önemli bir katılımının olduğuna inanıyorlar. The Daily Telegraph-5 Ocak 1980”;

“Çin'in şu anda Pakistan'a askeri teçhizat, Afganistan içinde savaşan isyancı gruplar için küçük silahlar, otomatik tüfekler, bomba atarlar ve hava savunma füzeleri sağladığı bildiriliyor. Çin'in ayrıca düzenli olarak Pakistan'a kargo uçakları uçurduğu bildiriliyor. Times of India-4 Ocak 1980” (Volkov, 1980: 68).

Çinliler, çoğunlukla Pakistan'ı Çin'in Sincan bölgesine bağlayan Karakoram Otoyolu ve Sincan'ı Afganistan'ın Badahşan eyaletine bağlayan Wuhan Koridoru aracılığıyla Afgan isyancılara silah gönderiyordu. Ayrıca Çinliler, Sincan Uygurlarını Cihat adına Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşa katılmaya teşvik ediyorlardı. Bu Uygurların birçoğu Afganistan'da Sovyetlere karşı Çin'in mali ve silahlı desteğiyle ve Arapların etkisinde kalarak savaştı. Ancak, Sovyetlerin yenilmesi ve Afganistan'dan çekilmesinden kısa bir süre sonra Çin, Uygur hareketini Çin'in güvenliği için ciddi bir tehdit olarak algılamaya başladı. 1979-1989 döneminde Afganistan'da yaşanan savaş, farklı hedefler arayan birçok bölgesel ve bölge dışı unsurların katılımıyla çok yönlü boyutlara evrildi. Gelişmekte olan bir güç olarak Çin de bu duruma tarafsız kalamadı. Zira uzun ve tartışmalı sınırı olan Çin ve Rusya, yüzyıllar boyunca her zaman bir rekabet sorunu yaşamıştır. Bununla birlikte, Çin ve Rusya'nın göreceli gücü veya zayıflığı, herhangi bir zaman diliminde Orta Asya'nın uydu devletlerinin konumlarını belirlemiştir. Sovyetlerin Afganistan'daki yenilgisi ve daha sonra Sovyetler Birliği'nin dağılması, Çin için büyük bir başarıydı. Parçalanmanın hemen ardından ortaya çıkan siyasi ve ekonomik boşluk, Çin'e Orta Asya'ya girmesi için önemli bir fırsat sundu. Çin'in enerji talebini karşılayabilecek büyük petrol ve gaz kaynaklarına sahip olan bölge, Çin ürünleri için de yüksek potansiyelli bir tüketici pazarı olduğunu kanıtladı (Rahul, 1982: 16).

Çin, Pakistan'ın Sovyetlerin genişlemesine karşı daha zorlu bir engel ve Çin'in daha değerli bir askeri müttefiki haline geldiğini görmek istiyor. Ancak Çin zayıf bir askeri konumda olduğu sürece, Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesinden bu yana

Amerikan desteğinin Pakistan'a verilmesini arzulayacaktır. Esasında Çin, Afganistan direniş savaşılarına yardım sağlama hususunda ABD ve diğer batılı ülkelerden daha büyük bir rol oynamaktadır. Bu sebeple Çin, Afganistan'daki gelişmeleri çok dikkatli izlemektedir. Çünkü Afganistan meselesinde herhangi bir tavizin Güneydoğu Asya'nın kontrolü üzerinde olumsuz etkileri olacağına inanmıştır. (Qaiser, 1987: 64).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve Çin civarında devasa enerji kaynaklarına sahip yeni Orta Asya devletlerinin meydana çıkmasından sonra, Pekin tüm dikkatini yeni bağımsız devletlere verdi. Orta Asya devletleri ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kurulması Pekin'in dış politikasının bir önceliği olarak ortaya çıktı. Fakat 1980'lerde Sovyet varlığı nedeniyle Çin'in dış politikasında önemli bir konu olarak görülen Afganistan, Çinli liderler gözünde önemini yitirmeye başladı. Necibullah Han rejimi, 1991'de Çin'in Afganistan ile Pakistan arasındaki arabuluculuğundan faydalanmak ve Afganistan savaşına siyasi ve barışçıl bir çözüm bulmak için mücahid grupları bir araya getirmek amacıyla Çin Halk Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Ancak Kabil için çok geçti. Pekin, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kabil rejiminin dış yardımı olmadan ayakta kalamayacağını anlamıştı. Moskova'nın mali ve askeri desteğinin sona ermesinin ardından, Necibullah Han rejiminin başarısız olması kaçınılmazdı. Bu süreçte Pekin, Hindistan'ın etkisini kontrol etmek amacıyla Afganistan'da Pakistan yanlısı bir hükümet kurulması için çalışıyordu (Ehsan, 2013: 238, 239).

1. 3. 3. 1992 – 2001 Yılları Arasında Çin-Afganistan İlişkileri: İkili Politika

Çin'in Taliban ile ilişkilerinin tarihi, İslam Emirliği yönetiminin 11 Eylül olayından önceki ilk yıllarına kadar uzanmaktadır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Afganistan'daki El Kaide eğitim kamplarının faaliyetleri nedeniyle Taliban'a yaptırım uygulayacak bir karar çıkarmaya çalıştığında, Çin buna karşı çıktı. Amerikan istihbarat teşkilatları, 11 Eylül olayının olduğu gün Çin Halk Cumhuriyeti'nin Taliban ile ekonomik ve teknik iş birliği imzaladığını bildirdi. Afganistan'ın yeniden inşası döneminde İngiltere, Çin'den NATO ile birlikte Afganistan'da güvenliğin sağlanmasına yardım etmesini istedi. Ancak Çin bunu reddetti ve Afganistan'ın ekonomik sektörlerine sınırlı yatırım yapmaya ve hatta Afganistan'ın bakır madenciliğine yönelik yirmi beş yıllık planını sürdürmeye devam etti (Shahi, 10 Ocak 2022).

Sovyet yenilgisi ve askeri birliklerin Afganistan'dan çekilmesi, Pekin'in Afganistan iç işlerine karışmaması için hiçbir engel bırakmadı. Pekin temelde, Çin'in Asya'daki menfaatlerine meydan okuyabilecek herhangi güçlü rakibi Afganistan'dan uzaklaştırmak istemiştir. Ayrıca ülkedeki güvensizlik ve iç savaş ortamı, Çin'in Afganistan ile ilgili olarak nispeten tarafsız bir tavır takınmasına neden olmuştur. Çin'in Afganistan'deki Mücahidlerle ilişkileri sorunsuzdu ve Pekin, Afganistan sorunundan stratejik bir geri çekilme yaşadı. Afganistan, yerel güçlerin dahil olduğu şiddetli bir iç savaşa girmiş olsa da Çin bundan endişe duymuyordu. Çünkü Pekin'in ulusal ve uluslararası çıkarlarıyla çelişecek bir rakibi yoktu. Radikal mücahidler de bu siyasi güç için rekabete dahil oldular. Dönemin Devlet Başkanı B. Rabbani, Çin'in Afganistan rejimini desteklemesini ve başta Gülbuddin Hikmetyar olmak üzere, Pakistan'ın muhalif gruplara desteğini bırakmayı kabul ettirmesine rağmen, Çin ile Afganistan arasındaki ilişkiler 1992-1996 döneminde sadece birkaç diplomatik yazışmayla geçti. Ancak Pekin bu konulara uzak durmayı ve Çin'in Güney Asya'daki en önemli müttefiki olan Pakistan'ın Afganistan'daki stratejik derinliğini devam ettirmesini tercih etti (Ehsan, 2013: 239).

1996 yılının ardından Çin, Afganistan'daki var olan siyasi istikrarsızlık ve güvenlik problemlerinin başta Uygur Müslüman topluluklarının hâkim olduğu Sincan bölgesi olmak üzere tüm Çin'de bölgenin güvenliğini kolayca etkileyebileceği izlenimine kapıldı (Dutta, 1998: 100).

Taliban'ın Afganistan'da aşırı tutucu ve fundamentalist bir yapıda olarak zuhur etmesiyle beraber Çin devlet adamları, özellikle Uygur bölgesinde Çin'in güvenliğine meydan okuyabilecek İslâmî köktencilüğün yayılması konusunda endişeye kapıldı. Pekin, Taliban zihniyetinin Uygur bölgesini de içine almak üzere, İslam dünyası için küresel bir etkiye sahip olduğunun farkındaydı. Pekin, bu meseleleri gündeme getirmek amacıyla Pakistan'ın, Afganistan ile Çin arasında uzlaştırıcı rolü üstlenmesini istemekteydi. Pakistan, Hindistan'ın Afganistan'daki gücünü kırmak için ve Orta Asya devletleriyle Pakistan arasındaki transit geçişi sağlayabilmek adına Taliban'a destek verdi. Bu nedenle Hindistan'ın bölgede artan gücü nedeniyle Pakistan'ın güvenliğinin sağlanması, Çin için bir zorunluluk haline gelmiştir. Pakistan aracılığıyla, Çin ile Taliban arasında ilk temas gerçekleşti. Beş Çinli üst düzey diplomatı Şubat 1999'da Taliban'ın üst düzey liderleriyle görüşmek üzere Kabil'e gitti. Tüm bu diplomatik faaliyetler ve çabalamalar, Çin'in Uygur-Sincan Müslümanlarının ayrılıkçı hareketlere dahil olması korkusundan kaynaklanmaktaydı. Çin,

sponsorlarını Afganistan'la angaje ederek onlarla iyi ilişkiler geliştirmeye çalıştı. Sonuç olarak Çinliler Taliban'la, onların askerî silah teçhizatını yenileme ve başka silahları temin etme hususunda anlaşmaya vardı. Görünüşe göre taraflar arasında askerî ilişkilerin kurumsallaştırılmasına karar kılınmıştı. Bunun karşılığında ise Taliban, Afganistan topraklarının Çin'e karşı herhangi bir olumsuz faaliyette kullanılmasına müsaade etmeyeceklerini ifade etti. (Ehsan, 2013: 240).

Taliban, bu süreçte her ne kadar Afganistan'da hâkim unsur olarak varlığını sürekli kılmaya çalışsa da öte yandan Çin ile diyalog kurmanın fırsatını kollamıştır. Taliban yetkilileri Çin'in Afganistan'ı inşası konusunu olumlu karşıladıklarını ifade etmişler ve bu hususta somut adımların atılması gerekliliğini gündeme getirmişlerdir. Çin başlangıçta Taliban'ı tanımasa da süreç zamanla siyasi çıkarlar doğrultusunda yeniden şekillenmiştir (Li Damao, 7 Ekim 2021).

Çin'in gerekli gördüğü durumlarda Afganistan ile dostane ilişkiler geliştirdiği bilinmektedir. Zira Çin'in diğer ülkelerle geliştirdiği ilişkilerde ekonomi ve siyaseti birbirinden ayırdığını görmekteyiz. Ancak son zamanlarda Çinli yetkililer ikili ilişkilerin ekonomik ilişkilere göre şekillenmesi hususunda hemfikirler. Aslında Taliban'ın Çin ile ilişkileri de aynı temelde incelenebilir. Çin'in Afganistan'daki ekonomik ve siyasi yatırımlarla ilgilenmesi ve aynı zamanda Rusya ve Hindistan dahil bölge ülkeleriyle siyasi sorunlarını azaltması ve bölgeyi kendi çıkarlarına göre düzenleme arzusu, Taliban yönetiminin lehine politikalar oluşturmuştur. Buna göre, Çin'in Uygurlardan gelen çekincelerini azaltmak için Taliban'a başvurması söz konusu değildir. Zira Uygurlar Çin'e tehdit oluşturacak kadar güçlü gözükmemektedir. Çin'in bölgeyi etkilemek için siyasi bir stratejisi olduğu bilinmektedir. Lâkin dünya siyaseti çok kutuplu bir sürece doğru evrildiğinden Çin, tek yönlü bölgesel güvenlik politikaları ile çevre ülkelerdeki ikinci bir kutup olarak kendini göstermek istemektedir. Bu hususta Taliban yahut farklı fraksiyonlarla ilişki içine girmekten kaçınılmamıştır (Shahi, 10 Ocak 2022).

BÖLÜM II

2. 1. BÜYÜK GÜÇ POLİTİKALARI VE ÇİN'İN AFGANİSTAN'DAKİ ROLÜ

Çin'in uluslararası düzenin şekillendirilmesinde doğrudan bir katkısı olmasa da başta ekonomik olmak üzere birçok alanda kendini göstermek için oldukça çaba sarf etmiştir. Çıkarlar, değerler ve iç siyaset devletlerin uluslararası arenada kuracağı ilişkileri etkilediğinden, Çin var olan potansiyelini dünya siyasetine adapte etmek amacıyla çeşitli ekonomik ve siyasi hamlelerde bulunmuştur (Harris, 2014: 195).

Coğrafi şartlar eski devirlerden beri ülkelerin ve toplulukların kaderini etkilemiştir. Afganistan'ın coğrafi konumu da aynı minvalde bölgenin siyasetine önemli ölçüde tesir etmiştir. Onu Büyük Oyun politikasında çok arzulanan bir stratejik eksen haline getirmiştir. ABD, Rusya ve İngiltere'den ziyade birçok farklı unsur da zamanla Afganistan'da yer almaya başlamıştır. Artık yeni Büyük Oyun'da önemli ölçüde daha fazla paydaş yer almaktadır. Mevcut rekabet, yeni blokların oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Böylece Afganistan uluslararası siyasette önemli bir çekim merkezi haline dönüşmüştür (Erman, 2017: 394).

Çin'in uluslararası siyaseti ile ilgili olarak stratejistler, analistler ve medya yorumcularının büyük çoğunluğu Çin-ABD ilişkilerinin geleceğine odaklanmışlardır (Harris, 2014: 21). Ancak Çin'in bölgesel ilişkileri ve denge siyaseti, ABD ile oluşturduğu ilişkiler kadar değerlidir.

Amerika'nın bölgedeki amaçlarını sekteye uğratabilecek en mühim unsurlar AB, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu oluşumlar yalnız olarak Amerika karşısında büyük bir sorun teşkil etmeseler de beraber meydana getirecekleri herhangi bir ortaklık yahut birlik Avrasya'daki Amerika varlığını büyük oranda tehdit altına atacaktır. Bu sebeplerle Rusya ve Çin'in Şangay İşbirliği Örgütü minvalinde oluşturduğu yakın temaslar ve Avrupa Birliği'nin stratejileri, Amerika'yı yeni politikalar öne sürmeye mecbur kılmaktadır (Gökırmak, 2011: 11).

Çin, Orta Asya'daki sorunların üstesinden gelmek için çok taraflı forum olarak Şanghay İşbirliği Örgütü'nden istifade etmiştir. Bu forum, Çin'in ağırlıklı olarak ikili çabalarına çok taraflı bir dönüş yapmasına izin vermiştir. Rusya ve Çin, Hindistan, İran ve Amerika Birleşik Devletleri gibi bölgesel güçleri birbirinden uzaklaştırmak için Şanghay

İşbirliği Örgütü içinde yeni ittifaklar oluşturmuş ancak forum bölgesel sorunlara çok az çözüm sunmuştur. Örgütün tüzüğü, bölgedeki güvenlik tehdidini terörizm, ayrılıkçılık ve dini aşırılık olmak üzere üç problem olarak tanımlamıştır (Kucera, 2013: internet). Bu hususta terörle mücadelede güvenlik ve iş birliği, örgütün en büyük başarısı olmuş gibi gözükmektedir. Ancak ekonomik kalkınma, Sincan'da on yıllarca sosyal istikrarsızlıkla mücadele için bir araç olarak kullanılmıştır. Kalkınma politikası Han göçmenlerine zenginlik getirmiş ancak Sincan'daki etnik Uygurlar için bir şikayet kaynağı haline gelmiştir. Sincan'daki politikacıların bildiği gibi, ekonomik kalkınma devlete karşı toplumsal şikayetleri ortadan kaldıracak nitelikte değildir. (Becquelin, 2004: 374).

11 Eylül 2001'de New York'a yapılan saldırının sonrasında ABD ve Avrupalı müttefiklerinin Afganistan'daki varlığı Çin, Rusya ve İran'ı endişelendirdi. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün "Hükûmetler Arası Çoklu Güvenlik Örgütü" haline dönüştürülmesi, Çin ve Rusya'nın bölgedeki ABD varlığına karşı bir tepkisi olarak değerlendirilebilir. Çin'in sürekli ekonomik büyümesi ve enerji talepleri Pekin'i bölge devletleriyle ilgili dış politikalarını gözden geçirmeye zorladı. Afganistan ile ilgili olarak jeopolitiği, jeo-ekonomisi ve demografik özellikleri Çin'in modern dış politikasında önemli bir yer edinmiştir. Afganistan'ın maden ve enerji rezervleri, bölgede bir geçiş merkezi olması, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele, İslami aşırıcılık ve terörizm, Afganistan'ın geçirgen sınırları, Pekin'in ülkenin yeniden yapılanma ve güvenlik konularında daha geniş kapsamlı bir rol alması için yeterliydi (Ehsan, 2013: 241).

Afganistan'daki 11 Eylül öncesi çatışma, Şanghay İşbirliği Örgütü tarafından askeri bir işgal değil, müzakere edilmiş bir siyasi çözüme ihtiyaç duyan bir iç çatışma olarak görülüyordu. Bu bakış açısı, barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesiyle uyumludur ve Çin düşüncesinin örgütteki baskın konumunu gösterir. 11 Eylül'den sonra Şanghay İşbirliği Örgütü, Birleşmiş Milletler'i Afganistan'ın yeniden örgütlenmesinde öncü rol oynaması gereken örgüt olarak onayladı. Uluslararası toplumun, görevi tamamlamak için dış güçlere ihtiyaç duyacağını söyledi. Şanghay İşbirliği Örgütü, Afganistan'daki askeri güç konusundaki pozisyonunu bu şekilde ayrıştırdı. Çünkü örgüt, görevi üstlenecek askeri kapasiteye sahip değildi. Ancak yabancı ulusların bölgede askeri varlık oluşturduğunu görmek istemiyordu. Ne Çin ne de Rusya, Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya'ya müdahale etmesine karşı koyacak askeri kapasiteye veya iradeye sahip değildi. Muhtemelen Amerika'nın müdahalesine daha ılımlı geldi zira hiçbirisi Taliban'la savaşmayı göze

alamıyordu. ABD askeri tesisleri ile Kırgızistan Manas Hava Üssü ve bölgedeki diğer askeri tesisler Rusya için bir çekişme ve rekabet kaynağı olmuştur. Rusya, Kırgızistan'a Manas'ın kira sözleşmesini iptal etmesi veya yenilememesi için baskı yapmıştır. 2009'da Manas'ın kirası uzatılınca Rusya, Kırgızistan Devlet Başkanı'nı sert bir dille uyardı. Orta Asya'daki ABD askeri güçlerine muhalefet, Rusya'nın bölgedeki güvenlik meselelerinde baskın bir oyuncu statüsünü korumasına izin verirken, Pekin terörle mücadele ve ekonomik entegrasyona vurgu yaptı (James, 2013:19).

Bazı analistler, Çin'in ülkede askeri bir rol üstlenmeden Afganistan ile ilişki kurmasının muhtemel olduğuna inanıyor. Çin, Afganistan'da kalkınma projeleri yürütmüştür ve ülkenin ordusunu ve polisini finanse etmesi pek olası değildir. Ancak diğer ülkeler, 2014'te Amerika'nın Afganistan'dan çekilmesi nedeniyle Pekin'in stratejisinin değişebileceğini savunuyor. Örneğin, Haziran 2012'de Çin ve Afganistan, Pekin'deki bölgesel konferansta ilişkilerini stratejik ve iş birliğine dayalı bir ortaklık düzeyine çıkarmaya karar verdiler. Afganistan hükûmetiyle yapılan anlaşmanın bir parçası olarak Çin, dört yıl boyunca Afganistan kolluk kuvvetlerinin bir kısmını eğiteceğini ifade etti (BBC News China, 23 September 2012).

Haziran 2012'de Afganistan, Şanghay İşbirliği Örgütü toplantısına konuk olarak davet edildi ve kendisine gözlemci statüsü verildi. İran, Moğolistan, Hindistan ve Pakistan örgütte zaten gözlemciydi. Ancak Pakistan tam üyelik statüsü elde etmek için ısrar ediyordu. Çin, Rusya ile birlikte Afganistan'da daha büyük bir rol oynamak peşindeydiler. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün altı üyesi, 2014'te çoğu yabancı askerin ayrılmasından sonra Afganistan'ın geleceği de dahil olmak üzere, Pekin'deki güvenlik sorunlarını tartıştı. Zirveye katılan dönemin Afganistan devlet başkanı Hamid Karzai, gerekli görüldüğü takdirde Çinli liderlerle yeni bir stratejik ortaklığı kabul edebileceğini söyledi (BBC News World, 6 June 2012).

Afganistan 2012 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'nün gözlemcisi oldu ve Çin ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini artırmaya çabaladı. Afganistan, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne tam üye olsaydı, kendisinde askeri destek talep edilecekti ve terörle mücadele operasyonlarına katılması beklenenecekti. Ancak bu durum gerçekleşmedi. Zira ülkedeki iç güvenlik meseleleri hala halledilememişti. Şanghay İşbirliği Örgütü ülkeleri, Afganistan'daki durumun kötüleşmesi halinde onları koruyabilecek sınır güvenliğine odaklanan güvenlik tatbikatları gerçekleştirdiler. Afganistan, merkezi hükûmetin krizde

olması halinde Şanghay İşbirliği Örgütü'nden yararlanabilecekti. En önemlisi, Şanghay İşbirliği Örgütü, ABD ve NATO güçleri çıkışa hazırlanırken Afganistan'a ticaret, askerî ve ticarî desteğe ulaşmaları adına Orta Asya coğrafyasını oyalayacak bir araç sunmaktaydı. Ancak örgütün en önemli sınırlılığı, herhangi bir acil durumda dahi üyelerin oybirliğini sağlaması sorunu idi. Örneğin Çin ve Rusya arasındaki rekabet, çoğu zaman fikir birliğine varmayı zorlaştırıyordu. Orta Asya'da yer alan bazı devletlerin kendi arasındaki problemler de birtakım hususlarda anlaşma sağlanmasını engellemekteydi. Afganistan'da istikrarı sağlamak amacıyla hareket etmenin Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerin çıkarına olduğu açıktı, ancak yaşanan bölünmeler hareket geçmeyi kısıtlamayı sürdürdü (James, 2013: 21).

Afganistan'da Amerika etkisinin zayıflamasının ardından birtakım çıkarlar elde etmek isteyen Çin ve Rusya, 2014 yılında Amerikan kuvvetleri Afganistan'ı terk etme düşüncesindeyken, bölgede önemli değişimler gerçekleşmiştir. Bunun en önemli örneği olarak Rusya ve Çin, Afganistan'daki etkinliklerini genişletme yönünde yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır (BBC News China, 23 September 2012).

2. 2. İŞ BİRLİĞİNDE GÜVENLİĞİN ÖNEMİ VE FUNDAMENTALİZM

Çin'in Afganistan ile ilgili dış politika tartışmasında ABD'nin rolü oldukça önemlidir. Dünyanın önde gelen gücü olarak ABD, Çin'in dış politikasının büyük bir bölümünü şekillendirmiştir. Pekin, ABD'yi birincil rakip ve potansiyel bir tehdit olarak gördüğünden onunla samimi ilişkiler geliştirmek istemektedir. Zira son zamanlarda Çin, ABD ile olan ilişkilerini Afganistan çerçevesinde biçimlendirmek arzusundadır. Zira ABD, Afganistan konusunda tecrübeli ve söz sahibidir. Bu sebeple Çin'in Afganistan'la nasıl başa çıkacağı sorusu ön plana çıkmaktadır. Bu hususta ABD'nin izlediği siyaset Çin için oldukça önem arz etmektedir (James, 2013: 27).

Çinli bürokrat Zhou Yongkang, Eylül 2012'de Afganistan ile iyi ilişkiler geliştirmek istediklerini göstermek amacıyla bölgeyi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, Çinli politikacılardan Liu Shaoqi'nin 1966'daki ziyaretinden bu yana üst düzey bir bürokratin Afganistan'ı ilk ziyareti olmuştur. Bu ziyaret sırasında Zhou, Afganistan ile Çin arasındaki ilişkilerin yükselişini vurgulamıştır. Zhou, Afganistan ile ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine çıkardıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Çinli işletmelerin Afganistan'a yatırım yapmaya, ekonomiyi, ticareti, proje sözleşmelerini, kaynak geliştirmeyi, tarımı, altyapı inşaatını ve pragmatik iş birliğinin diğer alanlarını güçlendirmeye teşvik etmeye devam edeceğini

taahhüt etmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Hamid Karzai ise Zhou'ya yanıt olarak, Afganistan'daki Çin vatandaşlarının güvenliğini sağlayacağı teminatını vermiştir. Zhou'nun bu ziyaretinde gündemdeki tek konu ekonomi değildir. Zhou ayrıca, Afganistan'da varlığını sürdüren bazı olumsuzluklara dikkat çekmek istemiştir. Bunların başında terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve ulusötesi organize suçlar gelmektedir. Çinli yetkili ilk hedeflerinin bu problemlerle mücadele olacağını vurgulamıştır. Zhou, Şanghay İşbirliği Örgütü'nde birtakım ortaklık oluşturulup Afganistan'ın bu sorunlarla savaşmak için yeni stratejiler geliştirilebileceğini öne sürmüştür. Zhou ziyareti, Çin-Afganistan ilişkilerinde yeni bir boyut oluşturmuştur. Böylece iki ülkenin karşılıklı çıkarlarının vurgulandığı ekonomik ve güvenlik alanlarına dikkat çekilmiştir (Mirveys, 1398: 28-30).

Çin ve Afganistan'ın artan ilişkilerini öne çıkartan başka bir hamle, Afganistan'ın Çin'den yaptığı ithalata %95 oranında gümrük tarifesi indirimi uygulama kararıdır. Bu anlaşmanın, Afganistan tarım ürünleri için daha büyük bir pazar sağlayacağı ve yasal Afgan ekonomisini destekleyeceği beklenmiştir. Bu düzenleme, Afganistan'a Dünya Ticaret Örgütü tarafından öncelik statüsü verilmesini sağlamış ve örgüte katılım desteğini arttırmıştır. Bu durum Afganistan mallarının Çin de dahil olmak üzere çok çeşitli pazarlara erişmesini sağlayacaktır (James, 2013: 31).

Çin'in dış politika yaklaşımı, fundamentalizm ve ayrılıkçılık tehditlerine karşı istikrar ve mücadele iş birliğini teşvik etmektedir. Afganistan, batıdaki Sincan eyaletinde Çin ile 70 kilometrelik bir sınırı paylaşmaktadır. Sincan'daki etnik dinî unsurlar, Batı Çin'den ayrı bir oluşum olarak varlığını devam ettirmek istemektedir. Bu dinî unsurlar Çin'de istikrarı tehdit eden bir bakış açısı meydana getirmiştir. Zira Sincan'daki bu durumun Afganistan içinde destek bulması ve kolaylıkla kışkırtılması ihtimali Çin tarafından egemenlik ihlali olarak algılanabilir. Öyle ki Çin'deki bu gruplar Afganistan'daki belirsizlik ve kargaşa sürecini fırsat bilip buradan barınma, gizlenme, eğitim ve benzeri bir dizi yardımlar temin etmişlerdir. Çin, istikrarsız bir Afganistan'ın bu tür faaliyetlere ev sahipliği yapacağını bildiği için, iki ülke ilişkilerini ekonomik yönden daha iyi seviyelere getirmeyi hedeflemiştir (Mirveys, 1398: 32, 33).

Afganistan'da ABD liderliğindeki koalisyon saldırısının ve Taliban gücünün dağıtılmasının ardından, Pakistan'ın kuzeybatısından Keşmir ve Sincan'a kadar Afganistan sınırlarının dışındaki bölgede, aşırı dinci gerilla cepheleleri filizlendi. El Kaide liderliğindeki uluslararası radikal İslamcılar ve kaçak Taliban milisleri, kendilerine tehdit oluşturmayacak

yerlerde güvenli bir üs arıyorlardı. Belki de Uygur sempatizanları, Pakistan'daki yerel Peştun aşiretlerinden ve Hindistan'daki Keşmirlilerden sonra onlar için ikinci bir seçenek olarak düşünülebilirdi. Bu nedenle Sincan, Çin'in ulusal çıkarları ve güvenliği için gerilim kaynağı oldu. Bu süreçte aynı zamanda Sincan içindeki birçok ayrılıkçı faaliyetlere de tanık olundu. Ayrıca Afganistan hükûmetinin aksine, aşırılık ve ayrılıkçılık tehditleriyle karşı karşıya kalan Çin'di. Çin, bir yandan ayrılıkçılığı bastırmak isterken, diğer yandan Afganistan Çin'in batısındaki radikalizm tehlikesini ortadan kaldırarak yeni demokratik rejimin hayatta kalmasını desteklemek için Pekin'in hamlelerini gerçekleştirmesini bekliyordu (Ehsan, 2013: 242).

Çin'in ABD'ye yönelik dış politikası Afganistan ile bağlantılı olarak değerlendirilmekteydi. Bu politikaları genel olarak özetleyecek olursak şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

- Çin'in temel hedefi, ABD'nin Çin'i sınırlandırma stratejisini engellemektir. Yani ABD'nin Çin seçimlerini sınırlama çabalarına karşı koyma aracı olarak eylem özgürlüğünü en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktaydı.
- Küresel olarak Çin, faydaları en üst düzeye çıkarmak için ABD'yi mevcut dünya düzenine dahil etmeye çalıştı. Bu durum Afganistan minvalinde daha amaç farklı bir biçim aldı. Çin, ABD'nin ve NATO'nun Afganistan güvenlik sorunlarıyla ilgilenmesine izin verirken Afganistan'ı ekonomik olarak meşgul etmeye çalıştı. Bazıları ABD'nin çabalarına dayanarak bunu "serbest sürüş" olarak adlandırdı, ancak bu sonuç daha çok Çin'in ABD'ye bakışının bir sonucuydu.
- Çin, Afganistan'ın ABD tarafından işgali hususunda derin endişe duydu ve süreci daha yakından izlemek amacıyla Çin-Afganistan sınırına askeri kuvvetlerini gönderdi.
- ABD, Afganistan'daki savaşı desteklemek için Orta Asya'da askeri üsler geliştirmeye başlayınca bu durum Pekin'i daha da endişelendirdi. Çin; ABD'nin Japonya, Güney Kore, Filipinler ve diğerleriyle ittifak halinde olması nedeniyle oldukça kaygılıydı. Zira Orta Asya'da ABD askeri varlığının olması Pekin için rahatsız edici bir gelişmeydi. ABD ve Batı'nın Afganistan'daki askeri güç tekeli nedeniyle, Pekin etkisini göstermenin başka yollarını aradı. Bu hususta Afganistan'da bir dizi ekonomik faaliyet programı geliştirme adımları attı. Bu durum Pekin'e, ABD'nin

askeri gücüne karşı koymak için uygulanabilir, uzun vadeli bir angajman stratejisi sundu (James, 2013: 27, 28).

Çin, Afganistan'daki güvenlik zafiyetinden gerçek anlamda endişe duymuştur. Fakat bu hususta Afganistan'da istikrarı sağlayabilmek adına ABD ile ortak bir zemin bulamamıştır. Zira Pekin, güvenlik ve nihai istikrarı sağlamanın (ekonomik, iş birliği vb) daha farklı stratejilerle sağlanabileceği kanaatindedir.

Çin'in Afganistan politikaları ile ilgili gündeme getirdiği güvenlik problemlerinin bir kısmını Sincan Özerk Bölgesi'ne duyulan hassasiyet oluşturuyordu. Yoğun Müslüman nüfusun Afganistan'a olan fizikî yakınlığı, radikal İslamî hareketlerin bu bölgeye sığraması hususunda Çin'i büyük endişelere sevk etmekteydi. Afganistanlı politikacılar ise Sincan'ın Çin'in güçlü liderliği altında yer almasının Afganistan'ın yararına olduğunu düşünmekteydiler. Zira Sincan'ın başına buyruk bir şekilde ortaya çıkması Afganistan'ı güçsüz kılacağı gibi, her türlü aşırılığın, terörizmin ve siyasi istikrarsızlığın merkezi haline getirecekti. Bu varsayımların gerçekleşmesi halinde Afganistan için farklı problemlerin gün yüzüne çıkması kaçınılmazdı. Böyle bir senaryo yerine Çin'in ön planda olması Afganistan için daha uygun bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ve bunun gibi sebepler neticesinde Afganistan, terörle mücadele konusunda hassasiyetini dile getirmiştir (Pan, 2006: 113).

Orta Asya'da, son yıllarda Birleşmiş Milletler tarafından terör örgütü olarak ilan edilen Doğu Türkistan İslami Hareketi gibi birçok farklı radikal örgüt yer almaktadır. Pekin yönetimi ise Afganistan ve Pakistan'da bu tarz örgütlerin destek görüp güçlenmesinden ve Çin'deki Müslüman örgütlerle birleşip Çin'in güvenliğini tehdit edeceğinden endişe duymaktadır (Xiaoyang, 2006: 69).

Afganistan, 11 Eylül'den sonra terörizme karşı mücadelelerin ana merkezi haline dönüşmüştür. Dolayısıyla Afganistan'daki savaş zafere ulaşamazsa, Orta Asya ve Çin'in Sincan eyaletindeki radikal gruplar güçlenecek ve faaliyetlerini Afganistan'dan Çin'e ve oradan da Orta Asya devletlerine karşı sirayet edeceği düşünülmüştür. Zira El-Kaide'nin önde gelen çekirdek kadrosu Afganistan ve Pakistan arasında hala çok aktiftir. Uygur ve Orta Asya'nın aşırılık yanlısı gruplarının çoğu Afganistan'da bu çekirdek kadronun kendince belirlediği cihad öğretileri ile gelişmiştir. Bununla birlikte Afganistan'daki uyuşturucu

üretimi ve ticaretinin, aşırılık yanlısı gruplara maddi destek sağlayan önemli fonlar olduğu iddia edilmektedir (Pan, 2006: 113).

Çin, Doğu Türkistan İslam Hareketi sebebiyle bölgede daha temkinli hareket etme kararı almıştır. Bu hususta Afganistan üzerinden meydana gelebilecek herhangi bir ideolojik ve askeri tehditten endişe duymaktadır. Afganistan da ülkenin restorasyonu gerçekleştirmek ve dış piyasaya açılabilmek için Çin'e ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple iki tarafın da ortak çıkar noktası olan güvenlik ve ekonomi, ikili ilişkilerin ana eksenini oluşturmaktadır (İstikbal, 2021: 9).

Çin'in Orta Asya ülkelerindeki radikal dinci gruplara yönelik endişesi, Çinli liderleri Batı bölgesinde (Sincan) güvenliği sağlamak ve radikal güçlerle etkin bir şekilde mücadele etmek adına bu devletlerle farklı paktlara katılmaya ikna etti. Çin, Kazakistan ile terörle mücadele için ortak eylem anlaşması imzaladı. Orta Asya ülkelerine yönelik terörle mücadele yardımı, üye devletlere terörle mücadelede iş birliği konusunda ortaklık sağlayan Şanghay İşbirliği Örgütü kapsamındaki oluşumlar, güvenlik konusunda yeni bir bakış açısı meydana getirmiştir. Ortak terörle mücadele eylemlerinin yasal zeminini oluşturmak, çok taraflı terörle mücadele iş birliği sistemlerinin geliştirilmesi, terörle mücadele eylemleri için askeri tatbikatlar düzenlemek (BBC News China, 23 September 2012) ve Zhou Yongkang'ın Eylül 2012'de Kabil'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında imzalanan son Çin-Afganistan Güvenlik ve Ekonomik Anlaşması, Çin'in bölgedeki dini aşırıcılığı bastırma çabalarının bazı örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Xiaoyang, 2006: 69-73).

Rekabet ve güvensizlik ortamı, ABD ve Çin'in Afganistan'da istikrarı temin etmek için bir çözüm bulmak amacıyla birlikte çalışmasını engellemiştir. ABD ve Çin arasındaki ilişkiler, 2011'de ABD'nin Pasifik'e dönmesinin duyurulmasıyla aşağı yönlü bir dönüş yapmıştır. ABD, Çin'in kuşatılması ve çevrelenmesine ilişkin eski korkuları yeniden alevlendirmiştir. Pasifik'e dönüş, ABD müttefiklerini rahatlatmış fakat aynı zamanda Çin politika çevrelerini endişelendirmeye devam etmiştir. ABD-Çin dış politikası, ABD'nin siber casusluk iddialarında bulunduğu 2012'de sert durumunu korudu. 2013'te her iki ülke de dönemin başkanları Obama ve Xi Jinping'in karşılıklı ziyaretleriyle yakınlaşmaya başladı. Çin ve ABD, eşit miktarda gerilim belirtileri gösteren güçlü bir ilişki sürdürmeye devam etmektedir. ABD ve Çin arasındaki ortak payda, her iki ülkenin de Afganistan'da istikrarı sağlama hedefine sahip olmaktır. Ancak taraflar arasındaki iş birliğinin önünde siyasi ve

ekonomik bir dizi önemli engellerin olması, yakınlaşma stratejilerinin devreye girmesini engellemektedir (James, 2013: 28).

68. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 17 Eylül 2013'te açıldı ve Dönemin ABD Devlet Başkanı Obama da dahil olmak üzere çeşitli devlet başkanları 23-27 Eylül haftasında Genel Kurul'da konuşma gerçekleştirdiler. Bu toplantılarda dönemin Afganistan Devlet Başkanı Karzai yer almadı. Başkan Karzai, Çin ile Afganistan arasındaki ilişkileri derinleştirme umuduyla resmi bir ziyaret gerçekleştirmek için Pekin'e gitmişti. Ziyareti sırasında Karzai, dönemin Çin Devlet Başkan Xi Jinping ve Başbakan Li Keqiang ile bir araya geldi. Çin'in siyasi tecrübelerini överek, ikili ilişkilerin önemini vurguladı. 2013'teki bu ziyaret, Başkan Karzai'nin Çin'e beşinci ziyaretiydi. Başkan Karzai'nin Birleşmiş Milletler'deki toplantıda yer almaması, 2014'ten sonra Afganistan'da kalacak ABD askeri güçlerinin sayısı konusunda iki devlet arasında bir anlaşmazlığa sebep olma ihtimalini gündeme getirdi. Bu süreçte Çin, Pakistan'a Taliban güçlerini desteklemeyi bırakması için baskı yapmayı planlamaya başlamıştır. Başkan Karzai'nin Çin'e yaptığı gezinin zamanlaması Çin ile Afganistan arasında büyüyen ekonomik ilişkinin önemini ortaya koymaktadır (James, 2013: 28).

2. 3. ÇİN'İN EKONOMİK BÜYÜMESİ VE ENERJİ TALEBİNİN ARTIŞI

Çin, dünyanın en kalabalık ülkesidir ve dünyada en büyük ikinci ekonomi konumundadır. Afganistan ise Çin için bir kaynak deposu ve ekonomik fırsatlar ülkesidir. Ancak Karzai hükûmeti, Çin ile doğru temaslar kuramaması sebebiyle, kaynaklarını yabancı yatırımcılara açma hususunda bir süre bağlantısız kalmıştır. Fakat Çin'in ülkede büyük bir yatırımcı olarak ortaya çıkması Pekin'in Afganistan'a olan ilgisi önemli ölçüde arttıracaktır. Bu hususta dikkatli adımlar atan Çin, Afganistan'daki önemli rezervleri göz ardı etmemiştir. Zira Çin'in dış kaynaklara erişimi, devam eden ekonomik büyümesi için gereklidir. Afganistan ekonomisi Çin'in toplam ticaret portfolyosunun sadece yüzde 0.1'ini oluştursa da komşu bir ülkenin Çin'in sınırında bu denli büyük ve ucuz kaynaklara sahip olması Pekin'in dikkatini çekmektedir. Bu tür sebeplerle Çin, Afganistan'daki etkinliklerini 2001 senesinden beri süreç içerisinde arttırmıştır. Bu süreçte Çin, 2007 kasımında özellikle Afganistan'daki Aynak bakır madenleri için 3,5 milyar dolarlık yatırım ile ortaya çıkmıştır. Çin'in bu yatırımı, Afganistan'a o zamana değin doğrudan gelen en büyük yabancı sermayedir (Wallace, *Anti-Corruption Commission*).

Afganistan'ın büyük bir hammadde kaynağı oluşu, Çin'in ise bu kaynaklara muhtaç büyük bir üretici konumunda olması taraflar arasında bir anlaşma yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu hususta hazırlanan projeye göre Çin'in Afganistan'daki en büyük doğrudan ekonomik pay sahibi olmasını sağlayacak olan Afganistan'ın geniş demir, alüminyum ve mermer yataklarına yapılan yatırımlar daha da kolaylaşacaktır (Ehsan, 2013: 244). Böylece Çin-Afganistan ilişkilerinin önemli ölçüde gelişimi sağlanacak ve tarafsız bir aktör olarak Afganistan'ın siyasi gelişimine de büyük oranda katkı sağlanacaktır (Şafeî, 1395: 71).

Afganistan hükûmeti ile Çin'in arasında yapılan anlaşma şartlarına göre; Çin, madenlere elektrik sağlayacak Afganistan'ın Bamiyan eyaletinde 400 megavatlık kömürle çalışan bir elektrik santrali inşa edecektir. Böylece bölgenin yerel sakinlerinin ihtiyaç duyduğu elektriğin üçte biri buradan sağlanacaktır. Ayrıca Sincan ve Tacikistan üzerinden Afganistan'a uzanan bir yük demiryolu inşa edilecektir. Bunun yanında Çin, Afganistan'a daha önceden verdiği krediden on milyon sterlinlik borcu silmiştir. Ayrıca Çin söz verdiği üzere 2002 ve 2004 Berlin Konferansı sırasında Afganistan'a yapılması planlanan 150.000.000 dolarlık mali yardımın 75.000.000 dolarını ödemiştir. Bunlara ilaveten Çin, Kabil'de sulama sistemi, okullar, tıbbi klinikler ve hastaneler projeleri hayata geçirmiştir (Ehsan, 2013: 244).

Eylül 2012'de aralarında Zhou Yongkang'ın da bulunduğu Çinli yetkililerin Afganistan'ı ziyareti sırasında iki ülke arasında bir dizi güvenlik ve ekonomik anlaşmaları da imzalanmıştır. Zira 2001 sonrası ABD'nin Afganistan müdahalesinde Afganistan'ı destekleyen Çin, daha çok ekonomik temelli güvenlik stratejileri geliştirme yönünde adımlar atmıştır. Çin'in bu süreçteki öncelikli hedefi daha çok istikrarlı bir bölgesel politika olmuştur (İstikbal, 2021: 12).

Afganistan'daki Çin yatırımlarının kısa sürede gelişim göstermeye meyilli olduğunu işaret eden birçok faktör mevcuttur. Bu yönelik olarak dönemin Çin Dışişleri Bakanı ve Başbakan yardımcısının Kabil'de imzaladıkları anlaşmaya göre taraflar arasında kültürel, ekonomik ve teknik alanlarda çeşitli iş birliği anlaşmaları gerçekleştirildi. Ayrıca sınır anlaşması protokolüne eklenen bir bildirge ile Çin'in Afganistan'da petrol arama ve çıkarma faaliyetlerini yapmasını sağlayan bir ortaklık kuruldu. Afganistan hükûmeti, Amu Darya havzasında Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin (CNPC) petrol ve benzeri ürünleri arama-çıkarma hakkını tasdikledi. Afganistan, kuzey kesiminde üretime dahil edilmemiş petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Petrol rezervleri yakın zamanda bir ABD'li jeolog tarafından detaylıca

araştırılmıştır. Buna göre bölgede 1.596 milyon varil petrol olduğunu tahmin edilmektedir. Anlaşma Çin'in artan iç talebinin ardından petrol kaynaklarını genişletmek istemesiyle gerçekleşmiştir. Böylece Çin, milyonlarca varil petrole erişme potansiyeline sahip olmuştur (Ehsan, 2013: 244, 245). Yapılan anlaşma sayesinde Çin'in yirmi beş sene içinde 7 milyar dolar kâr elde edeceği düşünülmektedir (Şafeî, 1395: 84).

Çin'in Afganistan'a karşı yaklaşımı genel olarak siyasi, stratejik, coğrafi ve ekonomik olmak üzere dört önemli açıdan ele alınmıştır. Pekin, bu yaklaşımlar çerçevesinde siyasi ve ekonomik iş birlikleri ile ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu durum Afganistan'a karşı aktif bir diplomasi sürecini beraberinde getirmiştir (Şafeî, 1395: 71).

Hamid Karzai'nin Çin'e yaptığı seyahat, Afganistan ile Çin arasında büyük bir iş birliği anlaşmasının yapılmasına vesile olmuştur. Bu anlaşma teknik, eğitim, ihracat ve ekonomik tarifeleri de içermektedir. Karzai'nin Çin seyahati esnasında dönemin Çin Devlet Başkanı Hu Jintao tarım, altyapı ve sulama, madencilik, hidroelektrik gibi alanlarda farklı iş birliği sahaları oluşturulmasını önermiştir. Karşılıklı ticarete ve ekonomik desteğe ek olarak yol inşaatı, doğal kaynaklar, elektrik ve tarım gibi alanlarda Afganistan-Çin ekonomik komitesi beklentilerinin büyük olduğunu ifade etmişlerdir (Ehsan, 2013: 245).

Çin'in Orta Asya ve Afganistan ile yeni ilişkisi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgenin bağımsız cumhuriyetlere bölünmesiyle başladı. İlişki başlangıçta sınır anlaşmazlıklarını çözmek için geliştirilmiş ancak hızla Uygur'daki Müslüman grupları bastırmaya yardımcı olmak amacıyla daha güçlü güvenlik ilişkilerine dönüşmüştür. Çin'in “batıya açılma” siyaseti büyük oranda Orta Asya ile ekonomik bütünleşmeye odaklıdır. Derinleşen güvenlik ve ekonomik bağlar bir yandan Orta Asya toplumları arasında yeni bir gelişim sürecinin başlangıcı olmuş, diğer yandan Sincan'daki Müslüman hareketin büyümesini engellemeye odaklanmıştır. Bu tarz gelişmekte olan ekonomik ve güvenlik ilişkilerinin bağlantı yolu, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün ana temasını oluşturmaktadır (James, 2013:18).

Çin'in, Afganistan ile yapıcı iş birliğinin ulusal güvenliğin tehlikeleriyle doğrudan ilgili olan stratejik, ekonomik ve güvenlik çıkarları geliştireceği varsayılmaktadır. Esasında bu durum bir anlamda Afganistan'ın parçalanmış bürokratik yapısına ve bölgedeki istikrarına yönelik bir koruma oluşturmaktadır (Şafeî, 1395: 71).

Elli senelik sürece bakıldığında Çin'in elde ettiği tecrübeler, refah seviyesi ve kalkınma atılımları birçok ülkeye yatırım yapmasını sağlamıştır. 2005-2021 yılları arasında Çin, dünya çapında toplam 2,14 trilyon dolarlık bir yatırım skoru elde etmiştir. Ülke, bölge ve ekonomik duruma göre değişkenlik gösteren bu yatırımlar daha çok Endonezya, Pakistan, Brezilya, İngiltere ve Amerika gibi ülkeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Yatırımlar sektörler göre değerlendirildiğinde ulaşım, emlak ve enerji sektörleri ön plana çıkmaktadır (İstikbal, 2021: 13). Ancak enerji sektöründe Çin'in uzak ülkeler yerine bölgesel unsurları tercih etmesi, Çin'in hem ticaretini kontrol altında tutmasını kolaylaştıracak hem de bölgesel güvenlik için harekete geçmesini sağlayacaktır. Bu hususta Çin'in enerji alanında Afganistan'a yönelmiş olması tüm bu adımların gerçekleştirilmesine fırsat tanımıştır. Zira ekonomik temelli diplomasi ve tarafların ortak çıkarları hem siyaset sahnesinde hem de güvenlik stratejilerinde birlikte adım atılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu da süreç içerisinde bölgesel istikrarın taraflar üzerindeki olumlu yansımalarını ortaya koymaktadır.

Çin, 2001'den sonra bölgedeki varlığını arttırarak, Sincan'ı Kırgızistan ve Tacikistan ve Afganistan'a bağlayan yollar inşa etmiştir. Yapılan yollar vasıtasıyla bölgedeki ticari hacmin artması beklenmektedir. Böylece bölgedeki terör faaliyetlerinin azaltılması amaçlanmıştır. Ayrıca Çin'den Pakistan'a ve oradan da Hindistan'a kara yolu ulaşım bağlantısı sağlaması amacıyla Hayber Geçidi ve Karakorum sıradağları üzerinden bir koridor oluşturma çalışmalarına başlanmıştır. Bu koridor tamamlandığında Sincan'dan Hint Okyanusu'na bağlantı sağlanacak bölgenin hinterlandı genişleyecektir. Bu sebeple bu ve buna benzer söz konusu ulaşım faaliyetleri hem güvenlik hem de ticari açıdan büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte stratejik olarak da çok önemlidir çünkü kuzeydeki Pakistan-Afganistan arasındaki hudut Wuhan Koridoru'nu Tacikistan, Pakistan ve Çin'e bağlayan Hindikuş dağ silsilesi boyunca uzanmaktadır (Ehsan, 2013: 245). Pakistan'ın Çin'deki takma adı "Demir Arkadaşı"tır. Yani Çin, Pakistan'da güvenilir bir konumdadır ve Çin-Pakistan ilişkileri kapsamlı bir stratejik ortaklık olarak tanımlanmıştır. Bu yakın ilişkilerle Çin, Pakistan'a diğer hükûmetlerden daha fazla etki uygulayabilir (Şafeî, 1395: 91).

Afganistan, Çin ve Pakistan stratejik görüşmeler için yeni bir mekanizma yarattılar. Bu sistemde bölgesel bir güç olarak Çin'in büyük bir etkisi vardır ve komşu Afganistan ile Pakistan arasında yetenekli bir koordinatördür. Bu koordinasyon, Afganistan'ın komşularının çoğunun üye olduğu Şangay İşbirliği Örgütü tarafından daha da kolaylaştırılabilir gözükmektedir. Çin ayrıca politik ve stratejik hedeflerini genişletmek

amacıyla birçok ekonomik kaynağa sahiptir. Örneğin AIDS tedavisinde verilecek olan destek, Çin'in Afganistan'a sunduğu seçeneklerden sadece bir tanesidir. Daha da önemlisi, Çin Afganistan ile ekonomik iş birliğini arttırmak ve ekonomik açıdan kendi kendine yeterliliğini geliştirmesine yardımcı olmak istemektedir (Şafeî, 1395: 92).

Afganistan'ın zengin bâkir yeraltı kaynakları önce Çin'den sonra ise birçok ülkeden yatırımcıyı cezbetmiştir. Ayrıca Afganistan'daki Amerika varlığı Çinliler tarafından bölgede istikrarı sürdürmenin bir seçeneği olarak görülse de birtakım ikilemleri de beraberinde getirmektedir. Afganistan'ın askerî açıdan güvenli, siyasi açıdan istikrarlı ve ekonomik açıdan müreffeh hale gelmesi için uzun vadeli beklentileri, komşularıyla bağlarının güçlendirilmesine bağlı olacaktır. Çin'in 2001'den bu yana Afganistan'daki varlığı, "Büyük Oyun"dan çok "İpek Yolu"nun canlanmasıdır amacını gütmektedir. Çin, ülkede büyük bir yatırımcı olarak ortaya çıkmayı planladığından, Pekin'in Afganistan'a olan ilgisi daha da artacak gibi gözükmemektedir. Ayrıca, 2014'ten sonra Afganistan'ın büyük bölgesel güçlere yönelmesi olasıdır. Bu hususta Çin her açıdan Sincan'daki ekonomik çıkarları ve iç güvenlik sorunlarını göz önünde bulundurarak Afganistan'da kazanmaya hazır bir pozisyon almıştır (Ehsan, 2013: 245).

Çin'in belirleyici ilkeleri arasında yer alan bölgesel istikrar siyaseti ekonomisini desteklemek adına gerekli duyulan kaynakların temin edilmesinde önemli bir yer tutar. Yerel tabii kaynaklara yönelik Çin'in talebi, kendi sanayisini Afrika, Güney Amerika, Güney ve Orta Asya'ya yönlendirmiştir. Zira bu bölgeler Çin'in ekonomisini desteklemek adına yeterli kaynaklara sahip alanlardır. Bu bölgelerle barışçıl politikalar oluşturmanın temel ilkesi, Çin'in tüm bu uluslarla maksimum hareket özgürlüğü sağlayacak şekilde politikalar geliştirmesine bağlıdır. Yeni bir başlangıç noktası olarak Çin, yeni bir dış politika siyaseti olarak diğer ülkelerin iç işlerine müdahale kararı aldı. Elbette bu müdahale bir işgal yahut benzeri bir eylem değildi. Örnek olarak Çin, Sudan'ın iç çatışmalarında eylemcilere karşı hükümete destek verdi ve buraya önemli yatırımlar gerçekleştirdi. BM'nin uluslararası baskısından sonra Çin, Sudan'ın Darfur krizine çözüm sunmak amacıyla Sudan'a müdahaleye hevesli görünüyordu. Bu durum göstermektedir ki Pekin sadece Afganistan için değil, çıkarları doğrultusunda gerekli gördüğü diğer yabancı hükûmetlerin iç işlerine karışmaya meyillidir. Çin'in bu politikasındaki temel amacı yine bölgesel istikrar sayesinde ticari faaliyetleri güvence altına almaktır. Bu hususta kaynak güvenliğini temin etmek amacıyla Çin'in dış politikadaki stratejileri şu hedefleri sergilemeye devam edecektir:

- Ekonomik kalkınma ve büyüme,
- İtimat,
- Kaynak geliştirme ve tüm sınırlamaları engelleme (Medeiros, 2009: 152-154).

Afganistan’da birkaç senedir süregelen iç karışıklıklar ve güvenlik istikrarsızlığı, fundamentalizm, terör ve uyuşturucu madde üretimi artık ulusal bir mesele olmaktan çıkıp uluslararası bir soruna dönüşmüş durumda. Bu problemler başta bölge güvenliği olmak üzere genel anlamda tüm dünyayı tehdit etmektedir. Çin, Sincan ile Wuhan’ı birbirine bağlayan bir sınır koridorunu Afganistan’la paylaşmaktadır. Bu bölge, 1933 senesinden bu yana Sincanlıların kendilerini ayrı etnik grup olarak tanımladıkları Uygur Müslüman bölgesi olarak ayrı bir devlet kimliğinde olduğunu iddia edilen bir alandır. Bölge yerlilerinin gerek Afganistan’da gerekse diğer Orta Asya ülkelerinin Müslümanları ile güçlü kültürel ve dinî bağlara sahip olması, bölge güvenliği açısından Çin’i endişelendirmektedir. Ancak 11 Eylül olaylarının ardından Amerika’nın Afganistan’a müdahalesi, bölgeyi kısmen istikrara kavuşturmuş ve Afganistan’ı yatırım yapmak açısından daha uygun bir hale getirmiştir. Dünyadaki tüm uluslardan yatırımcılar (en belirgin olarak da Çin) bölgeye yatırım yapma fırsatını olumlu olarak değerlendirmişlerdir (Ehsan, 2013: 246). Bu tablo, bölgedeki diğer yabancı yatırımcılar da göz önüne alındığında, sadece Afganistan’da değil, Sincan bölgesi de dahil olmak üzere tüm bölgenin istikrarının önemini vurgular.

Çin, İpek Yolu fikri geliştikçe, iş birliği yapmak için birçok yeni fırsat gündeme gelmektedir. Bu, Afganistan’a temel bir ekonomik çıkar sağlayacak ve Afganistan’ın ekonomik olarak kalkınmasına imkân tanıyacaktır. Çin, Afganistan’ı istikrara kavuşturarak, bölge halkının ve hükûmetin nitelikleriyle uyumlu bir tür ekonomik modeli geliştirmeye çalışmaktadır. Böylece ulusal gereklilikleri yerine getirebileceğine inanarak ekonomik ilerlemesini iyileştirmeye çalışmaktadır (Şafeî, 1395: 92).

Afganistan’ın, Çin’in dış politikasındaki geleneksel konumu değişmeye başlamıştır. 2001 senesinden beri Çin, genellikle Afganistan’daki güvenlik ve askeri sorunlarla ilgilenen ABD ve destekçilerinin bölgede yer almasına uzun süre ses çıkarmamıştır. Ancak 2014’ten sonra bazı endişeler Çin’i Afganistan’da daha da etkin olmaya zorlamıştır. Bu hususta Çin’in bazı beklentileri mevcuttur. İlk olarak Afganistan, teröristler ve aşırı İslamcı gruplar için tekrar güvenli bir sığınak haline gelmemelidir. Afganistan’daki uyuşturucu üretimi ve ticareti durdurulmalıdır çünkü bu coğrafyadaki fundamental fraksiyonların ve terör örgütlerinin

çoğu uyuşturucu temin edilen paradan beslenmektedir. Afganistan'da uyuşturucu üretiminin, terörizmin ve İslami aşırılığın artış göstermesi, Çin'in Afganistan'daki ticarî ve ekonomik beklentilerine karşı risk oluşturabilir. Bu durum aynı zamanda Çin'in güvenliğini etkileyen ve özellikle İslamcı aşırılık yanlılarıyla geniş bağları olan Uygur ayrılıkçıların hâkim olduğu batıdaki Sincan Eyaleti'ni de etkileyebilir. Bu hususta Afganistan, Pakistan ve Orta Asya'daki diğer gruplar güvenlik ve istikrar bağlamında Çin dış politikasında önemli bir gündem oluşturmaktadır (Ehsan, 2013: 246).

Küresel Çin Yatırımları (Milyar Dolar)					
ÜLKE	MİKTAR	PAY (Yüzde)	SEKTÖR	MİKTAR	PAY (Yüzde)
Amerika	191,37	8,95	Enerji	763,8	35,72
İngiltere	99,51	4,95	Ulaşım	387,6	18,13
Brezilya	70,65	3,30	Emlak	194,2	9,08
Pakistan	64,97	3,03	Demir-Çelik	191,8	8,97
İsviçre	61,21	2,86	Tarım	97,8	97,8
Rusya	58,10	2,71	Teknoloji	86,7	4,05
Kanada	57,13	2,67	Finans	82,8	3,87
Endonezya	55,07	2,57	Girişim	60,2	2,81
Afganistan	3,48	0,16	Turizm	53,0	2,47
Diğer	1.476,25	69,05	Lojistik	219,8	10,27
TOPLAM	2.137,77	100,0	Toplam	2.137,77	100,0

Tablo-1: (İstikbal, 2021: 12).

2. 4. ÇİN'İN AFGANİSTAN DIŞ POLİTİKASI

Amerika ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki işgallerinin başarısız olmasının temel nedenleri, fiziki-coğrafi şartların zorluğu, işgallerin halk tarafından kabul görmemesi ve yerel unsurların uyguladığı gerilla taktikleridir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından dağılması ve iki kutuplu dünya düzeninin değişmesi ABD'nin bölgede etkin politikalar geliştirmesine fırsat sunmuştur. Ancak ABD'nin de bölgedeki işgalleri netice vermeyince, bölgedeki boşluğu Çin doldurmaya başlamıştır. Çin'in ekonomik anlamda dünya piyasasına açılması, onu dünya siyasetinde de söz sahibi yapmıştır (İstikbal, 2021: 15).

Pekin, Afganistan'da etkili bir ekonomik diplomasi modeli oluşturma düşüncesindeydi. Bunun için gerekli adımların atılması hususunda harekete geçti. Bu amaçla 2002 senesinde Afganistan'la ilişkileri normale döndüren Çin, bu yönde harekete geçmeden evvel bölge güvenliğinin temin edilmesini bekledi. Ayrıca, 2005 yılında gerçekleştirilen Şanghay İşbirliği Örgütü oturumuna Afganistan'ı da davet etmiş ve diplomatik ilişkiler geliştirme amacıyla harekete geçmiştir. Çin, Afganistan ile çok taraflı angajman aracılığıyla bir Afganistan stratejisi geliştirmeyi hedefledi. Bu hususta Afganistan'ın ekonomik gelişimini öne çıkarmaya yönelik olarak RECCA (Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı) çok paydaşlı bir oluşum haliyle meydana gelmiştir. Bu minvalde kurum ile toplantı sağlayabilmek için 2005-2012 arasında 5 defa bir araya gelinmiştir. Bu birlikteliğe Ekonomik İşbirliği Örgütü, Güney Asya Bölgesel İşbirliği Derneği, Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği Programı, Orta ve Güney Asya Ulaştırma ve Ticaret Forumu ve Şanghay İşbirliği Örgütü iştirak etmişlerdir. 2012 senesinde Afganistan, Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı'nın (RECCA) Tacikistan'ın başkenti Duşenbe gerçekleştirilen 5. toplantıda, otoyol güvenliği, demiryolu güvenliği, TAPI projesi ve elektrik enerjisinin gelişimi ile ilgili konulara öncelik verilmiştir. RECCA, bölgesel entegrasyon için bir araç olarak ortaya çıkmış da Çin daha çok Afganistan ekonomisini ikili olarak geliştirmeye odaklanmış ve bu yönde ilerleme sağlamayı hedeflemiştir (James, 2013: 33, 34).

Çin, Asya'nın en güçlü unsurlarından biri olarak Afganistan'a karşı uzun süre belirsiz stratejiler izlemiştir. Başlangıçta güvenlik ve istikrarın sağlanması ve ekonomik ve fiziki kalkınma için birtakım politikalar geliştirilse de bu süreç netleşmemiştir (İstikbal, 2021: 7). Bu minvalde Çin, Afganistan politikasını netleştirmek ve kendisine bu yönde olumlu politikalar geliştirmek düşüncesiyle yeni stratejiler meydana getirmiştir.

2006 haziranında Çin, Afganistan ile İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı imzalayarak bölgenin siyasî ve fiziksel anlamda gelişmesine destek vermiştir. Bu anlaşmada ekonomik ve ticarî bütünleşmenin karşılıklı faydalarından bahsedilmiş ve daha da önemlisi Aynak bakır ihalesinin geliştirilmesi yönünde olumlu düşünceler beyan edilmiştir. Bu hususta Mes-i Aynak bakır madeni, Afganistan'daki en büyük Çin yatırımıdır. Bu anlaşma sayesinde Afganistan ile Çin ilişkileri yeni bir boyuttan değerlendirilmiş ve Afganistan'ın diplomasisi ve ekonomisi yeniden şekillendirilmeye çabalanmıştır. Çin, Afganistan'ın Çin'e yaptığı ithalatın %95'inde tarife istisnası sağlamıştır. Ayrıca Haziran 2012'de dönemin Çin Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Hu Jintao ve Afganistan Cumhurbaşkanı Karzai arasında Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre:

- Her iki taraf dostluk bir anlaşma imzalayacaktır.
- Bunu uzlaşmacı ticaret anlaşmaları takip edecektir.
- Bir serbest ticaret anlaşması gerçekleştirilecektir.
- Pekin, üçüncü ülkelerle de stratejik ortaklık gerçekleştirebilecektir (James, 2013: 34).

Çin, Afganistan'a karşı geliştireceği dış politika hamlelerini ve ekonomisini Karzai hükûmetine güvenerek şekillendirmek istememiştir. 11 Eylül olaylarından önce Taliban ile Çin arasındaki ilişkiler normalleştirme sürecine girmiş ve Molla Ömer Çin ile bir araya gelmiştir. Pakistan'daki istihbarat ile temaslar aracılığıyla Çin, Taliban ile ilişkilerini uzaktan devam ettirmiştir. Çin, Afganistan hükûmeti ile Taliban arasında ılımlı ilişkiler geliştirmeyi ve diyalogu arttırıcı stratejileri destekleyen politikaları benimsemiş ve bu yönde bir dış politika geliştirmiştir (Small, 2012).

Bu, yok etme çabalarının ve diğer mahsullerin teşvik edilmesinin bir kombinasyonundan ve aynı zamanda yasal Afganistan ekonomisinin büyümesinden kaynaklanmaktadır. Haşhaş ekimi, suç ve terör örgütlerine fon sağladığı, tarım ürünleri pazarını bozduğu ve ülkedeki kamu görevlilerinin yolsuzluğunu körüklediği için Afgan ekonomisinin gelecekteki gelişimine büyük bir engel teşkil ediyor (James, 2013: 59).

Çin, her ne kadar Taliban'la birtakım ilişkiler geliştirmiş olsa da esasında Afganistan'da Taliban yönetiminde bir merkezi hükûmetin meydana gelmesini istemiyordu. Zira Çin, (Amerika ve Rusya gibi) alternatif güçlerin bölgede hâkimiyeti ele

geçirebilecekleri korkusuyla Orta Asya'daki otoriter hükûmetleri destekledi. Zira seküler Orta Asya devletleri düşerse, oluşan boşluğu dinî temayüllü hükûmetler doldurabilir düşüncesi Pekin'i bu yönde hareket etmeye zorladı. Orta Asya'daki fazla dindar hükûmetler muhtemelen Pekin'in Uygur azınlığını bastırmasını adaletsiz bulacağını ve bu sebeple Sincan içindeki unsurları aktif olarak destekleme yoluna gideceklerini düşündü. Çin, bu tür varsayımlara karşı Orta Asya'daki laik yöneticileri desteklemiş ve kendince önlemler almıştır. Çin'in Afganistan yönetimi ve Taliban ilişkileri hususunda da benzer düşüncelerle hareket ettiği görülmüştür. (Swanström, 2011: 27-28).

Amerika'nın Afganistan ve Irak'taki tecrübelerinin ortaya koyduğu gibi, muazzam bir askeri güç bile kararlı bir isyanı yenememiştir. Çin bunu iyi bilmektedir ve herhangi bir ulusun iç işlerine karışmak, sadece belli başlı ilkelere bağlı kalmak değildir. Bu hususta Çin, yabancı bir devlette herhangi bir iç karışıklığın ortaya çıkmasının önüne geçmek için oldukça titiz hareket etmiştir. Çin, Afganistan'ı genel dış siyasetinin bir parçası olarak görmüştür. Çin, askerî açıdan bir müdahalede bulunmasa da mevcut hükûmetleri ekonomik kalkınma projeleriyle meşgul desteklemeye çalışmıştır. Güvenlik ve ekonomik bu birlikteliğin temel bileşenleridir (Medeiros, 2009: xix).

ÇİN'İN AFGANİSTAN POLİTİKASI		
	HEDEF VE FIRSATLAR	TEHDİTLER
Ekonomik	Ülkede kalkınmanın sağlanması, yoksulluğun azaltılması, yatırımların genişlemesi, istihdam sahalarının ülkeye yayılması ve altyapının iyileştirilmesi	Ekonomik kalkınmanın sağlanamaması göç dalgasını artırabilir ve bölgesel entegrasyona negatif yansıyabilir.
Ticari	Dış ticaret kapasitesinin artırılması ve ikili ticaret hacminin geliştirilmesi	Ülkenin refah düzeyinin artmaması uyuşturucu trafiğini güçlendirebilir.
Siyasi	Diyalog kanallarının güçlendirilmesi, yolsuzluğun azalması ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi	İkili ilişkilerde başarısızlık bölgesel iş birliği ortamına zarar verebilir.
Askeri	İstikrarın ülke genelinde sağlanması ve merkezi hükûmetin güçlendirilmesi	Farklı gruplar arasında çatışmalar yaşanabilir ve göçler meydana gelebilir.
Toplumsal	Aşırılıklarla mücadelenin sağlanması ve ihracının engellenmesi, insan gücü kaynağının eğitimle çeşitlendirilmesi	Aşırı gruplar bölge toplumlarını etkisi altına alabilir.
Güvenlik	Yerel isyan hareketlerinin engellenmesi, uyuşturucu	Güvenliğin sağlanamaması Çin'in bölgesel iş birliği imkanlarına zarar verebilir.

	kaçakçılığının sonlandırılması ve sınır güvenliğinin sağlanması	
Bölgesel	Sürdürülebilir istikrarın devamı ve bölgeye dış müdahalelerin önüne geçilmesi	Ülkedeki istikrarsız ortam farklı aktörlerin bölgeye müdahalesini teşvik edebilir.
Küresel	ABD ve Sovyetler Birliği'nin başarısız girişimlerinin aksine Çin'in Afganistan'da istikrar, güvenlik ve kalkınmaya katkı sağlaması	Çin'in Afganistan'da başarısız olması küresel imajına negatif olarak yansıtılabilir.

Tablo-2: (İstikbal, 2021: 15).

2. 5. ÇİN'İN GÜVENLİK ENDİŞELERİ VE AFGANİSTAN

Çin'in bölgedeki önemli hedeflerinden biri kendisini Afganistan'daki istikrarsızlıktan yalıtmasıdır. Ancak NATO ve ABD kuvvetlerinin geri çekilmesi Afganistan'ın kaderini Çin'in ellerine teslim edeceği fikrini gündeme getirmiştir. Etnik köken, din-devlet üçlüsü Afganistan ve Çin'deki olayları şekillendirdi. Üçlü arasındaki gerilim, Çin ve Afganistan devletlerini tehdit eden radikal ve ayrılıkçı oluşumları meydana getirdi. Çin'in niyeti hem Afganistan'da hem de Sincan'da istikrarı sağlamaktır. Bunu sağlamak adına Çin, Sincan'ın ekonomi ve güvenlik politikasına muazzam kaynaklar harcadı. Çünkü Afganistan'da baş gösterecek olan herhangi bir karışıklık Sincan'ı ve Orta Asya'nın diğer devletlerini de etkilemekteydi. Ancak Çin'in Afganistan'da düzeni nasıl teşvik edeceği meselesi, Çin'in egemenliğe saygısı ile sınırlıdır. Bu hususta Çin'in Sincan'daki iç güvenlik tehditlerini değerlendirerek ve Afganistan'daki dini-bölücü radikal gruplar ile Sincan'ın bağlarını da göz önünde bulundurarak hareket etmeye çalışıyor. Çin Halk Cumhuriyeti'nin göç siyaseti, etnik Uygurlar ve etnik Han arasındaki mücadeleler, Uygur devleti olma dürtüsü, Uygur Müslüman inanç ve kültürünün bastırılması ve baskıcı bir ortamda yaşamın etkileri ile ilgili tarihsel şikayetler, radikal dini-ayrılıkçı grupları tek bir çatı altında birleştirmek için uygun sebepler gibi görünmektedir. Tüm bu faktörler ve bölgedeki olayların birleşimi Sincan'da radikal grupların oluşumu için uygun bir saha oluşturmuş izlenimi vermektedir (James, 2013: 37).

Güvenlik temini için Orta Asya'da mevcut olan jeopolitik rekabet yeni ortaya çıkan bir unsur olmasa da Sovyet Rusya'nın sonra ermesinden beri şekil değiştirmiş ve çeşitli stratejilerle Çin'in Afganistan'a olan meylini tetiklemiştir. Rusya ise çeşitli güvenlik anlaşmaları ve askerî iş birlikleriyle Orta Asya'da yeni bir rol üstlenmeye uğraşmaktadır. Özellikle Amerika'nın Afganistan'daki hâkimiyeti sebebiyle Rusya bölgedeki siyasete tesir etmeyi amaçlamaktadır. Fakat bu süreçte Çin, Batı kaynaklı ekonomik anlayışı benimseyip

siyasî nüfuz kazanarak Orta Asya'daki etkinliğini geliştirmiştir. Çünkü Afganistan, Orta Asya'nın en karmaşık bölgesidir ve buranın gelecekteki konumu Orta Asya'daki güç dengelerini etkileyecek nitelikte önemli bir potansiyele sahiptir. 11 Eylül 2001'den sonra Amerika'nın bölgeyi işgalini mütakiben Çin, terörle mücadele hususunda kendi iç dinamiklerini de göz önünde bulundurarak Amerika ile iş birliğini vurgulamıştır. Afganistan'da Amerika'nın mevcudiyeti, belli oranda istikrarın sağlanmasına yol açmış ve Çinli şirketlerin bölgede güvenli bir şekilde yatırım yapmasına imkân tanımıştır. Çin, Afganistan'da yatırım hedeflerini arttırma düşüncesini bölgenin istikrarına endekslemiştir. Zira bölgenin istikrarsızlığı, Çin'in Orta Asya'daki tüm yatırımını olumsuz etkileyecektir. (Şafeî, 1395: 93).

Afganistan siyaseti üzerinde on yıllardır uluslararası alanda gerçekleştirilen düzenlemeler ve yaklaşımlar, ABD'nin bölgeye sirayeti sonrası önemli değişikliklere uğramıştır. Bu hususta farklı bir perspektif sunan ABD, temelde güvenlik ve ekonomik stratejileri ön planda tutmuştur. Ülkedeki aşırılık yanlısı grupların varlığı bu stratejilerin tek başına uygulanamayacağı düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Afganistan'daki ABD varlığı, diğer bölgesel unsurların da bir şekilde Afganistan ile temas etmesine olanak sağlamıştır. Bu iş birliği adaptasyon sürecinin, ilerleyen yıllarda farklı iş birliklerinin kapısını aralayacağı düşünülmektedir (Mervetî, 1401: 1).

Afganistan'da sürekli istikrarın sağlanması, Çin'in bölgesel kalkınma stratejisi için oldukça önemli bir olgudur. Afganistan'daki barış ve istikrarın temini, Çin'in kendisini İran petrolüne ve diğer Orta Asya enerji kaynaklarına bağlayacak ulaşım ağları kurmasına izin verecektir. Aynı zamanda, KİT'lerin Çin endüstrisine mineral hammadde sağlamak ve Çin'in ürünlerini yeni pazarlara taşımak için madenler inşa etmesine ve demiryolları kurmasına izin verecektir. Afganistan, Çin'in Orta Asya'nın geleceğini etkilemesi ve Çin, Rusya ve ABD arasındaki güç dengesini şekillendirmesi için stratejik bir konum sağlamaktadır. Afganistan'ın konumu ve kaynakları ona daha iyi bir gelecek verebilir ancak Pekin'in himayesinde Afganistan'ın gelecekteki konumunun ne yönde şekilleneceği belirsizliğini korumaktadır (James, 2013: 38).

Çin'in güvenlik stratejileri, Sincan'ın batı bölgesindeki gerilimler ve kargaşa nedeniyle tehdit altındadır. Çin'in Uygur özerk bölgesindeki radikal oluşumlar son yirmi sende Pakistan'da ve Afganistan'da kendilerini güvenli bir alan temin etmişlerdir. Bu durum Sincan'ı başlı başına bir risk unsuru olarak ortaya çıkarmaktadır. Yoğun Müslüman nüfuslu

bu bölge, Çin'in Orta Asya'ya açılan kapısı olduğundan, ülkenin bölgesel kalkınma siyaseti açısından oldukça önemlidir. Sincan'daki istikrarlı durum, Çin Halk Cumhuriyeti'nin çoğunluk etnik Han Çinlileriyle tarihsel şikayetleri olan etnik Uygurlar tarafından tehdit ediliyor. Çin, dini aşırılık, isyanlar ve ayrılıkçılık gibi meselelerle mücadele ederek Sincan'daki konumunu güçlü tutmaya çalışmaktadır. Fakat bu siyaset, Sincan'da dinî ve askerî baskıya sebep olmaktadır. Çin, bölgeyi bertaraf etmek için ekonomik kalkınmayı bir araç olarak kullanma amacındadır. Çünkü Çin'in meşruiyeti istikrara, ekonomik büyümeye ve topraklarının kontrolünü devam ettirmeye bağlıdır. Bölgedeki ayrılıkçı ve radikal unsurların, devlete entegrasyonunun en etkili yolu onları ekonomik olarak sisteme dahil etmekten geçer (Millward, 2004: 17).

Pekin tipik olarak siyasi muhalefet ve terörizmi birbirine karıştırmaktadır. Çin Komünist Partisi'nin tek iktidar dönemindeki gibi, farklı görüşler ifade etmeye istekli bireyler rutin olarak zulüm görmeye devam etmektedir. Sincan'daki radikal gruplar söz konusu olduğunda, siyasi muhalefet hedeflerine ulaşmak amacıyla şiddete başvurmaktan kaçınmamaktadır. Batı tarzı radikal gruplar Sincan'dan çeşitli nedenlerle ortaya çıkmıştır. Batılı uzmanlar genellikle bu gibi konularda şu tanımlı üzerinde hemfikir durumdadır: “Genellikle bir kitleyi etkilemeyi amaçlayan, alt ulusal gruplar veya gizli ajanlar tarafından savaşı olmayan hedeflere karşı işlenen, önceden planlanmış siyasi güdümlü şiddet” (Krueger, 2007: 54).

Batı tanımlarına göre, Doğu Türkistan İslami Hareketi ve diğer gruplar, batıdaki Sincan eyaletinde isyancı unsurlara karşı giderek artan baskıcı ve başarılı kampanyalar nedeniyle şiddete başvurmaktadır. Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin başlangıcı 1940'ta Sovyet destekli bir gruba dayanmaktadır. Zaman içinde fikir, taktik ve üyelerini değiştirmiştir. Ancak yetkililerle mesajını iletmek için daha çok şiddet yollu çatışmalara güvendi. 1980'lerde ve 1990'da bir kasabayı ele geçirmeyi başaran koordineli bir eylem için takipçi toplamaya başladı. Bu olay Çorak İsyanı olarak bilinir hale geldi. Grup üyelerinden Hasan Mashum, Çorak İsyanı'na katıldı ve 1990'larda birçok kez hapse atıldı. Son tahliyesinden sonra finansman sağlamak amacıyla yurtdışına gitti ve 1990'ların sonunda Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni yeniden canlandırdı. Mashum, Usame Bin Ladin ile bir araya geldi ve 1998'de Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin karargahını Afganistan'a taşıdı. Orada militanlar için eğitim merkezleri kurdu. Mashum, 2003 yılında ortak bir ABD-Pakistan baskınında öldürüldü ancak Doğu Türkistan İslami Hareketi yeni bir lider buldu ve

operasyonlarını sürdürdü. Hareket, Çin'deki tek radikal grup olmamakla birlikte aynı zamanda en yüksek profilli gruptur (Reed, 2010: 10-45).

Dünya, Sincan ve Çin'i tehdit eden birincil radikal grup olarak Doğu Türkistan İslami Hareketi'ne odaklanmaktadır. Çin'in 11 Eylül saldırılarının ardından teröre karşı savaştaki rolü, Sincan'daki yerli radikal unsurları tamamen yok etmektir. Çin raporları, Sincan'daki yüzlerce saldırıları ve ölümleri Uygurlu radikal gruplara bağladı ve ABD'den Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni ülkenin kara listelerine koymasını istedi (James, 2013: 40). Amerika Birleşik Devletleri, Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni kara listesine aldığı anda, Çin'deki terör profilini uluslararası arenaya yansıtmış oldu. Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin hızlı yükselişi ve Çin'deki eylemler beraberinde birçok soruyu gündeme getirdi: Uygurlar kimlerdir? Çin'deki merkezi hükûmete neden karşı çıkıyorlar? Neden ayrılıkçı faaliyetlere başvurdular? Çin hükûmeti ise Uygurların haklarını büyük oranda kısıtlamakta ve onlarla ilgili basın haberlerini sansürlemektedir. Uygur bölgesi, dünya üzerinde bilgi, iletişim ve günlük yaşam üzerinde en sıkı devlet kontrolüne sahip bölgelerdendir. Devlet denetimi yabancı gazeteciler için de geçerlidir. Sadece son yirmi yılda Uygur'a seyahat edebilmek için yabancıların izin başvurusunda bulunmaları, daha sonra bazı güvenlik formalitelerini takip etmeleri ve istihbarat aygıtı tarafından takip edilmeleri gerekmektedir. Her ne kadar dünya bu sürece Çin hükûmetinin penceresinden baksa da esasında Sincan'da uygulanan ayrımcılık politikası büyük resmi gözler önüne sermektedir (Wayne, 2008: 34-50).

Çin'deki radikalizm, Uygur etnik azınlığının Çin hükûmeti tarafından baskılanmasının bir neticesidir. Uygur etnik azınlığı, bir konuşma aracı olmadan etnik, kültürel, dini ve siyasi şikayetlerini devletle karşı doğrudan beyan edememektedir. Radikal faaliyetlerin bastırılma çabaları ise Sincan'da yeni çatışmaları beraberinde getirmektedir. Sürekli baskı altında bulunan Sincan'daki radikal gruplar Çin'den Afganistan ve Pakistan'a kaçmaktadır. Sincan'daki güvenlik uygulamaları, etnik Uygurların aha da sıkıntılarını şiddetlendirmiş, radikal unsurların gelecekteki yükselişini garanti altına almıştır. Bu sebeple Uygur meselesi gelecekte de Çin hükûmeti için tehdit oluşturmaya devam edecek gibi görünmektedir (James, 2013: 40, 41).

2. 6. AFGANİSTAN EKONOMİSİ VE ÇİN'İN ÇIKARLARI

Afganistan'daki Sovyet işgali sırasında Çin, Sovyetler Birliği'ne karşı Amerika Birleşik Devletleri'ni ve diğer müttefikleri desteklemiştir. Sovyet ordularının Afganistan'dan çıkarılmasından sonra Çin, Amerika'yı desteklemeyi bıraktı. Afganistan'ın Sovyet destekli hükûmetinin çöküşünden sonra Taliban, Afganistan'ın yönetiminin başına geçti. Diğer birçok ülke gibi Çin de bu rejimi desteklemedi ve tüm resmi ilişkileri tıkadı, Kabil'deki büyükelçiliğini kapattı. 2001 yılında Afganistan'daki Taliban hükûmetinin çöküşünden sonra Çin, yeni seçilen Hamid Karzai hükûmeti ile resmi-siyasi ilişkileri yeniden geliştirdi. O zamandan beri Çin, ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla Afganistan ile ticari ilişkilerini geliştirmektedir (Tahiri, 2017: 2).

Kabil ve Pekin arasındaki diplomatik temaslar daha çok Çinli KİT'ler arasındaki anlaşmalara ve Afganistan kaynaklarının geliştirilmesine odaklıydı. Aynak bakır madeni ve Amu Darya petrol sahası imtiyazları, Çin'in Afganistan'daki faaliyetinin kamusal yüzünü sergilemektedir. Bu son derece görünür multi-milyar dolarlık projeler, medyanın Çin'in Afganistan'daki rolü ve katılımının önemi hakkındaki söyleminde belirgin bir şekilde yer almaktadır. Afganistan'da bugüne kadar yapılmış en büyük projeler arasında yer alan bu bölümde, Mes-i Aynak projesi, İpek Yolu ve Amu Darya projesinin içeriği, motivasyonları ve sonuçları tartışılmaktadır (Mervetî, 1401: 12).

Her proje, devlete ait işletmeler, Çin hükûmeti ve Afgan hükûmeti arasındaki etkileşimin bir vaka çalışmasıdır. Bu projeler analiz edilerek, iki ülke arasındaki ilişki kalıpları ve motivasyonları aydınlatmakta ve onları yönlendiren olası motivasyonları ve politikaları ayırtmak gerekmektedir. Zira Afganistan'ın Pekin'in faaliyet gösterdiği bölgesel ekonomik kalkınma programına nasıl uyduğuna dair bir soru karşımıza çıkmaktadır. Afganistan, Orta Asya, Pakistan ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler, Çinli şirketler için pazar payında büyüme fırsatları oluşturduğundan, Çin'in çevresinde enerji güvenliğini ve ekonomik kalkınmayı nasıl gördüğüne dair bir pencere sunmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi Pekin, ekonomik kalkınmanın Çin ve yabancı ülkeler için bir kazan-kazan durumu sağladığına ve Çin'in çevre üzerindeki istikrarı olumlu yönde etkilemesine izin verdiğine inanıyor. Bu hususta Çin Halk Cumhuriyeti'nin Afganistan hakkındaki gelecekteki projeleri ve bunların önemini keşfederek, olası dış politika duruşunu tanımlanabilir (James, 2013: 51).

2. 6. 1. Afganistan'ın Ekonomisi

Afganistan aşırı yoksulluk, işsizlik ve zayıf altyapıya sahip son derece az gelişmiş bir ülkedir. Afganistan bütçesinin %90'ından fazlası dış yardıma dayanmaktadır. 2001 yılında, Afganistan'da siyasi rejimin değişmesinden sonra Çin, savaştan zarar gören ülkenin yeniden geliştirilmesinde ana aktör olarak ortaya çıktı. Başlangıçta Ocak 2002'de Çin, Afganistan'ın yeniden inşası için 150 milyon dolar yardım sözü verdi. Sonrasında Afganistan'a Parvan bölgesinde sulamanın geliştirilmesi ve Kabil'deki bir hastane için 10 milyon doları bulan farklı planlar hususunda ekonomik destek sağladı. Ayrıca Çin, Afganistan'ın 800'den fazla farklı yetkilisine insan kaynakları eğitimi verdi ve farklı departmanlardaki yerel birimleri teknik açıdan eğitti (Tahiri, 2017: 2,3).

Afganistan'daki modernleşme problemi, ülkeye özgü yapısal ve kültürel faktörlere bağlanıyor. Afganistan bölgenin ekonomik, kültürel ve coğrafi bir birleşme noktası olarak tarih boyunca gerçekleşen savaşlardan ve mücadelelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Afganistan'ın yelpazesi bünyesinde birçok farklı etnik grubu ve dili bünyesinde barındırmaktadır. Dışa kapalı bir süreç geliştiren Afganistan'da yer alan farklı aşiretler yabancılara güvenmemiş ancak kırsalda farklı kimlikleri korumuştur. Ekonomi, şehir ve köylerdeki pazarlarda ihtiyaçlarını karşılayan geçimlik çiftçilerin yetiştirdiği çeşitli hayvansal ve tarımsal mahsulü kısmen de olsa desteklemektedir. Köylerde dahi, çeşitli ürün ve mamül ortaya koyan kulübe endüstrileri mevcuttur. Hala dahi bölgede göçebeler ve kervanları geniş ovalarda ilerlemekte ve çiftçiler hayatlarını kazanmak amacıyla yıl boyunca dağlardan, ovalardan ve platolardan geçmek durumundadır. Kırsal kesimin bu denli sistematik ilerlemesi sayesinde bölge halkı uzun seneler süresince kendine yetecek kadar ürün ortaya koyabilmiş ve bu sayede hayatını idame ettirebilmiştir. Böylece merkezî hükûmetle çok fazla temas etmeden varlığını sürdürebilmiştir. Zira coğrafi özellikler buna büyük oranda yardımcı olmuş, geleneksel yaşam tarzlarının muhafaza edilmesinde önem teşkil etmiştir. Yüksek tepeler ve akarsular, göller haklı izole etmiş ve geleneklerini sürdürmelerine izin vermiştir (Barfield, 2010: 9-30).

Afganistan, çok uzun süredir dış yardıma bağımlı bir ülkedir. Ülkede İngilizlerin etkili olmasından önce bölge ekonomisi Hindistan'a yapılan yağmalardan elde edilenlerle desteklenmiştir. 19. asırla birlikte İngiltere'nin ülkeye girmesinin ardından Afganistan devleti Ruslarla İngilizler arasında tampon bir bölge görevindeydi. İngilizler, Afganistan'ın bu görevi devam ettirmesi için birtakım maddî destekte bulunmuşlardır. İlerleyen süreçte,

1950-1980 yılları arası Sovyetlerden büyük yardım alan Afganistan, bazı alanlarda önemli iyileşmelere maruz kalsa da bu durum ülkenin genel yapısına sirayet edemedi. Özellikle Afganistan ekonomisi gerekli iyileşmeyi sağlayamadı, ülke modernleşemedi ve sanayileşemedi. Esasında söz konusu yardımlar ülkeyi geliştirmekten ziyade bölgedeki yerel unsurları susturmak ve Rusya'ya bağımlı kılmak amacıyla gerçekleştirilmişti. Bu yardımlar, bölge insanını yardımlara alıştırdı ve millî değerlere zarar verdi. (Barfield, 2010: 20-40).

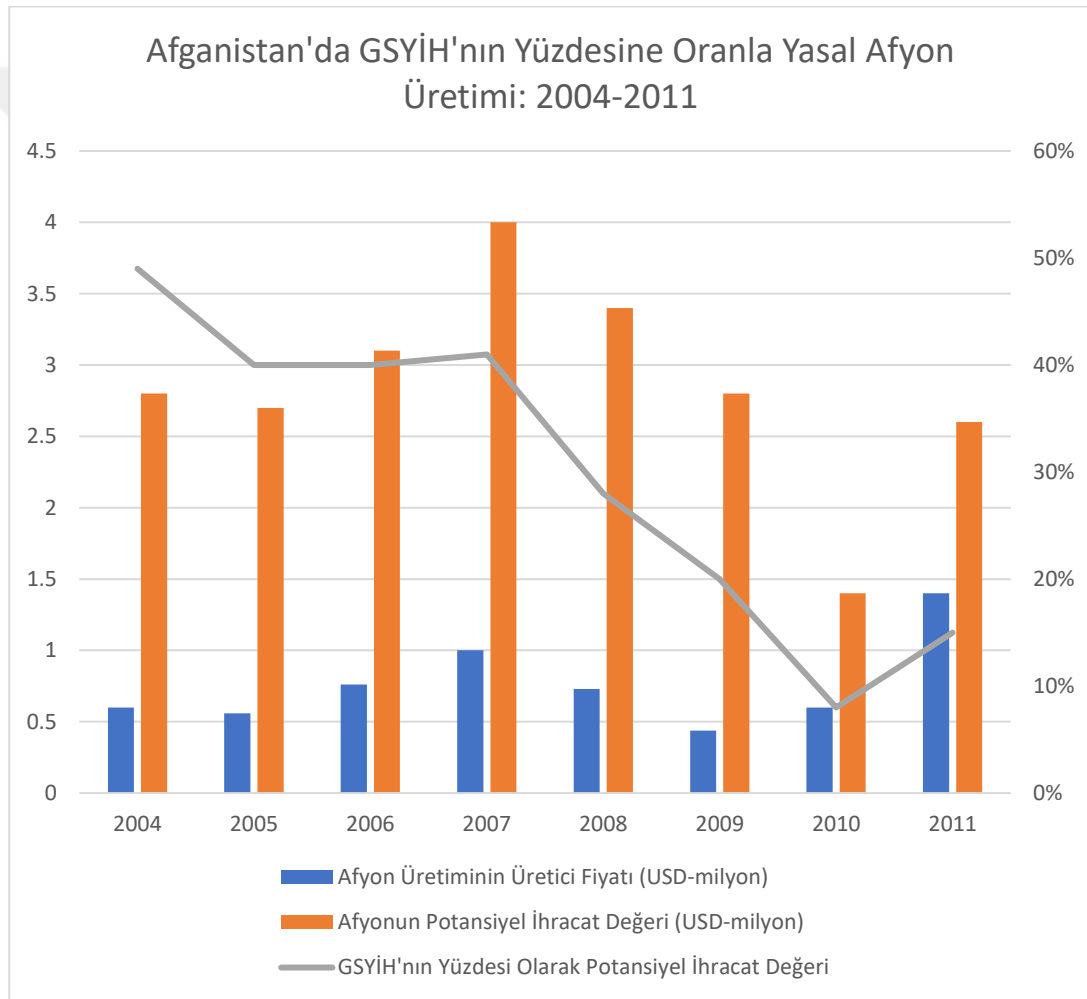
2001 senesinden sonra Afganistan'ın ekonomisi giderek artan bir ivme ile gelişmeye başladı. Bölge ekonomisi özellikle ilk 10 yılda %9 oranında büyüme sağladı ve enflasyonları bertaraf etti. Ancak bu ekonomik istatistikler yalnızca yüzeyseldi. Dış yardımlar ve bu alandaki bağımlılıklar Afganistan ekonomisini desteklese de bu durum uzun sürmedi. Ayrıca ülke, hukukun üstünlüğü, insan hakları, çalışma koşulları, iş temini vb. meselelerde de büyük bir çöküntü içerisindeydi. Bu alanlarda çok az ilerleme sağlanabilmişti. Tüm bu faktörler ilerleyen süreçte belirsizliğini giderek arttırdı (The World Bank, 2012: 1-7).

NATO'nun Afganistan'daki mevcudiyeti, Afganistan ekonomisini önemli düzeyde zarara uğrattı. Dünya Bankası, Afganistan ekonomik oluşumunun %97'sinin yabancı askeri varlıkla alakalı olduğunu tahmin etmektedir (James, 2013: 53-54). Afganistan'a gerçekleştirilen yardımlar ve güvenlik hususundaki yatırımlar, 2011 senesinde Afganistan'da GSYH'nın %47,5'ini oluşturmaktaydı. Fakat Afganistan'a yapılan yardımın ve güvenlik yatırımlarının azalmaması gerekiyordu. Bu olduğu taktirde hükûmet bütçesi ciddi bir şekilde etkilenebilir ve bu durum ülke çapında istikrarsızlığa yol açabildi (The World Bank, 2012: 28).

2012'deki Tokyo Bağışçılar Konferansı, uluslararası toplum tarafından Afganistan hükûmetine yardımcı olmak için 16 milyar dolar taahhüt edildi. Ancak taahhüt edilen fonların ne kadarının gerçekleşeceği belirsizdi. Konferans, Afganistan hükûmetine verilen her 8 milyar dolardan 1 milyar doların nasıl çalındığını ve yolsuzluğa kaybedildiğini vurguladı. Yolsuzluktan kaynaklanan kayıp endişe verici olsa da yasadışı Afganistan ekonomisi, yasal ekonominin büyüme ve sürdürülebilirlik potansiyelini elinden aldı. Ülkedeki Afyon üretimi ekonomik kalkınmayı bozdu. Uyuşturucu ve silah kaçakçılığının yıllık 12 milyar dolarlık yasa dışı ticarete ulaştığı tahmin ediliyor. Yasa dışı faaliyetler hükûmetin meşruiyetini tüketirken, yasal altyapı ve madencilik projelerinin 2017'ye kadar aktif olması planlanmıyor. NATO güçlerinin ayrılması ve büyük çıkarma projelerinin yakın gelecekte devreye girmemesi nedeniyle, Afganistan hükûmeti, diğer gelirler elde edilene

kadar uluslararası topluluğa sürekli olarak güvenecek bir konuma yerleştiriliyor (James, 2013: 54).

Çin ve Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO), Afganistan ekonomisinin yasadışı yönleri konusunda derin endişe duyuyorlardı. Şanghay İşbirliği Örgütü, Mart 2009'da Afganistan hakkında, Afganistan'dan gelen narkotik ve terör akışını durdurmaya odaklanan özel bir konferans düzenledi (Declaration of the Special Conference on Afghanistan, 2009). Afyonun Afganistan'dan bölgedeki komşu ülkelere yayılması önemli bir endişe kaynağıydı. Afgan üretiminin 2004 yılında Afganistan ekonomisinin % 49'unu temsil ettiği tahmin ediliyordu ancak 2011 itibariyle bu oranın %15'e düştüğü ifade edildi (Zyck, 2012: 18, 19).

Tablo-3: (Zyck, 2012: 19).

2. 6. 2. Yolsuzluk

En genel tanımıyla yolsuzluk, kamu güveninin özel kazanç için kötüye kullanılmasıdır ve bu bağlamda, kamu veya ortak çıkarları karşılayacak şekilde tasarlanmış kurumlar olmadan var olamaz (UNAMA, 2019: 6).

Yolsuzluk, işlem maliyetlerini artırarak ekonomik büyümeyi yavaşlan bir eylemdir. Ayrıca öngörülebilirliği azaltır ve belirsizliği artırır. Bu durum, yatırımcıların yatırım yapma teşviklerini etkileyerek yabancı sermayeye ihtiyaç duyan ekonomilerde önemli sorunlar yaratmaktadır. Demokratik rejimin alternatiflerine kıyasla sunduğu şeffaflık, hesap verebilirlik ve yönetim gibi değerler onu yolsuzluğa karşı daha güçlü kılmaktadır (Azizi, 2019: 50).

Afganistan nüfusunun büyük bir çoğunluğu uluslararası yardıma bağımlı bir devlettir. Ülkedeki genel olumsuzlukların yanı sıra bölge insanı temelli sorun yolsuzluk meselesidir (Weitz, 2021).

Yolsuzluğun Afganistan ekonomisini nasıl etkilediğini anlamak aynı zamanda Çinli KİT'lerin yozlaşmış sistemi nasıl kendi avantajlarına kullanabildiklerini göstermektedir. Çinli şirketler yolsuzluğa yabancı değillerdir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün yıllık yolsuzluk endeksinde Çin 80. sırada Afganistan ise son sırada yer almıştır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü 2012 yolsuzluk endeksine göre Afganistan'ı, Somali ve Kuzey Kore ile bağlantılı, dünyadaki en yozlaşmış üç ülke arasında göstermiştir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün tanımına göre, yolsuzluk “verilen gücün özel kazanç için kötüye kullanılmasıdır.” Bununla birlikte yolsuzluğun iki ayrı ifadesi daha vardır:

- Ayrıcalıklı muamele için rüşvet vermek
- Bir kuruma ya da kurum görevlisine kuralları çiğnemesi için rüşvet vermektir (James, 2013: 54, 55).

Birinci Taliban rejiminin sona ermesinin ardından dünyanın önde gelen ülkeleri ve Amerika'nın Bonn Anlaşması'na binaen Afganistan'ın restorasyonu için destek çıkmaları kararlaştırılmıştı. Böylece Afganistan'ın yeniden inşası için gerekli görülen para bu devletlerin yardımlarıyla karşılanacaktı. Fakat tüm bu yardımlara rağmen ülke geri kalmışlığın pençesinden kurtulamadı. Bunun sebebi olarak Afganistan içerisinden

yaygınlaşmış yolsuzluk kültürü öne çıkmaktadır. Yapılan yardımlar ve çalışmalar büyük oranda halka yansıtılmadan pay edilmiştir (Demir, 2021:125, 126).

Uluslararası toplum, kendini işine adanmış Afganistanlı mevkidaşlarıyla birlikte son on yedi yılda, yıllarca süren savaşın onları yok etmesinin ardından bu kurumları yeniden inşa etmek için çabalamıştır. Kamu kurumlarının oluşturulmasının, bir kamu hizmeti ve profesyonellik kültürünü teşvik ederek yolsuzluğu kademeli olarak azaltacağı beklenmiştir. Bu değişim teorisinin kanıtlandığı bazı alanlar olmuştur. Örneğin, bağımsız ve iyi eğitilmiş bir kamu hizmeti geliştirmek için son birkaç yılda kaydedilen ilerleme memnuniyetle karşılanmaktadır ancak etkilerinin hissedilmesi biraz zaman alacaktır. Bununla birlikte, çoğunlukla yolsuzluk, Afganistan yaşamının yaygın bir parçası ve Afganistan'ın toparlanmasının önündeki bir engel olmaya devam etmektedir (UNAMA, 2019: 6).

Kural eksikliği, kurumsal zayıflık, hukukun üstünlüğüne saygı duymama, gözetim eksikliği, kamu görevlilerinin yetersiz gelirleri ve yakalanma veya sonuçlarına katlanma korkusu, Afganistan'daki yolsuzluğun teşvik edilmesinde rol oynayan faktörlerdendir. Bu faktörlere, uluslararası yardımla bağlantılı büyük meblağlar ve NATO güçlerinin yakın zamanda ülkeden çekilmesi de eklendiğinde yolsuzluğun ne yönde geliştiğini görmek zor değildir. Uluslararası yardımın Afganistan'da yolsuzluğa neden olmadığını, sadece daha da kötüleştirdiğini hatırlamak önemlidir. Yolsuzluk, Afganistan'daki tarihsel patronaj modelini takip ediyor, merkezi hükûmet gücü pekiştirmek için yerel liderlerin bağlılığını satın alıyor (James, 2013: 54, 55).

Afganistan'daki yaygın yolsuzluk kültürünün ekonomi ve hükûmet üzerinde büyük zararlı etkileri vardır. Çünkü yolsuzluk Afganistan kurumları üzerinde giderek yaygınlaşmaktadır. Yolsuzluk, merkezi hükûmete olan güveni sarstığı için Çin, kendi çıkarları doğrultusunda Afganistan'daki yolsuzluklar konusunda endişelenmektedir. Yolsuzluk, halkın hükûmete olan güvenini giderek azaltmaktadır. Ayrıca yine bu süreçten en çok zararlı çıkan Afganistan halkıdır. Zira söz konusu yolsuzluklar ülkede bayındırlık, altyapı vb. projelerinin gerçekleşmesini büyük ölçüde engellemektedir. (Hurst and Mathers, 2013: 79).

Afganistan'ın ekonomik kalkınmasının önündeki en önemli sorunlardan biri idari yolsuzluktur. Bu durum açıkça ülkenin mali kaynaklarını yok etmekte ve ekonomik kalkınmayı yavaşlatmaktadır. Öte yandan, hükûmetin yolsuzlukla mücadelesi ve bu hususta

hiçbir iradesi mevcut değildir. Büyük sözleşmelerde rüşvet ve yolsuzluk varlığı, ülkenin doğal kaynaklarının yasadışı ihracatı ve üretimi dikkat edilmesi gereken hususlardan arasındadır (Azizi, 2019: 50).

Dönemin Afganistan anayasasının 75(3) maddesine göre hükûmet, kamu düzenini oluşturmak ve korumak adına her çeşit idarî yolsuzluğu önlemekle yükümlüdür. Bu hususta Afganistan yolsuzluklara engel olmak için 2003 senesinde Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi (UNCAC) imzalamıştır. Eylül 2018’de ise Afgan Yolsuzlukla Mücadele Yasası çıkarılmıştır. Kabul edilen bu yasayla Yolsuzlukla Mücadele ve Adalet Merkezi (ACJC) için sağlam bir zemin oluşturulmuş ve Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu meydana getirme çalışmalarına başlanmıştır. Ayrıca tüm zorunlu yolsuzluk suçlarının Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi doğrultusunda yeni ceza kanununda kanunlaştırılması kararlaştırılmıştır (EASO, 2020: 20, 21).

2001 yılından beri ülkedeki yeniden yapılanma ve ekonomik hareketlenme için büyük paralar harcanmasına rağmen Afganistan istenilen kalkınma seviyesine ulaşamamıştır. Bunun temel sebebi olarak yolsuzluk ve rüşvet gösterilmektedir. Zira 204 milyar dolarlık sosyo-ekonomik destek fonunun ne için harcandığı da merak konusudur. Ayrıca araştırmalar, yolsuzluk ve rüşvetin ülke güvenliğine de olumsuz tesir ettiğine işaret etmektedir (Azizi, 2019: 51).

Pekin, yolsuzluklar anlamında Kabil'deki hükûmetle doğrudan ilgilenmemektedir ancak kalkınmaya devam etmek ve Afganistan'ın Çin sınırında bulunan uluslararası radikal faaliyetlerin üreme alanına geri kaymasını önlemek için yolsuzlukları önlemeye ihtiyaç duymaktadır. Zira büyük çaplı yolsuzluklar, Jangxi Copper Company ile birlikte Çin Metalurji Şirketi'nin Aynak teklifini güvence altına almasını sağlamış olabilir. Fakat devam eden yaygın yolsuzluk sürecinin Çin'in Afganistan'daki uzun vadeli çıkarlarına zarar vereceği ön görülmektedir (James, 2013: 55).

2. 6. 3. Zengin Yeraltı Kaynaklarının Afganistan Üzerine Etkileri

Büyük oranda tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Afganistan, bu ürünleri bulunduğu bölgede tükettiğinden ticarete endeksli bir sosyal kaynaşma imkânı bulunmamaktadır. Bununla birlikte ülkedeki iç problemler ve ulaşım sorunları sebebiyle doğal kaynaklar da tam olarak geliştirilememektedir. Bölgede yalnızca Amu-derya akarsuyu üzerinde 96 kilometrelik bir alanda deniz taşımacılığı yapılmaktadır. Diğer nehirler bu tarz

bir taşımacılık imkânına sahip değildir (Arslan, 2016: 50). Bu tür genel problemler nedeniyle ülkede var olan ekonomik zayıflık, dış ülkelerle bağlantıyı ve dış yatırım kabulünü zorunlu kılmaktadır.

Kaynak laneti olarak anılan Afganistan, kısmî gayri safi yurtiçi hasıla büyümesiyle ve zengin doğal kaynakların varlığı ile tanımlanır. Afganistan'da bol miktarda doğal kaynak mevcudiyeti bir anlamda ülkeyi cazibe merkezi haline getirmiştir. Afganistan ayrıca, maden çıkarma endüstrilerinin gelişimi için muazzam bir potansiyele sahiptir. Fakat zengin doğal kaynaklara sahip gelişmekte olan ülkelerin tarihi, devam eden birçok iç savaş ve istikrarsızlık örneği içerir. ABD Ordusu Dış Askeri Araştırmalar Ofisi'nden Cindy Hurst, Afganistan'da terörist unsurların Afganistan'ın maden zenginliğini kontrol ettiği ve operasyonlarını finanse etmek için kullandığı bir gelecek tasavvur ediyor. Her ne kadar durum bunu gösterse de sonucun bu şekilde bitmesi gerekmiyor (James, 2013: 57, 58). Ama Sovyetler Birliği'nin işgali sonrası Afganistan'da sanayi adına birkaç küçük fabrika dışında bir şey kalmamıştır. Afganistan doğal kaynaklar açısından zengin görünmesine rağmen bunları işleyebilecek teknik alt yapıya ve teknolojiye sahip değildir. Uzun seneler süren savaş ortamı tüm alt yapı olanaklarını yok etmiştir. Eğitimli insanlar ülkeyi terk etmiş ve tarım sektörü de kuraklık yüzünden işlemez olmuştur (Arslan, 2016: 50).

Dünya Bankası, Afganistan'daki kaynakları göz önüne alarak, bölgede bir ekonomik kalkınma ve sıçrama potansiyeli olduğunun farkındaydı. Bu anlamda 2001 işgalinden hemen sonra en iyi uygulamaları teşvik etmek için hükûmetle birlikte çalışmaya başlandı. Afganistan, zengin maden kaynaklarına sahip olsa da çoğu durumda “kaynak laneti” ülkesi olarak anıldı. Yolsuzluk ve zayıf kurumlar bir kaynak laneti algısını körükleme potansiyeline sahipti. Afganistan'daki altyapı eksikliği ve fon kaynaklarının ihtiyacı nedeniyle kaynak çıkarma politikası olası değildir. Ancak Afganistan hükûmetinin kırılganlığına, güvensizlik ve altyapı eksikliğine rağmen ülkedeki büyük miktarlarda kullanılmayan maden kaynaklarının özel yatırımları Afganistan'a çekmeye devam edecek gibi gözükmektedir (James, 2013: 57, 58).

2. 6. 4. Çinli İşletmelerin Afganistan'a İlgisi

Geniş ulaşım ağı, perspektifi ve ihtiyaçları ile birlikte Çin ekonomisi giderek büyüyen bir faktörler birleşimidir. Ülkenin ihracat oranının artması, Çin'in bankalar vasıtasıyla büyük bir para rezervinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu bankalar, ülkedeki

Kamu İktisadî Teşkilatlarının yeni projeler meydana getirmesi ve bunları finanse etmeleri amacıyla sermayeye erişimlerini kolaylaştırmaktadır. Örneğin, Afganistan Mes-i Aynak bakır madenlerini ihaleye açtığında Jangxi Bakır Şirketi (JCC) ile Çin Metalurji Şirketi (MCC) diğer tüm rakiplerini arkada bıraktılar. Bunun en önemli sebebini ise bu şirketlerin yeterli finansal varlıklara erişebilmesi oluşturmaktadır. Bu durum, Çin'in Afganistan'a sağladığı açık katılım siyasetinden ziyade, daha çok yapısal faktörlerin neticesidir (Downs, 2012: 67-80).

Çin bankaları, temel politika olarak dış ülkelere kaynak veren şirketleri kredi kampanyalarıyla ödüllendiriyordu. JCC ve MCC şirketleri bu süreçte daha farklı sektörlerde varlıklarını geliştirme çareleri arıyorlardı. Hali hazırda MCC Pakistan'da altın ve bakır tecrübesine sahipti. Bu tecrübe onlara Afganistan'da iş yapabilme fırsatının kapısını araladı. Ancak Afganistan madenlerinin peşindeki tek ülke Çin değildi. Özellikle Dünya Bankası, 2002 senesinden beri Afganistan'daki madencilikle yakından ilgileniyordu. Bununla beraber farklı uluslararası kurum ve kuruluşlar, Afganistan'daki madencilik faaliyetlerini ve maden geliştirme girişimlerini desteklemekteydi. Bu hususta önemli miktarlarda fonlar ayrıldı, bağışlar gerçekleştirildi. Fakat dönemin Maden Bakanı Mohammed Adel, Afganistan'daki Mes-i Aynak bakır ihalesinin MCC'ye verilmesi taraftarıydı. Tüm bu süreçler ülkedeki maden çeşitliliğinden üst düzeyde gelir elde etme çabalarıyla yakından alakalıydı. Bu hususta çok taraflı kurumların bölgedeki kalkınmada zaman zaman başarılı oldukları gözlemlenmekteydi. Bunun en önemli sebebi ise uluslararası destek ve fon politikalarıydı (James, 2013: 58).

Çinli firmaların Afganistan ile birçok ticari anlaşma yapmış olması ve taraflar arasında kurulan önemli ortaklıklar iki ülke ilişkilerini bir anlamda birbirlerine bağımlı kılmıştır. 2007 yılında Çin Metalurji Şirketi, Afganistan'daki Logar eyaletinin Aynak bakır madenini geliştirme ve işletme imtiyazını elde etti. Bu anlaşma sayesinde yaklaşık 10 milyar dolarlık altyapı geliştirme yatırımı ve farklı alanlar için de 4.4 milyar dolar değerinde fon oluşturulacağı gündeme geldi (Downs, 2012: 65-70).

Afganistan ile Çin'in iş birlikleri ve ortak çıkarlarının ön plana çıktığı hususlar daha çok güvenlik ve ekonomi çevresinde şekillenmekteydi (İstikbal, 2021: 9). Çin, ekonomi alanında 2002-2010 seneleri arasında Afganistan projelerini yaklaşık olarak 58 milyon dolar harcadı. Bu harcamalar arasında tarım projesi, insanî yardım projesi, başkent Kabil'de Konfüçyüs akademisinin oluşturulması ve bir de hastane projesi yer almaktaydı. Bu

yatırımlar, alanlarından büyük gelişim ve ilerleme sağlamasına rağmen, uluslararası yarım ve desteklerle mukayese edildiğinde Çin'in bu yatırımları oldukça düşük bir meblağ olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 2002-2010 arası uluslararası toplum Afganistan'a 33.46 milyar dolar bağışlamıştır. Mes-i Aynak bakır madeni ayrıcalığının bir devamı olarak Çin'in 800 milyon dolarlık bağışının uluslararası bağışların yanında dikkate değer bir miktarda olmadığı göze çarpmaktadır (James, 2013: 34, 35).

Bu bölümde, Afganistan ekonomisinin incelikleri, mineral ve hidrokarbon çıkarmanın olası beklenmedik düşüşleri, yolsuzluk ve kaynak temini süreçleri ele alınmıştır. Görüldüğü üzere Çin işletmeleri geniş maden kaynakları nedeniyle Afganistan ile gerçekten ilgilenmektedir ve Çin hükûmeti bu kaynakları güvence altına almak için yatırımları kolaylaştırmaktadır.

2. 7. AFGANİSTAN'IN TEMEL YERALTI KAYNAKLARI VE ÖNEMİ

Afganistan, Asya'nın yer altı kaynakları bakımından en zengin ülkesi olduğu bilinmektedir. Sovyetler Birliği'nin ülkeyi işgali sırasında kuzeydeki Jawzjan bölgesinde yoğun doğalgaz kaynakları keşfedilmiştir. Daha sonra ise büyük bakır madenleri bulunmuş ve bunu kömür yatakları izlemiştir (Samadi, 2019: 20). Bununla birlikte kuzeydeki Tacikistan sınırında bir çeşit asfalt hammaddesi olan viskos kaynaklarının yer aldığı gözlemlenmiştir (Demirkan, 1993: 391).

Afganistan'daki doğal yer altı kaynakları; petrol, doğal gaz, bakır, kömür, sülfür, tuz, demir, çinko ve kurşundur. Bunlara ilaveten ülkede farklı türde kıymetli taşlar da yer almaktadır. Afganistan, dünyada Şili'den sonra bakır madenleri açısından en zengin rezervlere sahip olan ülke olarak ifade edilmektedir. Ancak bölgenin coğrafi koşulları sebebiyle ve yetersiz ulaşım ağı yüzünden bu kaynakların işletilip ticaretinin yapılması oldukça zordur (Azizi, 2019: 78).

Afganistan'ın maden zenginliğinin çıkarıldığında yaklaşık olarak 1-3 trilyon dolar değerinde olduğu tahmin ediliyor. Madencilik şirketlerinden alınan vergiler ve telif hakları Afganistan hükûmetine gelir ve Afganlar için on iş kaynağı sağlayabilir. Bu hususta ülkedeki en önemli maden yatakları Mes-i Aynak'taki bakır yatakları ve Hajigak'taki demir yataklarıdır. Madencilik Afganistan'da yeni bir iş kolu değildir. Lapis ve zümrüt Afganistan'da yüzyıllardır mayınlı ve madencilik operasyonları savaş ve barış boyunca devam etmiştir. Çünkü madenler küçük ve maden arayıcı grupları tarafından işletilmiştir.

Afganistan ayrıca, lityum da dahil olmak üzere, onu bu pazarda bir dünya oyuncusu haline getirebilecek birinci sınıf nadir toprak elementleri yataklarına sahiptir. Afganistan'ın hidrokarbon kaynakları, Orta Asya'daki bazı komşularından daha küçük olmasına rağmen, Afganistan'ın uzun bir süre enerjiden bağımsız olacak kadar yeterli hidrokarbon kaynağı vardır. Amerikalı bir jeolog olan Bonita Chamberlin, 1970'lerde Afganistan jeolojisinin araştırmaları üzerinde çalıştı ve 1995'te onlar hakkında bir kitap yazdı. Toplamda 1.407 yerde 91 mineral tespit etti. Afganistan'ın maden zenginliğinin gelişmesini engelleyen en büyük sorun, malzemeleri pazara taşıyacak ulaşım altyapısının olmamasıdır (James, 2013: 60).

Pentagon'un belirttiğine göre Afganistan'daki doğal yer altı kaynaklarından daha iyi bir şekilde yararlanmak için ülkenin 75 kilometrelik demiryolu ağının acilen genişletilmesi gerekmektedir. Ayrıca Amerika Enerji Enformasyon İdaresi'nin (EIA) verileri, Afganistan'da 5 trilyon metreküpü bulan bir doğal gaz rezervinin olduğuna işaret etmektedir. Bölge dünyada Bolivya'dan sonra ikinci büyük lityum kaynaklarına sahip olup, bu rezervin neredeyse hiç kullanılmamış olması dikkati çekmektedir (Azizi, 2019: 79).

Son zamanlardaki araştırmalar Afganistan'daki yeraltı zenginliğinin giderek çeşitlendiğini göstermektedir. Bölgede büyük miktardaki lityum rezervlerine ilaveten altın, bakır, kobalt, demir ve birçok nadir toprak elementi ülkenin hemen her tarafına yayılmış durumdadır. Her ne kadar ABD'li uzmanlar bu kaynakların değerinin 1-3 trilyon dolar civarında olduğunu söyleseler de dönemin Devlet Başkanı Eşref Gani zamanında Afganistan'ın iddiası bu miktarın neredeyse üç katı olduğudur. Ülkede yaklaşık 40 yıldır süren mücadeleler bu kıymetli yeraltı kaynaklarının olduğu gibi kalmasına yol açmıştır. Ülkede suların durulmasının ardından maden meselesi yeniden gündeme gelmiştir (Yıldız, Independent Türkçe).

Afganistan genelinde yer alan iç karışıklıklar ve terör problemi ülkedeki doğal yer altı kaynaklarının güvenli bir şekilde çıkarılıp işlenmesi gibi faaliyetleri büyük oranda engellemektedir. Ülkedeki doğal kaynaklardan istifade etmenin önünde bir diğer engel, maden kanunları, lojistik, tedarik ve gümrük yasaları gibi mevcut kanunların ve işleyişin ihtiyaca yönelik olmamasıdır. Bunun yanında Maden Bakanlığı'nın bürokratik eksiklikleri ve idarî zayıflığı da bu husustaki bir diğer sorunu içermektedir. Ülkede yer alan madencilik enstitüsü ise gerekli donanımına sahip değildir. Bu sektörde mevcut firmalar destekleyici politika eksiklikleri ve yatırımcı yokluğu sebebiyle fon bulmakta zorluk çekmektedir. Ayrıca

ülkedeki ulusal ve uluslararası transit taşımacılık ve karayollarının gelişmemiş olması da bu sektörü olumsuz etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Bir de bu problemlere rüşvet ve yolsuzluk gibi etkenler eklenmektedir (Azizi, 2019: 79).

2. 7. 1. Mes-i Aynak Bakır Madeni

Afganistan'daki geniş, uzun süre kullanılmayan ve potansiyel olarak kazançlı maden rezervlerini açıklayan raporlar, bu tür kaynakların ülkenin geleceğinin şekillendireceğine dair umut vaat ettiğini ifade etmektedir. Bu alanda çalışmalar yürüten ABD'li jeologlar ve Pentagon analistlerinden oluşan ekibe göre Afganistan'ın demir, bakır, niyobyum ve diğer mineral yatakları en az 1 trilyon dolar değerinde olabilir. Afganistanlı yetkililer ülkenin yüzde 30'unun henüz araştırılmadığını belirterek, gerçek değeri bu miktarın üç katı olarak tahmin etmektedirler (Tiffany, 2010: 2).

Mes-i Aynak bakır ocağı, Afganistan'ın başkenti Kabil'in yaklaşık 40 kilometre güneydoğusunda Logar eyaletinde bulunuyor (The World Bank, 2013). Bölge, ulaşım altyapısı olmayan yüksek, bölgede yer almaktadır. Buranın, rakımı 7,300-8,500 fit arasında değiştiği için genellikle karlı bir alandır. Bölgede en son Usame El Kaide eğitim kampı kurmuştur. (James, 2013: 60). Bölgede yer alan bakır rezervinin yüksek kalitede ve yaklaşık 240 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir (Azizi, 2019: 33).

Dönemin Karzai hükûmeti bu keşif için "Afganistan'da uzun yıllar boyunca sahip olduğumuz en iyi haber" ifadelerini kullanmıştır. ABD'li yetkililer bu keşfi savaştan zarar gören ve yardıma bağımlı ulusun ekonomik kendi kendine yeterliliğe ulaşmasının bir yolu olarak müjdelemişlerdir. Pentagon ise bu hususta Afganistan'ın etkileyici bir potansiyele sahip olduğunu ve "Lityumun Suudi Arabistan'ı" olabileceği yorumunu getirmiştir. ABD'li yetkililer bu keşfin Afganistan'da savaştan zarar gören ve yardıma bağımlı ulusun ekonomik olarak kendi kendine yeterliliğe ulaşmasının bir yolu olarak beyan etmişlerdir (Tiffany, 2010: 2).

Sahada bulunan 240 milyon ton cevherin %2,4 konsantrasyonda birinci sınıf kalibrededir ve çıkarıldığında değeri 100 milyar doların üzerinde olabilecek altı milyon ton saf bakır üretebilir (Pantucci, 2012: 10-12). Aynak bakır projesi, gerçekleştirilebilir olması için önemli bir ulaşım altyapısı geliştirmesine ihtiyaç duyuyordu. Aynak ihalesiyle bağlantılı altyapı gelişiminin potansiyel etkisi, Başkan Karzai'yi Aynak'ı "Afganistan tarihinin en önemli ekonomik projelerinden biri" olarak adlandırmaya ikna etti. Afganistan'daki diğer

projeler, ülkenin geleceği üzerinde önemli bir etki yaratma potansiyeline sahiptir. Amu Darya petrol sahası imtiyazı küçük olsa da 2011 yılında Çin Ulusal Petrol Şirketi vasıtasıyla bölgede petrol üretimi sağlanmıştır. Hajigak demir cevheri yatağı ihalesini kazanarak Hindistan konsorsiyumu ve projeye ilişkin altyapı geliştirme çalışmaları tamamlanmıştır. 2010'daki TFBSO raporu ise bu madenlerden ziyade, Afganistan'ı geleceğin lityum ambarı olarak adlandırmıştır. Tüm bu madenler bir araya geldiklerinde Afganistan'ı diğer büyük ülkeler nazarında çekici bir kaynağı ülke haline getirmektedir (Risen, 2010: New York Times).

Çinli KİT'lerin Aynak ve Amu Darya'da kazandığı imtiyazların gelişimini ayrıntılı olarak ele almak gerekmektedir. Hem Aynak'ta hem de Amu Darya'da ihale süreçleri tartışmalar ve yolsuzluk iddialarıyla çevriliydi. Rekabetçi bir ihale sürecinden sonra, 2007 yılında Afganistan hükûmeti, kaynağı araştırmak, güvenilir bir fizibilite çalışması yapmak ve ilgili çevresel-sosyal çalışmaları gerçekleştirmesi amacıyla, bir bakır madeni kurmaya yönelik olarak Çin Metalurji Şirketi'ne (daha sonra MJAM adlı Afgan kuruluşunu oluşturan MCC) 30 yıllık bir imtiyaz vermiştir. Uluslararası arkeologlar, bölgedeki tarihi eserlerin potansiyeline dikkati çekerek, çalışmaların titizlikle gerçekleştirilmesi yönünde görüşlerini bildirmiştir (The World Bank, 2013).

İmtiyaz verildikten bir süre sonra, araştırma yapılan bölgelerde yerel politika ve güvenlik endişeleri nedeniyle maden araştırmaları sekteye uğradı. Farklı faktörler sahaların gelişimini erteledi. Fakat Mes-i Aynak bölgesi önemli ölçüde maden çıkarma potansiyeli sundu. Mes-i Aynak bakır ihalesine çıkılmadan önce, Afganistan hükûmetinin madencilik sektörünü desteklemek amacıyla düzenleyici bir bürokrasi ve yasalar oluşturması gerekiyordu. Afganistan İslam Cumhuriyeti Maden Kanunu, Aralık 2005'te hazırlanmış ve kısmen yürürlüğe girmişti. Mevzuat, Afganistan Maden Bakanlığı'nın düzenleyici lisans prosedürlerinin genel bir çerçevesini resmi olarak oluşturmasını sağlamıştır. Fakat 2009'da başka bir maden yasasının kabul edilmesinden sonra, 2013 itibarıyla telif haklarının ve yatırımcıların yükümlülüklerinin ayrıntıları hala tam olarak sorunlara çözüm sunamamaktadır (Rosenberg, 2013; New York Times).

Dünya Bankası, 2002'den beri Aynak ve mineraller mevzuatının geliştirilmesi konusunda Afganistan Hükûmeti ile birlikte çalışıyordu. Farklı bir uluslararası kuruluş Aynak için ihale sürecini finanse ederken Dünya Bankası ile görüşmeler gerçekleştirerek, ihale sürecini denetlemek amacıyla bir şirketin görevlendirilmesi gerekliliğini ortaya attı.

Afganistan Maden Bakanlığı danışmanı veya işlem danışmanı olarak görev yapacak olan şirket, Colorado'dan Boulder aldı bir firmaydı. Bu firma, ihale sürecini yürütmek için ne yazık ki hazırlıksızdı. Sonuç olarak dönemin Afganistan Maden Bakanı Muhammad Adel süreci kendine mal etti ve durum ile ilgili kendi yaptırımlarını uyguladı. Bakan, şirketlerden özel görüşleri içeren belgeleri bizzat toplayacak kadar ileri gitti ve onları ofisinde bir kasaya kilitledi. Bu, ihale için rekabet etmesine izin verilen firmaların sayısını ve boyutunu keyfi olarak sınırladı. Bakan, ihaleyi verecek komiteyi kendi seçtiğinde süreci daha da manipüle etmiş oldu. Komite, son seçim turuna girmek için dokuz şirket seçti ve dördü tekliflerini geri çekti. İlgi ifadelerini değerlendirmeye yardımcı olacak ticari uzmanlar olmasına rağmen, Bakan Adel onların sürece katılmalarına izin vermedi. Nihai tekliflerin değerlendirilmesi, maden bakanının kendi arzusuna uyacak şekilde işlemleri tekelleştirip güçlü bir şekilde silahlandırmasıyla aynı doğrultuda ilerledi. %44'ü Çin hükûmetine ait olan Çin Metalurji Şirketi (MCC), en cazip teklifi yapmak için mali kaynaklara sahipti. Bundan da önemlisi, aynı zamanda Maden Bakanı Muhammad Adel'in sarsılmaz desteğine sahipti (James, 2013: 62).

Alexander Bernard'ın belirttiği gibi, madencilik anlaşmalarında kamu-özel ortaklıklarına yönelik eğilim yeni bir olgu değildir. Çin bu stratejiyi Afrika, Güney Amerika ve Orta Asya'daki Çinli firmalarla anlaşmalar yapmak için kullanıyor. Çinlilerin bu taktikte en başarılı olarak kendilerini açıklamaya devam ediyor. Ancak Avrupa devletleri bile diplomasiyi ve ticari çıkarları rutin olarak karıştırıyor. Bu hususta Aynak anlaşması, madencilik sektöründe kamu-özel sektör ortaklıklarına yönelik daha büyük bir eğilimin parçası olmakla birlikte, aynı zamanda dünyanın uzak bölgelerinde kalkınma için altyapı gerektiren kaynakların geliştirilmesine yönelik bir eğilimi temsil etmektedir. Bu sebeple yazar Bernard, Başkan Bush'un Hamid Karzai'nin teklif sürecini ABD lehine çevirme fırsatını reddettiği sonucuna da varıyor. Eğer Başkan Karzai sonucu etkileyebildiyse, aynı ihale sürecinin mcc'ye verilmesi sürpriz olmamalı görüşünü destekliyor (Benard, 2012, 93-101).

Çin, Afganistan'daki ekonomik yardımını ve yatırımını, özellikle de Aynak bakır madenini geliştirmek için 3,5 milyar dolarlık bir anlaşmayla istikrarlı bir şekilde artırdı. Aynı zamanda sınırlı bir güvenlik rolü üstlenerek herhangi bir doğrudan askeri müdahaleyi reddetti. Batılı yorumcular Çin'in Afganistan'a yaklaşımına şüphe ve kızgınlıkla bakmaktadırlar. Onlar, Çin'in bu politikasını “serbest sürüş” olarak adlandırmış ve Çin'i,

ABD'nin büyük paralar harcadığı alanlarda ABD'ye rağmen yatırım anlaşmaları yapmakla suçlanmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri ve Çin istikrarlı ve müreffeh bir Afganistan hedefini paylaşıırken, esas stratejilerinde bazı temel farklılıklar mevcuttur. Çin, Pakistan'a baskı yapmak istememektedir. Çin'in bundaki temel amacı kendisine yönelik terör tehdidini şiddetlendirmemek ve bölgede uzun vadeli bir Amerikan varlığını engellemektir. Bu sebeple Pekin mesafesini ve tarafsız diplomasisini koruyarak, Kabil'i kontrol eden herkesle ilişki geliştirme çabasıdır (Tiffany, 2010: 1).

Aynak'ın sorunlu bir geçmişi vardır ve gelişimin önünde birçok engelle karşılaşmıştır. Aynak'taki madencilik başlangıç tarihi başlangıçta 2012 olarak planlanmıştı. Madenin ne zaman hayata geçirildiği ile ilgili birtakım ihtilaflar mevcuttur. Madenin hizmete geçiş tarihi ile ilgili tahminler 2015 ile 2017 yılları arasında değişmektedir. Faaliyetlerin başlamasındaki gecikmenin nedenleri ise pratikten teoriye kadar birçok sebebe dayanmaktadır. Ancak faaliyetlerin gecikmesinin en bariz nedeni Logar eyaletinde giderek kötüleşen güvenlik durumudur. 2007 yılında projenin MCC'ye verildiği haberinin yayılmasıyla Logar ilinden aşiret liderleri ihaleyi protesto etmek için Kabil'e gittiler ve “şirket çalışanlarının güvenliğini garanti edemeyeceklerini” söylediler. Aynak tesisi çevresinde Afganistan Ulusal Polisine bağlı ve doğrudan MCC tarafından ödenen 1.500 koruma yer almaktaydı. Bu koruma gücüne rağmen Aynak, 2012-2013'te 19 kez saldırıya uğradı. Çinli bir muhabir 2010 yılında Aynak'ı ziyaret etti ve Taliban güçlerinin saldırılarına karşı savaştan Afganistan resmi savunucularının kahramanca mücadele ettiklerine değinmiştir. Aralık 2012 itibariyle işçilerin çoğunluğu madenin faaliyete geçmesi için gerekli değerlendirmeleri ve planlamayı sürdürmek üzere Aynak'a geldi. Tesisin güvenliği, on yılın sonunda çalışmaların yeniden başlaması ve faaliyete geçmesi amacıyla önemli bir fırsat sağlamıştır (James, 2013: 64, 65).

Taliban güçleri Aynak bölgesinin gelişiminin bir kısmını engellemeye devam etti. Ancak bu problemlerin dışında bölgede farklı sorunlar da gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle maden bölgesinde yer alan tarihi eserler ve bunların önemi, bölgede araştırma yapmayı geciktirmesinde önemli bir rol oynadı. Alandaki buluntular, dördüncü ila sekizinci yüzyıl Budist manastırlarının kalıntılarını şehirleri içermekteydi. Ayrıca maden alanlarında Büyük İskender'in Helenistik dönemine ait el yazmaları da burada bulunmuştur. Alan antik İpek Yolu üzerinde yer aldığından, potansiyel arkeolojik buluntularla o kadar zengindir ki, bazıları

biliminsanları Aynak'ı Orta Asya'nın “potansiyel Pompeii”si olarak adlandırır. (Benard and Sugarman, 2012: 154, 155).

Mes-i Aynak'ın maden alanının arkeolojik değeri ilk kez 1963'te kamuoyuna açıklandı. Ancak China Metallurgical Group Corporation bu arkeolojik keşiflerden habersiz olduğunu iddia etmiştir. Dönemin arkeologları, tarihi eserleri kurtarmak için freskleri ve diğer taşınabilir eserleri koruma altına almışlardır. Zira açık ocak madeninin sahadaki kalıntıları yok edeceği veya patlatmadan kaynaklanan şok dalgalarının yerde kalanları yok edeceği varsayılmaktadır. Bölgenin arkeolojik bir sit alanını içermesi, maden alanının gelişimini bir şekilde durdurmuştur. Ancak aynı zamanda China Metallurgical Group Corporation'ın sözleşmeyi geciktirmek amacıyla arkeolojik alanları uygun bir bahane olarak gündeme getirmiş olabileceği de söylenmektedir (Downs, 2012: 77, 78).

Maden sahalarına yönelik devam eden saldırılarla birlikte, yerel halkın veya Taliban ile ilgili unsurların Logar eyaletindeki madenin etrafındaki alanı güvence altına almak için rüşvet istemesi durumu da söz konusu olmuştur. ISAF (International Security Assistance Force) güçlerinin 2014 sonunda geri çekilmesiyle projenin uygulanabilirliği konusunda ortaya çıkan şüpheler, projenin yavaş ilerlemesine sebep olmuştur. Madende yaşanan gecikmelerle ilgili diğer olası açıklamalar ise MCC'nin ilgisini Papua Yeni Gine madenindeki veya Avustralya projesindeki sorunlara odaklamış olabileceğidir. MCC'nin yatırımlarıyla ilgili endişe duyması için pek çok neden olduğundan, projeye temkinli yaklaşmış olması da muhtemeldir. Bu kadar çok belirsizlikler MCC'nin altyapı vaatlerinin maliyetini de yeniden gözden geçirmiş olması söz konusu olabilir (Waslat Hasrat, 2013: Deutsche Welle).

Aynak projesi Afganistan'daki önde gelen madenler ve doğrudan yabancı yatırım projesi olduğundan, Dönemin Başkanı Karzai projenin doğrudan Afganistan'ın geleceğine bağlı olduğuna inanmıştır. Bu durum, Afganistan'ı zararlı bir müzakere pozisyonuna sokmuştur. Ev sahibi ülkeleri zayıf bir pazarlık konumuna getirdiği için, Çinli KİT'lerin anlaşmaları, imzalandıktan sonra yeniden müzakere etmeye çalışması alışılmadık bir durum değildi. Afganistan, özellikle Maden Kanunu'nu henüz tamamlamamışken, Aynak ihalesini iptal etmeyi veya kaybetmeyi göze alamazdı. Afganistan, ISAF güçlerinin geri çekilmesinden önce sözleşmeyi feshetmeye çalışırsa, ilk teklifte kendilerine sunulan imkanları yeni teklifte tekrar almaları pek olası değildi. Fakat anlaşmayı iptal ederse durumunda da Afganistan'daki özel doğrudan yabancı yatırım üzerinde önemli etkiler

olacaktı. Bu durumda, Afganistan muhtemelen anlaşmayı yeniden müzakere etmek zorunda kaldı. Ancak bu hususta uluslararası toplum, anlaşmanın önemli ölçüde değiştirilmesini önlemek için Pekin'e yeterince baskı uygulayabilirse durumun yeniden Afganistan'ın lehine değişeceği öne sürüldü (Downs, 2012: 78).

Çin, Afganistan'ın ekonomik ve güvenlik istikrarına önemli katkılarda bulunma potansiyeline sahiptir. Devlete ait Çinli şirketler benzersiz bir şekilde riske toleranslıdır ve gelecekteki yatırımların önünü açmaya yardımcı olabilir. Çinliler ayrıca Afganistanlılarla oldukça olumlu bir ilişkiye sahiptirler. Bu da yatırımlarının isyancıların saldırılarına hedef olma olasılığını azaltmaktadır. Bu tür yatırımlar, ülkede paranın tek başına sağlayamayacağı ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. ABD'li politikacılar bu tür yatırımların yerel halka fayda sağlaması için Afganistan ile birlikte çalışması gerektiğini düşünmektedir. Amerikalı uzmanlar, Çin'in Afganistan'da ABD ile iş birliği yapma konusundaki isteksizliği gözlemlemektedir. Bu konuda Washington daha iyi yardım koordinasyonu, şeffaflık ve eğitim gibi yöntemlerle Çin'in Afganistan'a katılımının olumlu tesirini etkin bir şekilde yönetmesi ve maksimize etmesi amacıyla Kabil'e yardım edilmesi hususunda hem fikirdir (Tiffany, 2010: 1).

Afganistan hükûmeti ve Afganistan Maden Bakanlığı, Aynak ihale sürecinden büyük dersler çıkarmıştır. Mes-i Aynak imtiyazının verilmesiyle ilgili tartışmalar, eski Afganistan Maden Bakanı Muhammad Adel'in 30 milyon dolarlık rüşvet alması suçlanmasıyla sonuçlandı. Dönemin bakanı, herhangi bir yargılamayla muhatap olmadan yerine başka bir bakan atandı. Yeni bakan, Maden Bakanlığı'nda şeffaflığı artırmak için birtakım adımlar attı. Mes-i Aynak projesine ilişkin Küresel Tanık Raporu, Maden Bakanlığı'nın süreci iyileştirebileceği alanları sıraladı. Bakanlık rapora yanıt verdi ve projenin, Dünya Bankası'nın başlangıçta oluşturmaya çalıştığı uygulamalara doğru ilerlediği ifade edildi (James, 2013: 66, 67).

2. 7. 2. Amu Derya Petrol Sahası

Afganistan, Hint ve Avrasya kıtalarının çarpışma zonunda yer aldığından bölgenin güney-kuzey eksenli alanlarında 6 havza, hidrokarbon bakımından önemli görülen yerler arasındadır. Bunlar başta Amu Derya olmak üzere Afgan-Tacik, Tırpul-Kuşka, Helmand ve Katavaz bölgeleridir. Dünyaca ünlü Türkmenistan hidrokarbon alanı Amu-Derya havzasının

devamı Afganistan'da bulunmaktadır. Bu alan Afganistan'daki petrol aramalarının en yaygın olarak yapıldığı alanlardır (Demirer 2017: 260).

Amu Darya petrol sahası projesi, Çin'in Afganistan'daki çıkarlarının ikinci ekonomik kanıtıdır. Amu Darya petrol imtiyazı, Aynak imtiyazından çok daha başarılı ve daha az tartışmalı bir şekilde gerçekleşmiştir. 2011 senesinde 25 yıllığına Çin'e verilen imtiyaz sonrası kısa süre içinde nehir tabanında yer alan üç petrol sahasında bir miktar petrole ulaşılmıştır (Erman, 2019: 166).

Amu Darya petrol imtiyazı, Mes-i Aynak bakır imtiyazı ile aynı bazı benzer özellikleri paylaşmaktadır. İhale süreci tartışmalı geçmiş ve Çinli bir şirkete verilmiştir. Proje ticari bir girişimden çok bir dış politika yardım programı gibi görünmektedir. Proje, Pekin'in diplomatik temsilcileri güvence altına almasında önemli rol oynamıştır. Sözleşme ve proje, altyapı eksikliği ve güvensizlik de dahil olmak üzere bir dizi aksiliklerle de karşı karşıya kaldı. Amu Darya ihale süreci, dönemin Maden Bakanı Wahidullah Shahrani'nin liderliğinde, projenin iyileştirilmesinde oldukça etkili oldu. Proje, kaynakların çıkarılması noktasına kadar ilerlemiş ancak Afganistan ve Çin'in Orta Asya ile birbirine bağlılığını vurgulayan bir dizi sorun nedeniyle durma noktasına gelmiştir. Afganistan'ın hidrokarbon kaynakları ilk olarak 1930'lar ile 1960'lar arasında keşfedilmeye başlanmıştır. Yapılan güncel araştırmalar ise Afganistan'ın 1,6 milyar varil civarında ham petrol ve 16 trilyon fit küp civarında da doğal gazı sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yaklaşık 80-90 milyon varili Amu Darya petrol sahasından elde edilmektedir (James, 2013: 67, 68).

Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC), Watan Grubu ile birlikte Amu Darya petrol sahası için imtiyaz kazanmasının ardından Eski BM Büyükelçisi Zalmay Khalilzad ve oğlu tarafından yönetilen Tethys Petroleum'un başkanlığındaki imtiyaz için rakipler, değerlendirme sürecini iyi bitirmedi ve şikayetlerini dile getirdiler. Khalilzad'ın oğlu Alexander Benard, Savunma Bakanlığı'ndan TFBSO'nun Batılı bir şirketin imtiyazı güvence altına alma sürecini etkileyebilmesi gerektiğini belirten iki sert görüş bildirisi yazdı. Khalilzad, TFBSO'ların bir Çin şirketini Batılı şirketlere tercih eden bir süreç oluşturmadaki rolünü eleştirerek pozisyonunu netleştirmeye devam etti. CNPC'nin teklifinin ticari bir teklif olmadığını belirtti ve Çinli şirketlerin sözleşme şartlarını yerine getirme konusunda kötü bir sicile sahip olduğunu iddia etti. Bu eleştiriler, Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusları güvence altına almak için kan ve hazine harcaması ve ardından Çinli şirketlerin ABD çıkarları pahasına serbest kalmasına izin vermesi anlatısına uyuyordu. Projeye yardım ettiği

için TFBSO'ya saldırmak, Afganistan'da stratejik nihai istikrar durumuna nasıl ulaşılacağına dair netlik eksikliğini gösteriyor. TFBSO, Afgan Maden Bakanlığı'na meşruiyet sağlayacak ve Afganistan hükûmeti için çok ihtiyaç duyulan bir gelir kaynağı sağlamaya yardımcı olacak şeffaf bir süreç uygulamak için çalıştı. Savunma Bakanlığı aracılığıyla bir Amerikan vergi mükellefi tarafından finanse edilen bir programın bir Çinli şirketin imtiyazı kazanmasına nasıl yardımcı olduğuna dair milliyetçi argümanlar, en iyi ihtimalle dar görüşlüdür ve en kötü ihtimalle istikrarlı bir Afganistan'ın nihai durumuna aykırıdır (Levine, 2011: Foreign Policy).

Proje için verilen tekliflerin değerlendirilmesi birtakım tartışmalara yol açmıştı. Ancak projenin gerçekleşmemesi hususunda doğrudan bir problem tanımlanamadı. Ancak verilen tekliflerin değerlendirilmesi hususunda değerlendirme komitesinin aldığı ancak süreci denetleyen ve komiteye sunulmayan bilgiler hakkında bazı şikâyetler yer almıştı. Şikâyetlerde, bazı tekliflerin yeniden değerlendirilmesi ve puanlanması çağrısında bulunulmuştu. Bu şikâyet mektubu, değerlendirme işlemlerinin gizliliğinin tehlikeye atıldığını iddia ediyordu. Ancak mevcut bağımsız danışmanlar, şikâyet mektubunun uygun şekilde ele alındığına ve sürecin sonucunu etkilemeyeceğine karar verdiler. Böylece Amu Darya Petrol İhalesi Ağustos ayında tarafından onaylandı ve Ekim 2011'de imzalandı. Bu noktada, süreçteki şeffaflık ve etkinlik sağlam görünüyordu ancak sonuç bazılarını şüpheli görünüyordu (James, 2013: 68). İmtiyazların verilmesinde herhangi bir kayırma yapılmadığına dair vurgu yapılmasına rağmen, Amu Darya imtiyazıyla ilgili sorular devam etmiştir. Ancak Kongre Araştırma Servisi, Watan Grubu'nun dönemin Afganistan Devlet Başkanı Karzai'nin akrabalarına ait olduğunu tespit etmiştir (Katzman, 2012: 73).

Söz konusu iddiaların CNPC'ye verilecek imtiyazı manipüle ettiği kanıtlanamamaktadır ancak sürecin kişisel kazanç için bir fırsat yarattığı inkar edilemez. Temelde CNPC, siyasi olarak bağlantılı bir Afganistan firmasıyla ortaklık yapmaktan suçluluk duyuyor. Bu durum etik olmasa da yasa dışı değildir. Dönemin Başkanı Karzai 2011 yılında üvey kardeşinin öldürülmesi olayında da olduğu gibi aile içi yolsuzluk iddialarına yabancı değildir. Bu imtiyaz anlaşması göstermiştir ki Afganistan'da yapılan herhangi bir anlaşma her türlü yolsuzluk etkisine açıktır.

CNPC'nin her türlü olumsuzluklara rağmen söz konusu imtiyazı elde edebilmesinin sebebi Afganistan hükûmetine sunduğu teklifle ilgilidir. Bunlar şu şekildedir:

- Afganistan hükûmetine belli oranda telif hakkı verilecektir.
- CNPC'den devlet vergisi alınacaktır.
- Afganistan hükûmeti ile %70'lik bir kar paylaşım anlaşması yapılmıştır.
- CNPC ve Watan Grubu arasında bir ortak girişim sözleşmesi yapılmıştır.
- Bölgede tahmini 7.000 iş sahası yaratılacaktır.
- Afganistan'da bir rafineri inşa edilecektir (James, 2013: 70, 71).

CNPC'nin teklifi oldukça cazip olmasına rağmen, diğer teklifler de Afganistan hükûmeti tarafından değerlendirildi. Ancak CNPC, Türkmenistan'da petrol ve gaz sahaları geliştiren ve Çin'e gaz taşımak için gerekli boru hattı altyapısını geliştiren deneyime ve geleceğe yönelik projelere sahipti. Bir sonraki en yüksek teklif, %10'luk telif hakkı teklif etti ve başka hiçbir hakkı garanti etmedi. Bu ikinci teklif, Çin devlet bankalarının herhangi bir mali desteğine sahip olmadığından büyük vaatler sunamamıştır (Hurst and Mathers, 2013: 80).

CNPC'nin teklifi, diğer özel şirketlerin ulaşamayacağı bir yatırım seviyesini temsil ediyordu. Zira dönemin Çin Büyükelçisi Khalilzad'ın, Çin'in devlete ait şirketlerinin Batılı şirketlere göre avantajı olduğu yönündeki eleştirisi doğrudu. Çünkü Çinli KİT'ler, hissedarlara halka açık Batılı şirketler gibi cevap vermek zorunda değillerdi. Sermayeye erişimleri ile bu firmalar istikrarsız ülkelerde Batılı firmaların alamayacağı riskleri üstlenebilmektedir. KİT'ler ayrıca Batılı firmaları iflas ettirecek devasa ölçekte altyapı projeleri sunabilmekteydi. Bu avantajlar Çinli şirketlere, kaynaklara erişim sağlama konusunda önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Ayrıca şirketler herhangi bir anlaşmada ya da imtiyazda başarısız olduğu takdirde malî faturayı Çin hükûmetine yüklemektedirler. Böylece önemli bir kayıp yaşamamaktadırlar. Neyse ki CNPC imtiyazı, Pekin'in malî durumunu etkilememektedir. Bu anlaşma Pekin'in Afganistan'daki stratejik yatırımına işaret etmektedir. Sovyetler Birliği ve Amerika'nın Afganistan'a müdahale etmeye çalıştığını ve büyük ölçüde başarısız olduğunu izledi. Pekin, Afganistan'a askeri müdahalenin ABD ve NATO'ya nelere mal olduğunu gördü. Bu sebeple Çin askeri müdahaleye yanaşmak istememiştir. Ekonomik yatırım, Çin'in politika ve güvensizlik tuzağına düşmeden ülkenin istikrarında olumlu bir rol oynamasını sağlamaktadır. Aynak ve Amu Darya'daki yatırımlar, Çin'i gelecekte Afganistan'ın doğal kaynaklarından faydalanacak şekilde konumlandırırken,

Çin ise Afganistan'daki güvenlik durumunun iyileşmesini beklemektedir (Downs, 2012: 71-74).

Çin'in Afganistan'ın geleceğine bağlılığı, politik büro üyesi Zhou Yongkang'ın Eylül 2012'de Kabil'i ziyaret etmesiyle başladı. Bu, Liu Shaoqi'nin 1966'daki ziyaretinden bu yana üst düzey bir politik büro yetkilisinin ilk ziyaretiydi. Pekin Petrol Enstitüsü mezunu olan Zhou'nun toplantısı, CNPC'lerin Afganistan'daki çıkarlarının önemini vurguladı. Zhou'nun ziyareti sırasındaki birincil amacı, politik bürodaki iç güvenlik temsilcisi olarak görevlerini yerine getirmektir. Onun bu ziyareti, Pekin'in hem Afganistan'ın güvenlik ve istikrarına verdiği önemi hem de ekonomik kalkınma yoluyla istikrarı nasıl sağlamayı umduğunu vurgulamaktadır (Pantucci, 2012: 10-12).

Tıpkı Aynak gibi, Amu Darya projesi de gelişmenin önünde birtakım engellerle karşı karşıya kalmıştır. Amu Derya imtiyazı, Afganistan'ın kuzeyinde, ülkenin nispeten güvenli bir bölgesi olan Mezar-ı Şerif'in etrafını kapsamaktadır. CNPC, Ekim 2012'de Amu Darya'da üretime başlamıştır. Bu bölgedeki üretime yönelik plan, petrolü kamyonla taşımak ve Tacikistan'da rafine etmektir. Ancak bu plan kısa sürede iptal olmuş ve CNPC, Özbekistan'daki petrolü rafine etmek için yeni bir anlaşma girişiminde bulunmuştur. Ağustos 2013 itibarıyla, Amu Darya kuyularındaki üretim, Özbekistan rafinerisi ile bir anlaşmaya varılncaya kadar durduruldu. Zira Afganistan'ın kendi rafinerisi olmaması ve hidrokarbon ihtiyaçlarını ithal etmek zorunda kalması önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Enerji ithal etmenin giderleri, maliyetleri artırmakta ve ekonomik kalkınmayı engellemektedir. Bu hususta Afganistan'ın günde 20.000-40.000 varil petrole ihtiyacı olduğu tahmin ediliyor. Ancak küçük bir rafineri bile, yerel hidrokarbon taleplerini karşılayabilir ve ekonomiye destek sağlayabilir niteliktedir (Hurst and Mathers, 2013: 80); (Petersen, 2013: Foreign Policy).

Afganistan'da bir rafineri inşa edilinceye kadar CNPC, Orta Asya ülkeleriyle yaptığı anlaşmalara tabi olacağını duyurmuştur. Bölgede bir rafineri inşa etmekle yükümlü olan CNPC, bunu Afganistan'ın Jowzjan kentinde inşa etmeyi teklif etmiştir. Rafineri tamamlandığında, Amu Darya'nın yanı sıra bir Türk-BAE-Kuveyt konsorsiyumu tarafından geliştirilen başka bir Afganistan petrol sahasından gelen ürünleri rafine etme imkanına da sahip olacaktır. Ancak bir rafineri inşa etmek uzun yıllar alacağından bölgede faaliyet gösteren militan grupların bu projeyi olumsuz etkilemesi kuvvetle muhtemeldir (Hurst and Mathers, 2013: 80); (Petersen, 2013: Foreign Policy).

Güvenlik sorunları, Amu Darya projesinde gecikmelere neden oldu. Haziran 2012'de bir Özbek derebey (ağa), işçilere yönelik saldırılara öncülük etti. Derebey, CNPC'nin bölgede faaliyet göstermesi için kirasını almaya niyetliydi. Bir süre sonra taraflar arasında anlaşmaya varıldı. CNPC imtiyazı, Afganistan'da ilerleme gösteren birkaç uluslararası yatırım projesinden biridir. Amu Darya'daki üretim, Aynak projesi için de Çin pazarına duyulan güveni arttırmaktadır. Ayrıca, Maden Bakanlığı'nın daha şeffaf ve hesap verebilir olmak için kaydettiği ilerlemeyi de destekliyor. Yasal Afganistan ekonomisindeki bu küçük ama önemli nokta, Afganistan'daki başarılı gelişmenin nasıl görünebileceğinin bir örneğini veriyor (James, 2013: 73).

BÖLÜM III

3. 1. AFGANİSTAN'DA ÇİN YATIRIM ÖRNEKLERİ

Afganistan'da dışarıdan ülkeye gelen yatırımların düşük bir seviyede olmasının temel nedenini güvenlik kaygıları oluşturmaktadır. Güncel verilere göre Afganistan'da toplam yabancı yatırım stoğunun 5 milyar doları bulduğu düşünülürken, bunun içerisindeki en büyük yatırımcı payının 3,48 milyar dolarla Çin'e ait olduğu bilinmektedir. Afganistan'ın sınır komşusu olan Çin, ülkenin en büyük ticaret ortaklarından biri olarak lanse edilmektedir. Afganistan'ın dış yardımlara ve yatırımlara duyduğu ihtiyacın en temel sebebinin güvenlik problemleri oluşturmaktadır. Zira ülkede kamu harcamaları içerisinde güvenlik giderlerinin bütçedeki payı yaklaşık olarak %28'i bulmaktadır (İstikbal, 2021: 8).

Çin'in kamu iktisadî teşkilatları, Afganistan'ın zengin yeraltı kaynaklarının farkına varmış ve bunlardan kâr elde etmek amacıyla bir an önce harekete geçmişlerdir. Bu hususta stratejistler Amerika'nın savaştığı yerlerde Çin'in mahsulü toplayacağı görüşündelerdir. Ayrıca stratejistler Çin'i ve gerçekleştirdiği yatırımları sömürü olarak ifade etmemektedir. Yani Çin'in, Afganistan'da Batı'nın müdahalesi olmaksızın daha fazla maddî çıkar temin edeceği düşüncesindedirler. Çinliler, Amerikan varlığını Afganistan'daki maddî çıkarlarının bir güvencesi olarak algılamamaktadır. Her ne kadar Amerika varlığı Çin'in işini kolaylaştırır da Çin kendisini Amerika'ya bağımlı kılmamıştır. Zira iki devletin esas ortak mücadelesi ekonomiktir. Bu ortak öz temelde istikrar ve ekonomik kalkınmaya dayanmaktadır. Bu minvalde her iki ülke de bu faktörlerin zaman içerisinde başarılması gerektiğine inanmaktadır (Muhammadzay, 1399: 81).

2013 yılının sonuna değin ABD'nin Afganistan'daki operasyonları, güvenlik ve yeniden yapılanma çabaları için 641.7 milyar dolar harcadığı tahmin edilmektedir (Downs, 2012: 76). Bu çabaların ve politikaların ülkede önemli bir dönüşümün önünü açtığı görülmektedir. ABD ve ISAF güçleri, Afganistan'ın bazı bölgelerinde ekonomide yabancı yatırımı mümkün kılan bir güvenlik düzeyi oluşturmayı başarmıştır. Ancak Afganistan'da güvenlik hala görecelidir ve iyi eğitilmiş Afganistan Ulusal Güvenlik Kuvvetleri bile üslerinin çevresini, eğitim ve teçhizata yıllarca yatırım yaptıktan sonra dahi zorlukla kontrol edebilmiştir. ABD ve ISAF'ın Afganistan'ı istikrara kavuşturmak için güvence altına alma hedefi kısmen başarılı olmuştur. Tüm bu çabalara rağmen ülkenin ekonomisi belirsizlik içindedir ve ülkenin gelecekte istikrarı sağlama ihtimali hala şüphelidir. Çin'in, ABD'nin

abalarını özgürce kullanması kötü bir fikir olarak değil, olumlu bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (James, 2013: 74).

Çin'in Afganistan'da ve Afrika'da nüfuz kazanmak amacıyla istifade ettiği 2 temel yöntem vardır. Birincisi, Çin'in kendini gelişme sürecinde olan bir devlet konumuna lanse ederek siyasî g kazanmasıdır. İkincisi ise, Çin'in uyguladığı ekonomik kalkınma modelinin Afganistan'la beraber Afrika lkelerinin de dikkatini çekiyor olmasıdır. Zira bu lkeler, Batı'nın yardımlarına ve yatırımlarına çok fazla itibar etmemektedirler. Uzmanlar, Çin'in yatırımları kısıtlamamasının çatışmaları destekleyen merkezî hkmetleri desteklediği yorumunu ortaya çıkarmıştır. Fakat Çin'in, söz konusu devletlerin içişlerinde müdahale etmiyor olması ve onların egemenliğe saygı göstermesi, bu hususta Çin için önemli bir ekonomik avantaja dönüşmektedir (Mirveys, 1398: 38).

Çin'in ticari ilişkiler geliştirdiği devletlerin iç işlerine karışmaması, onun zaman zaman kr bir yatırımcı olarak tasvir edilmesine sebep olabilmektedir. Ancak insani kaygılar Çinli şirketler için ticaretin ardında kalmaktadır. Bu hususta Çin'in büyük iş insanları için hkmetlerin hangi yönetim biçimini benimsediğinin pek bir önemi yoktur. Onlar için esas alınan tek unsur anlaşmalarının içeriği ve uygulanabilirliğidir. Pekin, Afrika hükümetlerini Çinli firmalarla iş birliği yapmaları için teşvik ediyor. Bu teşvikler genelde altyapı ve geliştirme projeleri için koşulsuz krediler şeklinde gerçekleşmektedir. Pekin, bu teşviklerin petrol gibi emtialarla geri ödenmesini de kabul etmektedir. Çin bankaları söz konusu teşvikleri devreye sokmak amacıyla, IMF veya Dünya Bankası'ndan daha iyi koşullarda teklifler sunmaktadır. Devlet desteğini alan Çin'in kamu iktisadî teşkilatları, kaynak sahibi devletlere yüksek pay verip, taşeronluk faaliyetlerinin %30'unu yerel firmalara verileceği garantisini vermektedir. Bu durum ev sahibi ülkeleri önemli ölçüde cezbetmektedir. Ucuz ve kolay yoldan sermayeye erişim, yapılan anlaşmalar ve maddî olarak desteklenen alt yapı işlemleri kısa bir süre içinde Çin'i Afganistan'da ve Afrika'da mühim bir yere getirmiştir (Muhammadzay, 1399: 81).

Gelecekteki Çin yatırımlarının devamı için Afganistan'da uygulanabilecek bir diğer strateji, Çin'in Sincan'ı bertaraf etmek amacıyla siyaset oluşturma tecrübeleriyle ilgili olacaktır. Sincan, 20 boyunca Çin'in ne sürdüğü ekonomik kalkınma modelinden istifade etmiştir. Dönemin Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı Başkanı Deng Xiaoping, 1980'lerin başında kıyı illerinde özel ekonomik bölgeleri yarattığında, bu özel alanları başarılı kılmak amacıyla hkmet yatırımlarını bölgeye aktardı. Bu alanlar, eyaletleri geliştirmeyi ve önemli

ölçüde doğrudan yabancı yatırımı almayı başardı. 1990'ların başında Sincan ayrılıkçılığının patlak vermesinden sonra Kuzey-Batı'yı ekonomiye açma kampanyası devreye sokuldu. Deng, 1992'de kıyı illerinde üretilen zenginliğin yüzyılın başında batı illerine yeniden dağıtılması gerektiğini söyledi. Bu çağrı, Kuzey-Batı'yı ekonomiye açma kampanyasını resmen başlattı. Yalnızca Sincan'a odaklanmayan bu kampanyanın birçok beklentisi vardı. Bu kampanya aynı zamanda, Güney-Batı'yı da ekonomiye açmak amacıyla bir proje meydana getirdi. Böylece yeni bir kampanya süreci oluştur ve bununla ilgili olarak beş yeni gündem ortaya çıktı:

- Zengin kıyı bölgeleri ile yoksul iç kesimler arasında eşitlik arayışı;
- Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımın Çin ekonomisinin dinamik alanlarına fayda sağlayacağını ve devlet tarafından finanse edilen sanayinin hâkim olduğu alanlara zarar vereceğinin anlaşılması;
- Çin'in coğrafi bölgelerini ulaşım altyapısı aracılığıyla birbirine bağlama ve entegre etme ihtiyacı;
- Etnik azınlık gruplarını asimile etme ve ekonomik kalkınma yoluyla sundukları tehditleri azaltma konusunda uzun süredir devam eden bir umut;
- Ekolojik iyileştirme (Holbig, 2004: 337-352).

Batı'yı Açın kampanyası ve ekonomik stratejiler Sincan'daki şiddeti sona erdirmenin bir yolu olarak görülmüştür. Yetkililer, XPCC (Sincan Üretim ve İnşaat Kolordusu) ve eyaletteki Komünist parti aracılığıyla yönlendirilen ekonomik kalkınmanın bölgeyi sakinleştireceğine inanıyorlardı. Parti, bölgeyi daha istikrarlı bir hale getirmek için göç teşvikleriyle birlikte ekonomik kalkınmayı da kullanmıştır. Göç ve ekonomik büyüme hedefleri artık Sincan'daki herkes için fayda sağlayacak şekilde tasarlanmıştır (James, 2013: 77).

Batı'yı Açın kampanyasına yönelik yeni projeler, ekonomik kalkınmayı sağladı ve bu durum merkezî hükûmet tarafından teşvik gördü. Bu sayede Çin hükûmeti iç bölgelerdeki fakir halka popülist bir ilgi gösterdi. Bu siyasi noktalar Çinli bürokratlar tarafından dikkatle ele alındı ve 2002 yılında gerçekleştirilen 16. Parti Kongresi'nde yönetici seçkinlerin belirlenmesiyle daha önemli hale geldi. Dönemin Çin Devlet Başkanı Hu Jintao batı eyaletlerinde deneyime sahipti ve dönemin politik büro üyesi Wang Lequan, Sincan Parti Sekreteri olarak bölgede görev yaptı (Holbig, 2004: 337-352).

Sincan Partisi Genel Sekreteri, bu kontrolün zayıf olduğuna inanıyor ve ekonomik kalkınmanın tek başına ayrılıkçı grupları pasifize etmeyeceğini düşmektedir. Bu hususta fikirlerini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Şu anda Sincan için ilk önceliğin ekonomisini geliştirmek olduğuna dair bir inanç var. Bu insanlar, Sincan'ın ekonomisi geliştikten sonra insanların yaşam standartlarının iyileşeceğine ve böylece istikrar sorununun doğal olarak çözüleceğine inanıyor. Bu inanç yanlış ve tehlikelidir. Ekonomik kalkınma ayrılıkçıları ortadan kaldıramaz ve onların anayurttan ayrılıp bağımsızlık arayışına girmelerini engelleyemez.*” (James, 2013: 77).

ÇİN'İN AFGANİSTAN YATIRIMLARI (MİLYON DOLAR, 2005-2021)

SEKTÖR	FİRMA	MİKTAR	PAY (YÜZDE)
ALTYAPI / ULAŞIM	China Communications Construction	0,210	3,480
ENERJİ / PETROL	China National Petroleum Corp.	0,400	11,49
MADEN / BAKIR	MCC, Jiangxi Copper	2,870	82,47
TOPLAM	-	3,480	100,00

Tablo-4: (İstikbal, 2021: 12).

Pekin'in Afganistan'a katılımı, ABD ve Çin çıkarları için bir kazan-kazan anlamına gelmekteydi. Çin KİT'leri, Afganistan'ın ekonomik büyümesini sürdürmek için ihtiyaç duyduğu ekonomik desteği sağlayacaktı. Çünkü on yıldan fazla bir süredir devam eden çatışmalardan sonra güvenlik öncelikli yaklaşım istikrarı sağlayamadı.

Çinli KİT'ler, Amerika ve NATO'nun güvenlik kazanımları sayesinde Afganistan'da özgürce hareket edebilmektedirler. Ancak Afganistan'da sağlanacak olan devamlı istikrar, Çin için daha fazla önem arz etmektedir. Pekin'in Afganistan'daki stratejileri benzersiz değildir. Bu hususta Çin, oluşturduğu kalkınma modeli ile politikalarını Afrika ve Sincan gibi diğer bölgelerde de takip etmektedir. Pekin, Sincan'daki etnik azınlıklardan kaynaklanan güvenlik sorunlarıyla uzun süre uğraştığından ve deneyim sahibi olmasından ötürü, Afganistan'daki etnik gruplarla da başa çıkmada etkili stratejiler izlemektedir. Bunlar genel anlamda ekonomik yatırımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD, Afganistan hükûmetini istikrara kavuşturmak amacıyla ülkedeki Çin yatırımını memnuniyetle karşılamalı ve teşvik etmelidir. Zira bölgedeki istikrar Amerika'nın da ekonomik ve askeri stratejilerini uygulaması hususunda işine gelecektir. Çin'in tek dış politika odağı Afganistan olmasa da Orta ve Güney Asya için uzun vadede Çin'e fayda sağlayacak olan gelecekteki ekonomik entegrasyon potansiyelini temsil etmektedir (Mirveys, 1398: 39).

3. 2. ÇİN-AFGANİSTAN ORTAKLIK VERSİYONLARI

Afganistan hükûmeti, müstakil olarak kendi ekonomisini oluşturabilmesi için birinci öncelik olarak dış yardıma olan bağımlılığı azaltması gerekmektedir. Bu hususta araştırmaklar yapan uzmanlardan Frederick Starr ve Adib Farhadi makalelerinde, madencilik projelerinin daha tamamlanmadan Afganistan hükûmetine ve ekonomisine önemli ölçüde gelir sağladığını öne sürmüşlerdir. Afganistan'da ekonomik kalkınmayı, siyasi istikrarı ve güvenlik sağlandıktan sonra toplumsal barışı sağlamak için daha kolaydır. Ekonomik kalkınma yoluyla istikrar, Çin'in Afganistan'a yaklaşımının arkasındaki temel yapıdır. Afgan ekonomisinin çöküşünü önlemek için uluslararası toplum, ekonomiye yaklaşımını önceliklendirmeli ve güçlendirmelidir. Bu da birtakım ortaklık versiyonları ile mümkün olmaktadır (Starr and Farhadi, 2012: 6).

Ortaklık ilişkilerinde Afganistan'ın başvurması gereken ilk yer komşu ülkelerdir. Özellikle bu hususta Pakistan ile arasındaki ticaret akışını açmak, komşu ülkelerle sınır ticaretine bürokratik ve yolsuzluk engellerini azaltmak, Afganistan sınırı boyunca üç ila dört serbest ticaret bölgesi kurmak ve pamuk nakliyesi için pamuk kervanları düzenlemek gibi kısa vadeli girişimler Afganistan hükûmetine gelir sağlayabilir ve Afganistan ekonomisini destekleyebilir. Zira çatışma ve gerilimler, Afganistan ve Pakistan ekonomilerinin daha fazla entegrasyonunu engellemiştir ve bu problemin kısa vadede üstesinden gelinmesi pek mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple Afganistan ile ortak ekonomik faaliyetler geliştirme

bakımından Çin daha ön plana çıkmaktadır. Çin hem geleceğin en büyük ekonomisi olmaya adaydır hem de bölgesel projelere önem vermektedir. Bu hususta Çin, Afganistan sınırındaki serbest ticaret bölgelerini ve Afganistan ekonomisini geliştirmek için bir itici güç sağlayabilir (Mirveys, 1398: 41).

Afganistan'ın komşu devletlerle iş birliği kurabilmesinin temelinde ekonomi-güvenlik ilişkileri yer almaktadır. Bunu sağlayabilmenin en basit ve en olası imkânı ise Orta Asya'dan Pakistan ve İran'daki limanlara kadar ticaret kervanlarının oluşturulmasıdır. Bunu sağlamak amacıyla Afganistan Ulusal Güvenlik güçleri, Orta Asya'dan söz konusu limanlara giden büyük konvoyları güvence altına alabilir. Fakat bunu yapabilmek için Orta Asya'daki diğer üreticilerin ve hükûmetlerinin iş birliğine ihtiyaç duyacaktır. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri, Çin veya Avrupa Ülkeleri bu projeyi kolayca ve başarıyla destekleyebilir. Böylece Batılı ülkeler Afganistan'daki yaşadıkları savaş ortamının giderleri ile uğraşırken Çin, Afganistan ve diğer bölge devletleri, daha uzun vadeli ekonomik kalkınmaya odaklanabilir (Starr and Farhadi, 2012: 6)

Çin hükûmeti, Afganistan'daki hassas güvenlik süreçlerini göz önünde bulundurarak bölgeye herhangi bir askeri müdahalede bulunmamıştır. Bu durum Afganistan için bir anlamda güvenilirlik hissiyatı oluşturmuş ve Çin'i iş birliği yapılabilir ülkeler kategorisinde değerlendirmiştir. Afganistan'ın bu analizi ekonomik bakış açısına göre ülkenin siyasi ve toplumsal istikrar arayışında Çin'in politikalarına ihtiyacı olduğu düşüncesini doğurmuştur (İstikbal, 2021: 8).

3. 2. 1. Enerji Güvenliği

Afganistan'ın coğrafi konumu ve güvenlik meseleleri Çin'in Orta Asya'dan hidrokarbon kaynaklarına erişimini büyük oranda etkilemektedir. Bu durum tahmin edilemez ve ön görülemez bir süreç olarak Çin'in karşısına çıkmaktadır. Enerji güvenliği terimi genellikle Çin'de "ülkenin yeterli, uygun fiyatlı ve güvenilir petrol arzını sağlamak için kullandığı strateji" olarak tanımlanır. Pekin'in dış ilişkilerinde enerji güvenliğinin önemini anlamak için Çin'deki enerji durumunu anlamak gerekmektedir. Çin, 1993'te petrol ithalatçısı ve 2009'da dünyanın en büyük petrol ithalatçısı olmuştur. 2011'de Çin, dünya petrol tüketimindeki net artışın yarısını tek başına oluşturmuştur. Dolayısıyla Çin, dünya enerji pazarındaki en büyük yeni taleplerin baş kaynağıdır. Çin günde 5,5 milyon varil ithal ettiğinden ve ithal edilen petrolün yüzde 69'u Afrika ve Orta Doğu'dan geldiğinden, ülke

ithalatının büyük bir kısmını petrol tankeri trafiğine bağımlı hale getirmiştir. Yurtiçinde Çin 4,3 milyon varil petrol üretmektedir ve bu rakamın 2035 yılına kadar günde 4,7 milyon varile çıkması beklenmektedir. 2035 yılına kadar Çin'in ürettiği petrolün %75'ini ithal edeceği tahmin ediliyor. Yurt içi üretimin bir sonucu olarak, Çin ekonomik büyümeyi sürdürmek amacıyla daha fazla petrol ithal etmeye ihtiyaç duyacaktır. Bu durum hem ithalatçı hem de ihracatçı ülkeleri deniz yollarına daha bağımlı hale gelecektir (Downs, 2006: 13).

Enerji güvenliği, Pekin'deki güvenlik hesabını etkilemekte ve enerji politikasının formüle edilmesinde itici bir faktör haline gelmektedir. Dönemin Çin Başkanı Hu Jintao bir konuşmasında, Çin'in Afrika ve Orta Doğu'dan ithal ettiği petrolün % 80'inin güneydoğudaki Çin'deki doğu limanlarına giden yol üzerindeki Malakka Boğazı'ndan geçtiğini belirtmiştir. Petrol tankerleri ilk olarak, Malezya Yarımadası ile Sumatra adası arasındaki Malakka Boğazı'ndan geçer. Bu boğucu nokta, tankerleri düşman saldırılarına açık hale getirmektedir. Boğaz, tarihsel olarak korsan çetelerine ev sahipliği yapmıştır. Bu sebeplerle tanker trafiğinin deniz kuvvetleri tarafından yasaklanma tehdidi petrol akışını sekteye uğratabilir (Behzad, 2014: 218).

Dünyanın en büyük donanmalarından birine sahip olan ABD'nin Singapur'da bir donanma limanı vardır. Bu sebeple Pekin, ABD donanmasının Malakka Boğazı'nı bloke etmesi durumunda enerji güvenliği için ciddi bir tehdit oluşmasından endişelenmektedir. Pekin bu tehdidi çeşitli şekillerde ele almaya çalışmıştır. İkilemden kaçınmak için, önerilen boru hatları Pakistan'daki Gwadar limanından ve Burma'daki Kyaukphyu limanından Çin'e uzanması öne sürülmüştür. Bu boru hatları trafiği Malakka Boğazı'ndan yönlendirecek ve boğazdan geçen toplam gemi sayısını biraz azaltacaktır. Bu ihtimalin tek dezavantajı ise Pakistan ve Burma'daki boru hatlarının Pekin'in denizdeki kırılganlığını mütevazı bir şekilde azaltacak olmasıdır. 2013 yılı itibariyle Burma'daki boru hattı faaliyete geçmiştir ancak Pakistan'daki boru hattının inşaatına başlanmamıştır. Pekin, üretimini çeşitlendirmek veya deniz yollarını korumak adına, deniz gücünü projelendirebilmek için başka petrol kaynakları da araması gerektiği kanaatine varmıştır. Fakat her iki seçenek de pahalı olacak ve büyük bir mavi su donanma filosu inşa etmek Çin'in deniz komşularıyla gerilimi artıracaktır. Büyük mavi su donanması inşa etmek, Çin'in “barışçıl yükseliş” politikasıyla çelişir, bu nedenle Çin'in yeni petrol kaynaklarını güvence altına almak için kuzeye veya doğuya doğru yönelmesi muhtemeldir (James, 2013: 81, 82).

Çinli politikacıları Çin'in enerji güvenliğine öncelik vermeye iten birkaç önemli yerel bileşenler yer almaktadır. 2003-2004'te Çin, 31 ilden 24'ünde enerji problemleri nedeniyle elektrik kesintisi yaşadı. Elektrik kesintileri tüketicileri dizel jeneratör kullanmaya zorladı ve bu da rafine petrol talebini %15 oranında, net ithalatı ise %50 oranında artırdı. Bu, durum Çin'i ulusal enerji sektörü yönetimini yeniden yapılandırmaya, petrol ürünlerinin merkezi fiyat kontrollerini kolaylaştıracak bir program başlatmaya ve ulusal bir petrol rezervi oluşturmaya zorladı. Üzerinden uzun yıllar geçmesine karşın, bu krizin etkileri uzun süre yankılanmıştır. 2012'de yapılan bir ankette Çinlilerin %90'ı enerji güvenliğinin 2022 yılına kadar Çin'in ulusal çıkarlarını etkileyeceğine inanıyordu. Enerji güvenliği, Çin'in politika yapıcılarını için bir öncelikti ancak bu yöndeki tedarik seçenekleri sınırlıydı (Behzad, 2014: 220).

Pekin, Orta Asya enerji üretimi ve altyapısını geliştirerek Çin'in enerji teminini garanti altına almak ve güvenliğini sağlamak için önemli adımlar attı. Pekin bunu öncelikle Orta Asya'daki KİT yatırımlarını artırarak başardı. Bu amaçla bölgenin doğal kaynaklarına sınırsız erişim sağlamak için çok sayıda boru hattı ve ulaşım ağı inşa edildi. (Finkelstein, 2010: 3).

Çin, mamul mal ihracatı ve çıkarılan kaynakların her biri için yaklaşık % 85'lik ithalat ile Orta Asya'nın en büyük ticaret ortağıdır. Çin'in ilk uluslararası boru hattı olan Çin-Kazak boru hattı 2006 yılında tamamlandı ve Kazak petrol ve gazını Sincan'a bağladı. 2008 mali krizi sırasında Çin, Türkmenistan'ın en büyük gaz sahasını ve en büyük Kazak devlet petrol şirketini güvence altına almak için döviz rezervlerini ve devlet bankalarını kullandı. Çeşitli satın almalar ve ortak girişimler yoluyla, Çin'in şu anda Kazakistan'ın petrol ve gaz üretiminin %50'sini kontrol ettiği tahmin ediliyor. Çin için en büyük başarı öyküsü, 2012 yılında tamamlanan ve Türkmenistan'ın geniş gaz sahalarını Sincan'a bağlayan Çin-Orta Asya doğalgaz boru hattıdır. Bu uluslararası boru hatları, Orta Asya hidrokarbonlarının Rusya'dan Çin'e olan geleneksel akışını tersine çevirmiştir. Yurt içinde Çin, batı bölgelerinden ve Orta Asya'dan petrol almak için yeni boru hatları inşa etmiştir. Batıdan doğuya boru hattı, bu ağı Sincan'daki Tarim ve Junggar havzalarının petrol ve gaz sahalarına bağlayan Orta Asya sınırında başlıyor, ardından Çin'in endüstriyel doğu kıyısı boyunca terminale kadar uzanıyor. Çin'in planlama aşamalarında dördüncü ve beşinci hatlara sahip üç batı-doğu yönlü boru hattı daha bulunmaktadır. Bu projelerin, Çin'in denizden ithal edilen petrole olan bağımlılığının bir kısmını hafifleteceği, ancak Çin'in hidrokarbon geliştirmek

için Orta Asya'dan ve Orta Doğu'dan daha büyük planları olduğu düşünülmektedir (Cooley, 2012: 85-92).

3. 2. 2. Gwadar Limanı Projesi

Amerikalı tarihçi Alfred Thayer Mahan'ın teorisine göre uzak geçmişten itibaren uluslararası sistemde dünyanın önde gelen güçleri, uluslararası suların stratejik noktalarına erişme ve hakimiyet kurma arayışındaydılar. Bu teoriye göre Büyük Britanya, uzun yıllarca dünyanın farklı ve önemli bölgelerinde hakimiyet kurdu. Zamanla dünyadaki diğer rakip güçler de bu amaçla hareket etmeye başladı ve stratejik noktalara ulaşmaya çabaladı. İran İslam Cumhuriyeti ve Pakistan coğrafyasında yer alan ve Orta Doğu ve Güney Asya'nın bir parçası olarak kabul edilen Çabahar ve Gwadar limanları, yıllardır Çin ve Hindistan başta olmak üzere uluslararası sistem düzeyinde büyük güçlerin dikkatini çekmiştir. Özellikle son yıllarda Çin ve Hindistan başta olmak üzere uluslararası sistemdeki birçok ülke, Chabahar ve Gwadar limanlarından yararlanmak için oldukça çaba sarf etmişlerdir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla Çin ile Hindistan, Hindistan ile Pakistan ve Pakistan ile İran ülkeleri birbirleriyle rekabet etmektedir. Bu da göstermektedir ki Çabahar ve Gwadar limanlarının oluşturulması ve geliştirilmesiyle bölgedeki güç yapısı değişmekte ve çeşitli iş birlikleri gündeme gelmektedir. Örneğin, Asya'nın en önde gelen güçlerinden biri olan Çin, kuzey-güney koridoru ve Gwadar Limanı'nı kurmak için Pakistan ile iş birliği yapmaktadır. (Ranjbar, 1399: 200).

Çin ile Pakistan'ın uzun süredir devam eden ilişkisi, Çin'in Hindistan'a karşı jeostratejik rekabetini desteklemektedir. Ancak Gwadar Limanı Projesi bu rekabette yeni bir aşamayı temsil etmektedir. Bir düzeyde, Gwadar Limanı, Sincan ve Orta Asya devletleri için denize ve uluslararası pazarlara potansiyel erişim sunmaktadır. Liman, İran sınırından çok uzakta olmayan, Pakistan'ın batısındaki Belucistan eyaletinde yer almaktadır. Pekin, derin su limanını inşa etmesi için Çinli bir şirkete ödeme yaptı ve bu şirket limanı yönetiyor. Başka bir açıdan bakılacak olursa liman, birden fazla karayolu, demiryolu ve boru hattı projesi içeren genel bir Çin-Pakistan altyapı geliştirme projesinde bir kilit noktasıdır. Hürmüz Boğazı yakınında stratejik bir konuma sahip olan Gwadar Limanı ve bağlantılı altyapısı, Orta Doğu'dan Batı Çin ve Orta Asya'ya mal, ticaret ve enerji taşımacılığına imkân tanıyacaktır. Ayrıca bu devasa proje sayesinde bölge dünya pazarlarına açılacaktır (Nevabî, 1396: 3).

Stratejik düzeyde, bu projenin önemli enerji güvenliği etkileri de mevcuttur. Gwadar'dan Aysa'nın iç kesimlerine doğru yapılması planlanan boru hattı inşa edilirse, Pakistan'dan Çin'e Karakorum Otoyolu'nu takip eden bir güvenlik hattı oluşacaktır. Proje teknik olarak mümkün olsa da boru hattı ve ilgili altyapı eksiklikleri, proje için 20 milyar dolara mal olabilir. Gwadar'daki bir başka enerji güvenliği projesi, bir petrol rafineri inşaatıdır. Fizibilite çalışmaları, bölgeye petrol ürünleri tedarik etmek için Gwadar'da inşa edilen 12 milyar dolarlık bir rafineriye ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak tamamlanmış bir Gwadar Limanı'nın getirileri oldukça büyük ve önemlidir. İlk olarak, proje Orta Asya ve Batı Çin'de ticaretin önünü açacaktır. İkincisi, proje Hint Okyanusu'ndan Çin'e olası bir ikinci enerji koridorunun kurulmasını sağlayacaktır. Bu koridor, Çinli petrol tankerleri için deniz güvenliğini sadece bir miktar iyileştirecek olsa da Orta Doğu ve Orta Asya arasındaki ticareti kolaylaştıracaktır. Üçüncüsü, bu proje bölgenin geleceğine ve Çin'in oynamak istediği role önemli bir katkı sunacaktır (James, 2013: 83, 84).

Çin'in son zamanlardaki atılımı ile Gwadar limanını kiralaması, bir anlamda Çin donanmasının gelişimi de etki edecektir. Bu durum Hindistan için tehdit algısını geliştirmektedir. Bu hususta Amerika ise Gwadar limanı sayesinde güçlenen Çin-Pakistan ilişkilerini dengelemek amacıyla alternatif stratejiler arayışına girmiştir. Bundaki temel amaç, Çin kökenli tehdit algısını zayıflatmaktır. (Aydın, 2020: 3).

Gwadar Limanı'nın inşası, Afganistan'ın bakımından Pakistan ile ilgili sorunların bir nebze çözülmesini sağlarken, Afganistan'ın uluslararası pazarlara erişimini sağlayacaktır. Pakistan'dan Afganistan'a giden karayolu ve demiryolu bağlantıları, Afganistan'ın maden zenginliğinin ve genel Afganistan ekonomisinin gelişimini destekleyecektir. Denizle kurulan bağlantılar sayesinde Orta Asya'dan gelen pamuk gibi mallar uluslararası pazarlara da ulaşabilecektir. Kuzey-güney yönlü mal taşımacılığı da Afganistan için düzenli bir gelir akışı sağlayacaktır (Starr and Farhadi, 2012: 18, 19).

3. 2. 3. Çabahar Limanı Projesi

İran'ın tek okyanus limanı olan Çabahar, Basra Körfezi ve Umman Denizi'ndeki kilit noktalardan biridir ve Kuzey-Güney koridorunda oldukça önemli bir konumdadır. Bu liman doğu-batı transit güzergahında yer almakta olup, transit ve transfer alanında çeşitli ekonomik ve coğrafi öncelikli özelliklere sahiptir (Tahmurthy, Tir 1399).

Pakistan'daki Gwadar ve İran'daki Chabahar limanı, Çin ve Hindistan'ın da aralarında bulunduğu bölge ülkelerini Ortadoğu'nun enerjisine yaklaştırırken, aynı zamanda Hindistan'ı Afganistan ve Orta Asya pazarına da bağlıyor. Bu limanlar dünyanın iki stratejik noktasında yer almakta olup jeopolitik ve jeoekonomik açıdan önemlidir. Hindistan ve Çin başta olmak üzere bölge ülkeleri ile Hindistan ve Pakistan'ın birbirine karşı rekabetçi ve farklı bakış açıları dikkate alındığında, söz konusu limanların büyümesi ve gelişmesi bölgedeki rekabeti artıracaktır (Ranjbar, 1399: 199, 200).

Limanı inşa etmek için Hindistan-İran ortaklığı, Afganistan'daki altyapının Taliban kontrolüne girmesinden sonra zarar görmeye başlamıştır. Hindistan hükûmeti, Delaram'ı Afganistan'ın batısındaki Zaranj'a bağlayan bir yol inşa etmek için Afganistan hükûmetiyle birlikte çalıştı. Bu yol Afganistan ana hat yolunu İran sınırına bağladı. İran hükûmeti tarafından finanse edilen farklı bir projede ise batı Afganistan kenti Herat'ı demiryolu ile İran'a bağlandı. Bu altyapı projeleri, üretilen malların batı ve güney Afganistan'dan Güneydoğu İran'daki Çabahar limanına ulaşmasına imkân tanıdı. 2013 yılının haziranında Çinli bir şirket, limanın geliştirilmesi ve işletilmesinin kontrolünü ele geçirmek adına bir teklifte bulundu. Bu gelişme, İran'dan Çin'e bir enerji koridoru oluşturacak olan bir İran-Pakistan doğalgaz boru hattı olasılığını artırıyor. Bu, Çin'in denizden ithal edilen enerjiye olan bağımlılığını daha da hafifletebilir görünmektedir. İran ve Pakistan'ı birbirine bağlayan boru hattı inşası 1990'lardan beri düşünülmekteydi ancak ABD, Pakistan'a projeyi bırakması yönünde birtakım baskılar uyguladı. ABD'nin amacı, Pakistan'ı TAPI boru hattı projesine yönlendirmektir (James, 2013: 84, 85).

Bu liman, Hindistan mallarını Afganistan'a ve Orta Asya'nın ötesine göndermek için hayati bir iletişim noktası haline gelmiştir. Hindistan hükûmeti, Çabahar limanının geliştirilmesi için 2020-2021 için önerdiği bütçeyi geçen yıla göre iki katına çıkan yaklaşık 14 milyon dolar olarak açıklamıştır. Çabahar liman bütçesindeki artış, Hindistan'ın bu limanı geliştirme taahhüdünün yanı sıra Yeni Delhi'nin burayı uygun bir iletişim seçeneği haline getirme kararlılığını göstermektedir. Çabahar limanı, stratejik konumu ve uluslararası açık sulara erişimi nedeniyle bölge ülkeleri ile olan ticari alışverişte özel bir yere sahiptir. Bu liman Hindistan, Afganistan, Pakistan ve Orta Asya gibi ülkelere olan yakınlığı nedeniyle bu ülkelere mal temin edilmesinde stratejik bir konumdadır. Bu sebeple Bölge uzmanları, Çabahar limanının ekonomik alışverişler açısından Afganistan için çok önemli olduğuna inanmaktadır. Afganistan, komşularıyla anlaşmazlıklar yaşamaya devam ederken ülke Batı ve Orta Asya ülkelerine ulaşmak için yeni bir rota oluşturmaya karar

vermiş durumda. Çabahar Limanı, Afganistan'ın Hindistan'a ve açık denizlere erişimini kolaylaştırdığından, bölge için çok taraflı çıkar temini sağlamaktadır (Tahmurthy, Tir 1399).

Çabahar limanı, Pakistan limanları için alternatif bir seçenek olduğundan, bu liman sayesinde Afganistan, ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurarak daha serbest bir şekilde hareket edebilir. Çin, Hindistan ve Pakistan'ın birbirinden farklı bakış açıları dikkate alındığında, her iki limanın büyümesi ve gelişmesi, bölgesel yakınlaşmanın artmasına yol açacağı gibi, bölgesel rekabeti de artıracaktır. Bu sebeple, Afganistan hükûmeti Pakistan ve İran'ın Afganistan'a bakış açısının değişme ihtimalini göz önünde bulundurarak, dikkatini her iki limana da odaklamalı ve ekonomik ve ticari işlemlerini her iki yönde de yürütmelidir. Bunu gerçekleştirmediği takdirde hem ekonomik hem de siyasi olarak olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir (Ranjbar, 1399: 215).

3. 2. 4. Tapi Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

TAPI, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan boru hattı, 1990'larda Hazar Denizi'ni Hindistan'a bağlama hedefiyle ortaya çıkmıştır. Amaç, Güney Asya'nın büyüyen nüfusu için enerji temin etmek ve kronik enerji kıtlığını hafifletmektir. Hindistan'da sonlanması planlanan TAPI Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin, söz konusu bölgenin güvenliği ve ekonomik kalkınması açısından önemli getiriler sağlayacağı düşünülmektedir. Hali hazırda anlaşmanın imzalanmış olması dahi bölge güvenliği hususundaki olumlu adımlara bir işarettir (James, 2013: 85).

Uluslararası iş birliklerinin sürekliliğini temin etmek amacıyla ekonomik çıkarların yanında güvenlik kaygılarının giderilmiş olması da önemli yer tutar. Zira güvenlik olmaksızın ekonomik kazancın istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi mümkün olmamaktadır. Lâkin oluşturulan ekonomik iş birliği projeleri güvenliğin temin edilmesi açısından da etkilidir. Hiçbir ülke ekonomik çıkarlarının sekteye uğramasını arzulamadığından, ülkeler oluşturdukları iş birliğinin güvenliğini sağlama amacına hizmet eden bir siyaset izleme taraftarıdır. TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin yer aldığı bölge uzun süredir istikrarlı bir güvenlik ortamından yoksundur. Bu sebeple mevcut projenin bölge güvenliği açısından olumlu etkiler sağlayacağı yadsınamaz. Taliban'ın düşüşünden sonra Afganistan'daki siyasi değişiklikler önemli ölçüde ekonomik ve güvenlik problemlerini beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra büyük Güney Asya ekonomileri Hindistan ve Pakistan, son ekonomik

büyümelerini sürdürmek için uygun fiyatlı ve güvenilir enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada hem Orta Asya hem de Güney Asya devletlerinin liderleri, enerji ticareti anlaşmalarını güvence altına almakta hem fikirdirler. (Sadat, 2015: 4, 5).

Afganistan üzerinden doğal gaz transferinin başlayabileceği umuduyla TAPI projesinin hayata geçirilmesiyle birlikte Hindistan'ın projeden çıkarılmasına dair çekinceler mevcuttur. Böyle bir durumda önemli olan, bölgedeki bu büyük ekonomik anlaşmaya Çin'in dahil olup olmaması meselesidir. Çin'in projeye dahil olduğu takdirde, ismini TAPI'den TAPCHI'ye değiştirecek olan bu proje içerisinde iş birliğinin ne yönde seyredeceği merak konusudur. TAPI ve Hazar Denizi güzergahı projesi Türkmenistan açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Bu hususta Türkmenistan tek bir alıcıya güvenmek istememektedir. Çünkü tek bir alıcı gerek fiyat gerekse enerji üzerinden izlenecek siyaset konusunda, alıcısı olduğu ülkeyi tekeli altına alabilmektedir. Türkmenistan ise böyle bir ekonomik bağılılığa karşı çıkmaktadır. Şu an Rusya, Türkmen gazının tek alıcısı konumundadır. Türkmenistan, Rusya'nın bu durumu kendi aleyhine kullandığını iddia etmektedir. Yani Türkmenistan tek bir piyasaya bağımlılıkla ilgili olarak acı tecrübeler yaşadığını dile getirmiştir. (Azam, 2020: Parag. 1, 7, 9). Bu sebeple Türkmenistan, enerji ihracatını ve pazarını çeşitlendirmeyi umarak TAPI projesine diğer tüm ülkelerden daha çok ihtiyaç duymaktadır (Reyaz, 2018: 48).

TAPI Doğalgaz Botu Hattı Projesi'nin tüm bölge üzerindeki önemi ve etkileri düşünüldüğünde, Afganistan'daki sıkıntılı bölgelerde güvenli bir ortam oluşturmak için ekonomik ve siyasi koşullarda büyük bir değişiklik getirebilir. Mevcut Afgan hükûmeti, son kırk yıldan beri kötüye giden tüm bu ekonomik ve kalkınma projelerini uygulamak için aşırı çaba göstermelidir (Sagib, 2019: 300). Afganistan'daki savaşın sona ermesinin ardından bölgede baş gösteren güvenlik istikrarsızlığı, Pakistan-Hindistan anlaşmazlığı ve ABD-İran ilişkilerindeki gerginlik, şu ana kadar bu enerji koridorunun ortaya çıkmasını engelleyen üç ana engel olarak sayılabilir. Ancak süreç Afganistan özelinde ele alınacak olursa, Afganistan bu projeye dair tüm planları memnuniyetle karşılamıştır. Zira Afganistan'ın bu tutumu projenin idamesi hususunda oldukça önemlidir. Çünkü Afganistan bu projenin en önemli transit ayağıdır. Söz konusu hattın büyük bir kısmının bu topraklardan geçirilmesi planlanmıştır. Bölgedeki güvenlik problemleri de göz önünde bulundurulduğunda bölgenin proje için önemi daha da artmaktadır. Ayrıca Afganistan, kara ile çevrili Orta Asya'yı Güney Asya ve Orta Doğu'ya bağlayan stratejik bir konuma sahiptir. Daha iyi güvenlik ve

iyileştirilmiş bir altyapı ile Afganistan, doğal gaz ve elektriği Orta Asya'dan Güney Asya'ya taşıyabilir, maden kaynaklarını Çin'e ihraç edebilir ve İran ve Pakistan'daki limanlardan kara ticareti için uluslararası bir merkez görevi görebilir (Rad ve Moradî, 2012: 92).

TAPI projesini uygulayan ülkeler arasında varılan anlaşmaya göre Afganistan firmaları bu büyük projenin yan uygulamalarına katılabilecektir. Başlangıçta birçok firma bu proje ile ilgilendiğini ifade etmiştir. Afganistan Maden ve Petrol Bakanı Davud Şah Saba, Total France ile Rusya ve Çin şirketlerinin projeye katılım teklifinde bulunduğunu dile getirmiştir (Benyal, 1397: 25, 26).

Güney Asya'daki politikacılar ve enerji uzmanları, TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne ilişkin güvenlik algılarının yalnızca bu dört üye ülkeyi değil Bangladeş ve Nepal gibi bölge ülkeleri ile Güney Asya Bölgesel İşbirliği (SAARC) gibi çok taraflı kuruluşları, aynı zamanda ABD, Çin ve Rusya gibi dış paydaşları da içerecek şekilde genişletilmesi gerektiğini savunuyor. Buradaki hipotez, daha geniş bir paydaş grubunun çıkarları arasında bağlantılar kurmanın, TAPI projesinin önündeki güvenlik engellerinin üstesinden gelmeye yardımcı olup olmayacağı meselesidir (Huda ve Ali, 2017: 203).

2010 yılında dört ülke tarafından TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne ilişkin nihai bir çerçeve anlaşması imzalandı. Buna göre Pakistan'ın Gwadar limanı vasıtasıyla Çin için bir ticaret ve enerji koridoru olma potansiyelinin oluştu. Bu durum Çin'in gelecekteki gelişen enerji ihtiyaçlarını karşılamak için Pakistan adına bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Pakistan'ın Gwadar deniz limanı, bölgesel bir ticaret ve enerji taşıma merkezi olarak ortaya çıkma hususunda umut vaat etmektedir. Pakistan böylelikle bölgedeki enerji merkezinde kalmaya devam edebilir. Bu faaliyet büyük ya da küçük bölge devletlerini zenginleştirme ve milyarlarca insanın daimî barış içinde yaşamasını sağlama konusunda büyük bir öneme sahiptir (Rad ve Moradî, 2012: 92).

Uzmanlar Taliban'ın Afganistan'da iktidara gelmesi halinde Hindistan'ın bölgesel kalkınmadaki eski etkisini sürdüremeyeceğini söylüyor. Hindistan, son yirmi yılda Afganistan'da Taliban rejiminin devrilmesinin ardından kurulan yönetimlerle yakın ve dostane ilişkiler kurmayı başardı. Ancak Taliban'ın yeniden başa geçmesi halinde bu ilişkilerin zarar göreceği düşünülüyor (Azam, 2020: Parag. 14). Böyle bir olayın gerçekleşmesi durumunda programın hızlanacağı düşünülmektedir. Türkmenistan'dan Çin'e geçen boru hattının mevcut mesafesi ve dolayısıyla maliyeti önemli ölçüde azalacaktır.

Ancak Yeni Delhi geçmişte bu konudaki çekincelerini dile getirmişti. Bu hususta Hindistan projede olduğu takdirde, özellikle İslamabad'ın Pekin ile olan stratejik ilişkileri dikkate alındığında Çin'in projeye girişini hoş karşılamayabilir (Reyaz, 2018: 50).

Türkmenistan, doğal gaz ihracatı için henüz Çin'e bağımlı olduğundan gaz pazarını Güney Asya'da daha fazla genişletme fikrinden memnuniyet duymaktadır. Çin'in projeye katılımı ve projenin uygulanmasına hız verilmesi Afganistan tarafından da hoş karşılanmaktadır. Çünkü Afganistan bu sayede gazı makul bir fiyata almanın yanı sıra, aynı zamanda gaz transit vergisini arttıracaktır. Pakistan ise projeden çeşitli şekillerde yararlanacaktır. Birincisi Pakistan'ın her yıl yurt dışından ithal ettiği sıvılaştırılmış doğal gaz da dahil olmak üzere ülkenin enerji talebinin ve ihtiyacının büyük bir kısmı TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Projesi sayesinde karşılanacaktır. Ayrıca TAPI üye ülkelerinden bazı şirketlerin, Türkmenistan gazının bir kısmını Güney Kore'ye ve Avrupa ülkelerine sıvılaştırılmış doğal gaz olarak, Pakistan'ın Gwadar limanı üzerinden taşımak için bir konsorsiyum oluşturması gündeme gelebilir. Bu sayede Pakistan sıvılaştırılmış doğal gaz ihracatında önemli bir yer edinebilir (Azam, 2020: Parag. 15, 16).

İran, TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne dahil edilmediği için projeye karşı tepkilidir. Bu sebeple İran, her fırsatta projenin gerçekleşmeyeceği ile ilgili fikir beyan etmektedir. Bunun en büyük gerekçesi olarak Hindistan ve Pakistan'ın aralarındaki problemler sebebi ile asla uzlaşamayacağını ileri sürer. Ayrıca İran, Suudi Arabistan'ın projeye mali yatırım yapacağı sözüne inanmadığını vurgulamaktadır. İran'ın TAPI projesine karşı olumsuz tutumunun ancak Çin'in projeye dahil olması ile aşılabacağı düşünülmektedir. Çünkü Çin, İran'a yaptığı büyük yatırımlarla İran hükûmeti üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahiptir. Bu durum İran'ın da daha sonradan projeye dahil olma fikrini beraberinde getirmektedir. Ancak bu durum projeye ortak diğer ülkeler nazarında pek de istenilen bir durum değildir. Bu sebeple diğer ortaklar Hindistan'ın TAPI projesinde kalmasından yana fikir beyan etmişlerdir (Azam, 2020: Parag. 2-4; Reyaz, 2018: 50, 51).

Cumhurbaşkanı Xi Jinping ve Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov, 3 Eylül 2013'te TAPI boru hattının kaynağı olan gaz sahalarının bakımı ve geliştirilmesi konusunda bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Çin için daha fazla gaz kaynağı sağlıyor, ancak aynı zamanda CNPC ve Çin'e TAPI boru hattının geleceği konusunda birincil karar verdi. Bu anlaşma, bloke edilmediği için ABD çıkarları tarafından kabul edilmiş görünüyor. Bu

örnek, Çin'in Orta Asya bölgesinde artan gücünü ve kontrolünü ve Çin'in genel ekonomik kalkınma planının tanıtımını vurgulamaktadır (James, 2013: 86).

3. 2. 5. Nakliyat

Afganistan'da demiryolu ağının gelişmemiş olması tesadüfi değil, bir plan gereğidir. “Büyük Oyun”un Orta ve Güney Asya'daki bir uzantısı olarak, Rus çarları ve İngiliz İmparatorluğu, Afganistan'da bir tampon bölge oluşturmayı kararlaştırmışlardır. Bu anlaşma, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Afganistan'ın bağımsızlığına kadar devam etmiştir. Zamanın Afganistan lideri Amir Abdul Rahman, imparatorlukların Afganistan'daki inşaat faaliyetlerini veya demiryolları çalışmalarını engellemeyi kendi görev bilmiştir. 1907'de İngiltere ve Rusya arasında imzalanan St. Petersburg Sözleşmesi, Afganistan'daki toprak rekabetini ve orada bir demiryolu yapılması olasılığını sona erdirmiştir. 20. yüzyıl boyunca birçok demiryolu geliştirme planı hazırlanmış ve hatta bazıları için ön finansman sağlanmış olmasına rağmen herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Altyapı eksikliği ve güvenlik problemleri Afganistan'da bugüne kadar bu tarz yatırımların yapılmasını ve büyümeyi engellemiştir (Grantham, 2013, Railways and the Great Game).

Afganistan'ın gelişimi, Avrasya'yı birbirine bağlayabilecek Kuzey-Güney ve Doğu-Batı yollarının kesiştiği noktada yer aldığı için altyapı gelişimine bağlıdır. ABD Dışişleri Bakanlığı, ticareti teşvik etmenin ve Afganistan'ı terörist unsurlara karşı güçlendirmenin bir yolu olarak “Yeni İpek Yolu” stratejisini başlattı. Ancak bu aşamadaki sorun, Afganistan'ın Mart 2013 itibariyle yalnızca 100 kilometrelik demiryoluna sahip olmasıydı. Mevcut demiryolu hattının genişletilmesi, nihayetinde Afganistan'ın mineraller ve tarım ürünleri ihraç etmesine, bölgesel bir ticaret ortağı olarak konumunu önemli ölçüde geliştirmesine, iç ticareti geliştirmesine ve Avrasya ve ötesinde ürünleri, tüketicileri ve pazarları birbirine bağlamasına izin verebilir (Lawrence, 2014: 19).

Ayrıca, Afganistan'ın komşu ülkelerinde kullanılan çok sayıda farklı gösterge veya hatlar arasındaki mesafe işleri daha da kötüleştirmekteydi. Çinli bir şirket, Aynak'ı Özbekistan'a demiryolu ile bağlamak için bir fizibilite çalışması yürüttü ve projenin 4 milyar dolara mal olacağını öne sürdü. Şu anda Kabil ile Gwadar arasındaki demiryolu bağlantısının fizibilite çalışması bulunmamaktadır. Ayrıca Afganistan ulusal demiryolu ağının 54 milyar dolara mal olacağı tahmin edilmektedir. Kabil'in ise böyle bir projeyi destekleyecek sabit geliri olmadığı için kaynak destekli kredilerle finanse edilmesi gerekecektir. Pekin,

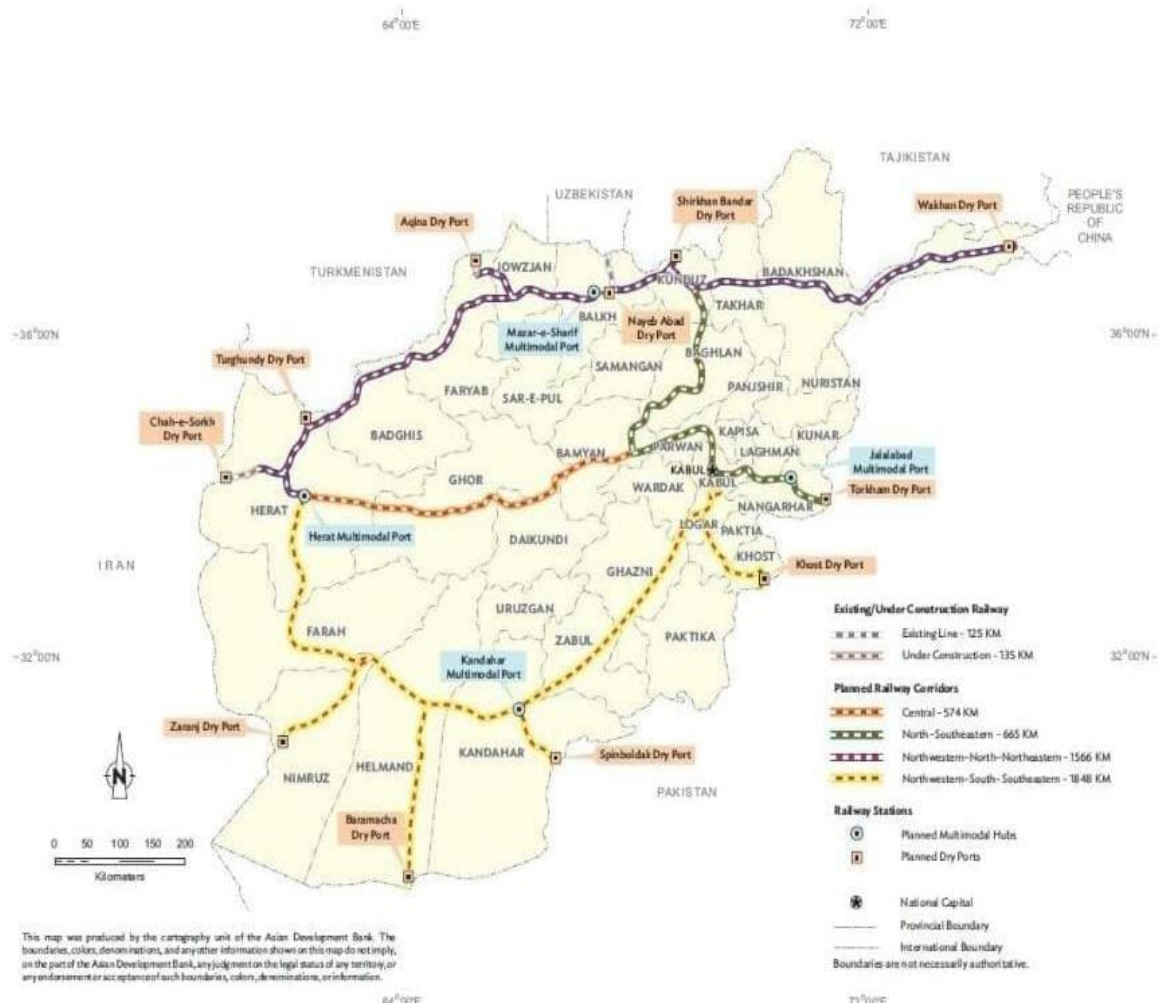
halihazırda Türkmenistan ve Kazakistan ile benzer anlaşmalara sahip olduğu için böyle bir projeyi finanse etmeye uygun olacaktır. Asya Kalkınma Bankası her fırsatta Afganistan'ın bölgesel bir ticaret merkezi olma potansiyelini vurgulasa da bu anlamda gerçek bir yatırımcı ortaya çıkana kadar, Afganistan'daki benzer projelerin beklemede kalacağı aşîkârdır (James, 2013: 87).

Afganistan için ulusal bir demiryolu sisteminin ekonomik uygulanabilirliğini ve teknik ve finansal fizibilitesini ve ayrıca bölgesel bağlantı zorunluluklarını değerlendirmek, büyük sermaye yatırımı altyapı projeleri için öneriler geliştirmek Amerika Birleşik Devletleri Merkez Komutanlığı için sıradan bir görev değildi. Fakat Afganistan, milyarlarca dolar değerinde erişilebilir maden zenginliğiyle (öncelikle bakır ve demir cevheri) bölgedeki birçok devletin dikkatini çekmektedir. Ancak ülke şu anda madenlerin yüksek hacimlerini taşıyabilecek yetkin bir demiryolu ağına sahip değildir. Benzer şekilde ülke buğday, çimento, gübre, tüketim malları ve petrol gibi hayati önem taşıyan ithalatlar için tehlikeli kamyon güzergahlarını kullanmaktadır. Demiryolu sisteminin yokluğu ticareti azaltır ve denize kıyısı olmayan ülkenin ekonomik büyümesini, komşularıyla ve küresel pazarlarla ticaretini kısıtlamaktadır. Ülkede bir demiryolu tesis edildiği taktirde, Afganistan Orta ve Güney Asya için bölgesel bir merkez olarak hizmet ederek ticari alışverişi kolaylaştırabilir ve istikrarı teşvik edebilir (Lawrence, 2014: 20).

Pekin, Orta Asya'da ticaret yolları geliştirmek için şimdiden inisiyatif aldı ve bölgeyi birbirine daha fazla bağlayabilmek için çabalamaktadır. Hewlett-Packard şirketi, dizüstü bilgisayarları Doğu Çin'den Avrupa'ya konteyner gemisinden daha hızlı ve hava yoluyla taşımamanın maliyetinden daha ucuza ulaştırmak için Kazakistan genelinde yeni bir demiryolu hattı kullanıyor. Bu demiryolu hattının 2014 yılına kadar 1 milyar dolar değerinde mal taşıyacağı tahmin ediliyor. Orta ve Batı Çin'in Avrupa ile ticarete açılması, şirketlerin Çin'de daha düşük işgücü maliyetinden yararlanmasına olanak tanıyarak Çin'in ekonomik gelişimini sürdürmesine imkân tanımaktadır. Çin, kendi İpek Yolu stratejisini geliştirmenin oldukça faydasını gördü. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Eylül 2013'te yeni bir öneriyle İpek Yolu ekonomik kuşağı ile gündeme geldi. Bu programın ayrıntıları belirsiz olsa da Çin'in Orta Asya'da altyapı ve ticareti geliştirmeye verdiği önemin Afganistan'a fayda sağlamaya yönelik olduğu da aşîkârdır (James, 2013: 87, 88).

Çin'in yerel ekonomik kaynaklarını dış piyasaya açması, onu dünya küresel ticaretinde çok önemli bir konuma getirmiştir. Artan refah seviyesi sayesinde dünyanın farklı

yerlerinde çeşitli yatırımlar yapılmış ve geliştirilen ikili ilişkilerden tüm cenahlar fayda sağlamıştır. Ancak Çin'in ekonomik olarak yükseliş göstermesinin diğer ülkeler için hem sanayi sektörünü hem de istihdamı negatif yönde etkilediğini de görmekteyiz. Zira Çin'in uyguladığı ucuz iş gücü ve üretim politikası diğer ülkelerin rekabet etme gücünü azaltmıştır. Bu durum Çin'in Afganistan'a yaptığı ve yapacağı yatırımlar hususunda ona bir avantaj sağlamıştır. Ancak bölgedeki güvenlik problemleri, bu yatırımların Çin'in istediği seviyeye ulaşmasını engellemiştir (İstikbal, 2021: 8).

Harita-1: Afganistan'ın mevcut ve planlanan demiryolu hattı haritası (Carec, Mart 2021: 3).

SONUÇ

Afganistan-Çin ilişkilerinin kökeni çok eski tarihlere dayansa da bu ilişkiler yakın dönem içerisinde defalarca şekil değiştirmiştir. Sovyet Rusya'sının yıkılmasından ve soğuk savaşın bitmesinin ardından Amerika Orta Asya bölgesinde hâkimiyet kurmaya ve söz sahibi olmaya çabalamıştır. Ancak Amerika'nın süreç içerisinde uyguladığı politikalar, bölgeyi kargaşa ve çıkmaza sürüklemiştir.

Amerika ve Rusya'nın bölgedeki siyasetine karşı Çin'in ortaya çıkması ve bölgede etkinlik göstermesi yeni bir seçenek olarak karşımıza çıkmıştır. Çin bölgede varlık gösterirken sömürgeci anlayıştan ziyade, ilişkisel stratejiler geliştirmiş ve yakınlaşma siyasetine önem vermiştir. Bu stratejilerin başında ise ekonomik ilişkiler yer almaktadır. Bunun neticesinde Çin'in bölgedeki yatırımları, Afganistan ile ilişkilerine farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu sayede Çin hem Afganistan yönetimi tarafından hem de halk nazarında daha kabul edilebilir bir konuma ulaşmıştır. Ayrıca Çin'in dünya üzerinde giderek artan popülaritesi ve ekonomik-teknolojik gelişimi, Afganistan'ı Çin'e yakınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Çünkü Afganistan, Amerika'nın bölgedeki siyasetini tecrübe etmiştir ve esasen bu konuda Amerika'yı ilgilendiren husus Afganistan ile ilişkisel bir siyasetten ziyade NATO'nun bölgedeki rolü ve konumudur. Onun bölgedeki varlığının gerçek sebebinin Rusya ve Çin'e karşı konumlanmak olduğu aşîkârdır. Buna karşın Çin, Amerika'dan tecrübe edindiği “askerî politikaların bu coğrafyada çok fazla etkinlik sağlamadığı” düşüncesinden hareketle ekonomik stratejilerini hayata geçirmiştir. Böylece Afganistan ve Çin arasında ilişkiler yeniden şekillenmiş ve çeşitli ortaklıklar ve iş birlikleri oluşturulmuştur. Bu sayede Çin zaman içerisinde bölgede söz sahibi olurken, Afganistan'ın iç işlerine karışmaktan uzak durmuştur. Bununla birlikte, bölgedeki zengin yeraltı madenlerinin Çin'in ekonomik olarak farklı stratejiler geliştirmesine neden olduğunu görmekteyiz. Özellikle bu alanda gerçekleştirilen yatırım planları, ilerleyen süreçte Afganistan'da istikrarın ve güvenliğin temin edilmesiyle ilgili politikalar oluşturmayı zorunlu kılmıştır.

Çin'in Afganistan ile etkileşimi temelde üç açıdan incelenebilir. Bunlardan ilki güvenlidir. Bu açıdan bakıldığında, Amerika'nın Afganistan'a yönelik saldırılarının başlamasıyla birlikte Çin de bölgedeki tüm güvenlik tehditlerini bertaraf etme siyaseti gütmüştür. Zira Amerika'nın bölge güvenliğini sağlama stratejileri bir anlamda Çin'in çıkarlarıyla çatışmaktadır. Her ne kadar Çin Afganistan'daki Amerikan kuvvetlerinin varlığından memnun olmasa da Amerikan kuvvetlerinin Afganistan'dan erken çekilmesini

doğru bir politika olarak görmediği anlaşılmaktadır. Çin, Amerika'nın ülkeyi erken terk etmesinin bir sonucu olarak bölgedeki istikrarsızlık ve güvensizliğin artacağı düşüncesindedir. Çünkü ABD'nin Afganistan'daki varlığı, Çinli işletmelerin, bölgede yatırım yapmasına izin vermiştir. Bu nedenlerle Çin, kalkınma yardımlarıyla Afganistan hükûmetinin yanında kendisini sorumlu bir komşu olarak sunmaya ve bu ülkenin ekonomik alanında elde ettiği fırsatlardan yararlanmaya çalışmıştır. Çin'in Afganistan'daki yatırımsal amacı temelde bölgesel istikrarla doğru orantılıdır. Bu yüzden Çin, Afganistan'ın ekonomisini ve güvenliğini geliştirerek bu amaca ulaşmayı hedeflemiştir. Öyle ki Afganistan'ın istikrarsızlığı, Orta Asya'daki Çin yatırımlarını ve Çin'deki iç istikrarı tehlikeye sokacaktır.

İkinci bakış açısı, ilişkilerin ekonomik boyutu ile ilgilidir. Çin, Orta Asya bölgesi ve Afganistan'ın ekonomik çıkarlarıyla ilgilenmekte ve bu sebeple kendini güvende ve emniyette hissettiği yerlerde ekonomik yatırımlar yapmaktadır. Bu yüzden Çin uzun süredir Aynak Bakır Madenleri ve Amu Derya bölgesi için doğru hamleyi beklemiştir.

Üçüncü bakış açısı ise askeri-stratejiktir. Çin, Afganistan'ın konumunu Amerika ve NATO'dan bağımsız bir faktör olarak değerlendirmektedir. Çin, Afganistan'da istikrarı yeniden sağlamak adına Amerika'dan farklı bir politika izlemiştir. Çin'in bu yöndeki politikası, Afganistan'da asgari bir askeri oluşum ve Afganistan'ın siyasi sorunlarını herkesin katılımıyla çözmeye yönelik bir strateji olmuştur.

Afganistan-Çin münasebetlerine farklı bir pencereden bakacak olursak, Çin'deki yoğun Müslüman nüfuslu Uygur-Sincan bölgesini dikkatli analiz etmek gerekmektedir. Zira Afganistan'daki aşırı dinî yapılanmaların Çin'deki Uygur-Sincan Müslümanlarıyla temasa geçmesi ihtimali, Çin'in güvenliği açısından önemli risk teşkil etmektedir. Bu durum Çin'i endişelendirdiği gibi bölgesel istikrarın sağlanması adına yeni politikalar üretmesini mecbur kılmıştır. Bu hususta ekonomik stratejilere ağırlık verilmiş ve bu alanda yapılan anlaşmalar sayesinde mevcut endişeler bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Çin, kendi iç dinamiklerini de göz önünde bulundurarak Afganistan'da dinî aşırılığın oluşmasına ve radikal örgütlerin gelişimine sıcak bakmamaktadır. Bununla birlikte uyuşturucu ve yolsuzluk gibi bölgesel istikrara zarar verecek diğer faktörlerin gelişimine de karşı çıkmaktadır. Zira bu unsurlar birbirlerine oluşum imkânı sağladığı gibi bölgesel güvenliği de riske atmaktadır. Uyuşturucudan temin edilen gelirin terör örgütlerine akması

terör ve uyuşturucu ticareti arasında simbiyotik bir ilişki meydana getirmektedir. Bunun önlenmesiyle, bölgesel refahın ve ekonomik gelişimin olumlu yönde etkilendiği gözlemlenmektedir.

Afganistan, hammadde ve güvenlik açısından Çin için önemli bir stratejik ortaktır. Bu hususta Çin, tarihî argümanları öne sürerek “bir yol bir kuşak” projesini devreye sokmuş ve Afganistan’ı bu süreçte aktif olarak kullanmıştır. İpek Yolu’nun yeniden canlandırılmasının amaçlandığı bu proje ile Afganistan, elde edeceği ekonomik faydayı göz ardı edemeyerek bu minvalde Çin ile iyi ilişkiler geliştirmeye sıcak bakmıştır. Çin, ortaya koyduğu ekonomik anlaşmalar vasıtasıyla Afganistan’ın bölgede aktif olarak rol almasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Afganistan Ülke Bülteni*. (2012). DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu).
- Afganistan Ülke Raporu*. (2017). T. C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.
- Akman, H. (2015). Soğuk Savaş Sonrası Rusya-Çin İlişkileri. *Avrasya Çalışmaları*, 2, 1-28.
- Alagöz, B., Kandemir, E. (2015). 11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti, *Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 109-140.
- Ametbek, D. (2018). *Afganistan'ın Orta Asya Bölgesi Nezdindeki Önemi: Özbekistan Yaklaşımı*. ANKASAM, <https://www.ankasam.org/afganistanin-orta-asya-bolgesi-nezdindeki-onemi-ozbekistan-yaklasimi/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2022).
- Andrew Grantham. "International Plans," accessed October 28, 2013, <http://www.andrewgrantham.co.uk/afghanistan/railways/international-plans/>, (Erişim Tarihi: 22.03.2021).
- Arslan, M. (2016). Afganistan'da İstikrarsızlık ve Temel Sebepleri. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*. 1(2), 47-63.
- Aydın, F. (2020). Çin, Gwadar Limanı ve Hindistan'ın Tehdit Algısı. *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, 1-3.
- Azizi, A. (2019). Afganistan'ın Ekonomik Kalkınmasının Önündeki Engeller ve Çözüm Önerileri. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BBC News China. (23 September 2012). *China and Afghanistan Sign Economic and Security Deals*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-19693005>, (Erişim Tarihi: 14. 03. 2022).
- BBC News World. (6 June 2012). Hamid Karzai's speech at Shanghai Cooperation Organization annual meeting, *Afghan-China Ties to Strengthen*, <https://www.bbc.com/news/av/world-18336982>, (Erişim Tarihi: 14.03.2022).
- Becquelin, N. (Jun-2004). "Staged Development in Xinjiang", *The China Quarterly*, (178), 358-378.
- Beg, R. (2001). *Adı Afganistan'dı Taliban'ın Eline Nasıl Düştü?*. Turan Kültür. İstanbul: Vakfı.
- Behzad, R. (2004). Ubûr-i Hatt-i Lule-yi Neft-i Asya. *Faslname-yi Asya-yi Merkezî*, 5(4/17), 210-250.
- Benard, A. (July/August 2012) How to Succeed in Business: And Why Washington Should Really Try?. *Foreign Affairs*, 91(4), 91-101.
- Benard, C., Sugarman, E. (Autumn 2012). "Afghanistan's Copper Conundrum", *Caucasus International*, 2(3), 151-58.

- Benval, A. (1397). Proje-yi İntikal-i Gaz-i Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hind ve Nakş-i An der Emniyet-i Millî-yi Afganistan, Kâbil, Merkez-i Millî-yi Tahkikat-i Palisi (National Centre for Policy Research).
- Birdişli, F., Gören, M. (2018). “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Türkiye-İran Arasında Göç ve Sınır Güvenliği”, *İran Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 11-38.
- Central Asia Regional Economic Cooperation Program-CAREC (Mart 2021). *Railway Sector Assessment for Afghanistan*. <https://www.carecprogram.org/uploads/2020-CAREC-Railway-Assessment AFG 6th 2021-3-4 WEB.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.02.2022).
- Clammer, P. (2007). *Afghanistan*, Lonely Planet.
- Cooley, A. (2012). *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*, New York: Oxford University Press.
- Çandarlıoğlu, G. (1993). Çin. *DİA*. (8), İstanbul: TDV Yayınları, 321-323.
- Dağcı, F. (1985). *Savaşan Afganistan*. İstanbul: Rahmet Yayıncılık.
- Damao, L. (2021). Çin ve Taliban: Dostlukla Düşmanlık Arasında Otuz Yıllık Git Gel. <https://tr.boell.org/tr/2021/11/23/cin-ve-taliban-dostlukla-dusmanlik-arasinda-otuz-yillik-git-gel>.
- Davis, E. (April 2008). Terrorism and the Beijing Olympic: Uyghur Discontent, *China Brief*, 8(8), 1-16.
- Declaration of the Special Conference on Afghanistan. (March 27, 2009). *Shanghai Cooperation Organization*. Moscow, http://www.afghanistan-un.org/wp-content/uploads/2009/03/declaration_of_the_special_conference_on_afghanistan2.pdf (Erişim Tarihi: 20.04.2022).
- Demir, S. (2021). *Afganistan'daki Yirmi Yıllık İşgalin Analizi: ABD/NATO ve Barış Çabaları*. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 5(1),114-153.
- Demirer, A. (2017). Kuzey Afganistan'ın Hidrokarbon Potansiyeli ve Arama Faaliyetlerinin Tarihçesi. 70. *Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özleri*.
- Demirkan, H. (1993). Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Yeraltı Kaynakları Potansiyeline Yaklaşım. *Türkiye XIII. Madencilik Kongresi*. https://www.maden.org.tr/resimler/ekler/5ac21cd0ef1b88e_ek.pdf, (Erişim Tarihi: 10.12.2021).
- Derman, G. (Mart-Nisan 2014). 11 Eylül Sonrası Afganistan'daki Güvenlik Sistemi. *Akademik Bakış Dergisi*, (41), 1-16.
- Di Cosmo, N. (2002) Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi. *Türkler*, (1), 1083-1100.
- Downs, E. (2006). China. *The Brookings Foreign Policy Studies Energy Security*, Series.

- Downs, E. (Sumer-Fall 2012). China Buys Into Afghanistan. *SAIS Rewiev*, 32(2), 65-84.
- Dutta, S. (1998). China's Emerging Power and Military Role: Implications for South Asia. *In China's Shadow*, 91-114.
- EASO. (Ağustos 2020). Afganistan Devlet Yapısı ve Güvenlik Güçleri (Menşe Ülke Bilgisi Raporu). European Asylum Support Office. https://euaa.europa.eu/sites/default/files/20203604_Afghanistan_State_Structure_and_Security_Forces.pdf (Erişim Tarihi: 11.04.2022).
- Ehsan, M. (July-December 2013). Afghanistan-China Relations, 1955-2012, *Himalayan and Central Asian Studies*, 17(3-4), 230-251.
- Emadi, Hafizullah. (1993). *China's Politics and Developments in Afghanistan*. Journal of Asian and African Studies, 28(1-2), 107-117.
- Erman, K. (2017). Jeopolitik Teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 394-420.
- Erol, M. (2018). *Küresel Jeopolitik Bağlamında Afganistan'ın Güvenliği ve Taşkent Konferansı*. ANKASAM, <https://www.ankasam.org/kuresel-jeopolitik-baglaminda-afganistanin-guvenligi-ve-taskent-konferansi/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2022).
- Finkelstein, D. (September 2010). *China and Central Asia: Enduring Interests and Contemporary Concerns*. Center for Naval Analysis China Studies,
- Forbes, A. (1986). *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: Apolitical History of Sincan 1911-1949*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frederick Starr, S. and Farhadi, A. (November 2012). Finishing the Job: Jump-Start Afghanistan's Economy (A Handbook of Projects). *Central Asia-Caucasus Institute, Silk Road Paper*, Washington, DC: Johns Hopkins University-SAIS.
- Gökırmak, M. (2011). Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7(13), 7-42.
- Grantham, A. Kabul and LoiShilman Railways. <http://www.andrewgrantham.co.uk/afghanistan/railways/kabul-river-and-khyber-pass/>, (Erişim Tarihi: 22.03.2021).
- Grantham, A. Railways and the Great Game. <http://www.andrewgrantham.co.uk/afghanistan/railways/the-great-game/>, (Erişim Tarihi: 22.03.2021).
- Gündüz, S. (2001). Taliban-Ladin ve Amerika Kısılcında Afganistan. *Afganistan Taliban ve Ladin*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Harris, S. (2014). *Çin Dış Politikası*. Çev. Aslan Yavuz Şir, İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Holbig, H. (June 2004). The Emergence of the Campaign to Open Up the West: Ideological Formation, Central Decision Making and the Role of the Provinces. *The China Quarterly*, (178), 335-57.

- Huasheng, Z. (2012). *China and Afghanistan: China's Interests, Stances, and Perspectives*, Washington DC: Center for Strategic and International Studies.
- Huda, M., Ali, S. (2017). Energy Diplomacy in South Asia: Beyond The Security Paradigm in Accessing The TAPI Pipeline Project. *Energy Research & Social Science*, (34), 202-213.
- Hurst, C., Mathers, R. (2013). Strategic Implications of the Afghan Mother Lode and China's Emerging Role. *Working Paper*, 75-81.
- İstikbal, D. (2021). *Çin'in Afganistan Politikası (Fırsatlar ve Riskler)*. İstanbul: SETA/Analiz-335.
- İzgi, Ö. (2002). Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti ile İlişkiler. *Türkler*, (1), 678-704.
- James, B. (2013). *China's Interests In Afghanistan: Current Projects And Future Prospects*. Naval Postgraduate School Thesis, Monterey, California.
- Katzman, K. (2012). Afghanistan: Post Taliban Governance, Security, and U.S. Policy. *Congressional Research Service*, (RL30588).
- Kissenger, H. (2015). *Çin (Dünden Bugüne Yeni Çin)*. Çev. Nalan Işık Çeper, İstanbul: Kaktüs Yayıncılık.
- Köçer, M. (2009). *Emanullah Dönemi Afganistan*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Krueger, A. (2007). *What Makes a Terrorist: Economics and the Roots of Terrorism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kucera, J. (September 18, 2013). Shanghai Cooperation Organization Searches for Role in Afghanistan. *Security Assistance Monitor*, <http://securityassistancemonitor.wordpress.com/2013/09/18/shanghai-cooperation-organization-searches-for-role-in-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 16.01.2021).
- Lawrence, P. vd. (2014). *The Afghanistan National Railway A Plan of Opportunity*. JFQ 75, 4th Quarter 2014, 19-27. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA622280.pdf>, (Çevrimiçi: 01, 05, 2022).
- Levine, S. (October 6, 2011). Zhalmay Khalilzad's Not-So-Excellent Afghan Oil Adventure. *Foreign Policy*, http://oilandglory.foreignpolicy.com/posts/2011/10/06/zalmai_khalilzads_not_so_excellent_afghan_oil_adventure, (Erişim Tarihi: 19.02.2022).
- Medeiros, S. (2009). *China's International Behavior*. Santa Monica: Project Air Force.
- Merriam, J. (1987). Arms Shipments to the Afghan Resistance. *Afghan Resistance: The Politics of Survival*, Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780429039669>, (Erişim Tarihi: 19.02.2022).
- Mervetî, S. (1401). Revabıt-i Afganistan ve Çin: Tağyir be Semt-i Şeraket-i Stratejik. *Faslname-yi Mütalaat-i Bonyadeyn ve Karbordî Cihan-i İslam*. 4(12), 1-23.

- Millward, J. (2004). *Violent Separatism in Xinjiang: A Critical Assessment*, Washington DC: East-West Center.
- Mirveys, A. (1398). *Revabit-i İktisadi-yi Çin ve Afganistan. Costecu-yi Asya-yi Miyane*. 12, 23-53.
- Muhammadzay, Z. (1399). Siyaset-i Ferhengi-yi Çin ve Karbord-i an der Afganistan bad ez 2001. *Akademi-yi Ulum-i Afganistan*. 73-96.
- Nâhiz, M. (2014). *Kâmus-i Coğrafya-yi Afganistan-I*. İstanbul: Tika.
- Nevabî, A. (1396). Mukayese-yi Tatbikî-yi Benader Çabaha-i İran ve Gevader-i Pakistan ba Mehuriyet-i Transit ve Emniyet der İntikal-i Kala be Afganistan ve Asya-yi Miyane. *Pencomin Konferans-i Millî (İktisad der Şerait-i Tahrim)*, 1-8.
- Özmen, İ., Buluş, A. (2017). Başlangıçtan Devrime Çin'i Anlamak (Mı)?. *Medeniyet ve Toplum*, 1(1), 9-33.
- Özsümer, S. (2020). ÇİN Ekonomisi ve Bir Yol Bir Kuşak Projesi. *İzmir Ticaret Odası*, 1-11.
- Pan, G. (2006). The Role of a Multilateral Anti-Terror Mechanism in Central Asia. In Charles Hawkins and Robert Love (eds.), *Chinese Strategies on Central Asia: The New Great Game*. Foreign Military Studies Office Fort Leavenworth, Kansas, 107-117.
- Petersen, A. (April 18, 2013). Afghanistan Has What China Wants. *Foreign Policy*, http://afpak.foreignpolicy.com/posts/2013/04/18/afghanistan_has_what_china_wants, (Erişim Tarihi: 19.02.2022).
- Qaiser, A. (1987). China's Interests In Afghanistan (In the Centext of Sino-Soviet Rivalry). *Strategic Studies*, 10(2), 56-66.
- Quwam, A. (2008). *Usul Siyaset-i Harici ve Siyaset-i Baynilmilel*. Tahran: Samt Neşriyyat.
- Rafaello P. and Petersen, A. (November 5.2012). Shifts in Beijing's Afghan Policy: A View from the Ground. *China Brief*, 12(21), 10-12.
- Rahul, R. (1982). *Struggle for Central Asia*, New Delhi: Vikas Publication.
- Ranjbar, B. (1399). *Emniyet-i Bender-i Çabaha ve Gevader Berai Mıntika*. Kabul: Academy of Science of Afghanistan (ASA).
- Reed, J. and Raschke, D. (2010). The ETIM: China's Islamic Militants and the Global Terrorist Threat, ed. James J.F. Forrest, *PSI Guides to Terrorists, Insurgents, and Armed Groups*. Santa Barbara, CA: Preager.
- Risen, J. (June 13, 2010). US Identifies Vast Mineral Riches in Afghanistan. *New York Times*, <http://www.nytimes.com/2010/06/14/world/asia/14minerals.html?pagewanted=all>, (Erişim Tarihi: 20.04. 2022).

- Rosenberg, M. (July 23, 2013). Afghan Cabinet Raises Concern About Mining Legislation, to West's Unease. *New York Times*, http://www.nytimes.com/2012/07/24/world/asia/afghan-cabinet-blocks-new-mining-laws.html?pagewanted=all&_r=0; Yeager, The Aynak Copper Tender, 19–22.
- Sadat, S. (2015). *Tapi And Casa-1000: Win-Win Trade Between Central Asia And South Asia*. Bishkek: Norwegian Institute of International Affairs.
- Samadi, A. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımların Afganistan Ekonomisi Üzerindeki Rolü, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Saray, M. (1981). *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Saray, M. (1988). Afganistan. *DİA*. TDV Yayınları, (1), 401-408.
- Saray, M. (1997). *Afganistan ve Türkler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Small, A. (3 October 2012). China's Afghan Moment. *Foreign Policy*, http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/10/03/chinas_afghan_moment, (Erişim Tarihi: 17.02.2022).
- Swanström, N. (2011). *China and Greater Central Asia: New Frontiers?*, Central Asia–Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, Washington DC: Johns Hopkins University-SAIS.
- Şafeî, N. (1395). Tebyin-i Diplomasi-yi Cedid-i Hemsayegi-yi Çin Nisbet be Afganistan. *Faslname-yi Asya-yi ve Merkez-i Kafkas*, 22(94), 71-102.
- Şahî, M. (2022). Fasl-i Cedid-i Revabıt-i Çin ba Taliban, Aya Nezm-i Noin-i Mıntıka-yi der Rah Est? <https://per.euronews.com/2022/01/10/afghanistan-china-new-policy-us-whitdrawl-army-politics-exclusive-interview-report>, (Çevrimiçi: 17.02.2022).
- Şahin, D. (2016). Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Kış-1, 226-245.
- Tahiri, N. R. (2017). *Afghanistan and China Trade Relationship*. Kabul: Munich Personal Repec Archive (Mpra).
- Tahmurthy, R. (Tir 1399). *Emniyet-i Rahbodî-yi Bender-i Çabahar der Tosi'e-yi Revabıt-i İran, Hind ve Afganistan*. <https://www.irna.ir/news/83835012/%D8%A7%D9%87%D9%85%DB%8C%D8%AA-%D8%B1%D8%A7%D9%87%D8%A8%D8%B1%D8%AF%DB%8C-%D8%A8%D9%86%D8%AF%D8%B1-%DA%86%D8%A7%D8%A8%D9%87%D8%A7%D8%B1-%D8%AF%D8%B1-%D8%AA%D9%88%D8%B3%D8%B9%D9%87-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%87%D9%86%D8%AF-%D9%88-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>, (Erişim Tarihi: 08.12.2021).

- Talash, F. (2016). *Afganistan-Çin İlişkileri*. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmalar Ana Bilim Dalı Avrasya Araştırmaları Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- The World Bank (2.4.2012). Q&A: *Aynak and Mining in Afghanistan*. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2013/04/02/qa-aynak-mining-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 18.4.2022).
- The World Bank (May 2012). *Afghanistan in transition: looking beyond 2014. 2: Main Report*.
- Thomas B. (2010). *Afghanistan: A Cultural and Political History*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Tiffany, P. (2010). *China's Role in Shaping the Future of Afghanistan*. USA: Carnegie Endowment for International Peace.
- Tunç, T. (2019). Çin Örgüt Kültürü: Geçmişten Bugüne Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (54), 367-391.
- Türk-Çin İş Konseyi Çin Ülke Bülteni*. (2014). DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu).
- UNAMA (20 May 2019). *Afghanistan's Fight Against Corruption, Groundwork for Peace and Prosperity*. <https://unama.unmissions.org/corruption>, (Erişim Tarihi: 17.05.2022).
- Volkov, Y. (1980) *The Truth About Afghanistan: Documents, Facts, Eyewitness Reports*, Moscow: Novosti.
- Wahab, S. (2007). *A Brief History of Afghanistan*, USA: Facts on File.
- Wallace, C. China, Not U.S., Likely to Benefit from Afghanistan's Mineral Riches. *Anti-Corruption Commission*, <https://www.acc.org.bt/?q=node/142>, (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- Waslat, H. (July 31, 2013). Afghan Mining Deal with China Facing Failure. *Deutsche Welle*, <http://dw.de/p/19Hoz>, (Erişim Tarihi: 19.02.2022).
- Wassertstrom, J. (2011). *21. Yüzyılda Çin (Çin Hakkında Bilmek İstedığınız Her Şey)*. Çev. Hür Güldü, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wayne, M. (2008). *China's War on Terrorism: Counter-insurgency, Politics, and Internal Security*. New York: Routledge.
- Weitz, R. (1.11.2021). Will China save the Afghan economy?. <https://www.mei.edu/publications/will-china-save-afghan-economy>, (Erişim Tarihi: 02.04.2022).
- Xiaoyang D. and Chang S. (2006). Strategic Adjustment and Counter Measures against Extremist Forces of Central Asian Countries after 9/11. In Charles Hawkins and Robert Love (eds.), *Chinese Strategies on Central Asia: The New Great Game*. Foreign Military Studies Office Fort Leavenworth, Kansas, 47-82.

- Yıldırım, K. (2021). *Çin Tarihi (Tarih Öncesinden 21. Yüzyıla)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yıldız, U. (26.08.2021). Çin, Afganistan'ın 1 trilyon dolarlık yeraltı kaynaklarına mı göz dikti?
Independent Türkçe.
<https://www.indyturk.com/node/403781/d%C3%BCnya/%C3%A7in-afganistan%C4%B1n-1-trilyon-dolar%C4%B1k-yeralt%C4%B1-kaynaklar%C4%B1na-m%C4%B1-g%C3%B6z-dikti>, (Erişim Tarihi: 16.01.2022).
- Yiğit, H. (2017). *Orta Doğu'daki Güvenlik Sorunlarının Bölgesel Güvenlik Yapılanmasına Etkisinin Analizi*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bursa.
- Yu Dai, S. (1966). *China and Afghanistan*. The China Quarterly, Jan-Mar 25, 213-221.
- Zyck, S. (August 2012). Opium Poppies & the Afghan Economy. *Civil-Military Fusion Center, Counter Narcotics in Afghanistan*, 17-27.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: FARANGIS RAOFI

Eğitim Durumu

Lisans : ESOGÜ, İİBF, Uluslararası İlişkiler

Yüksek Lisans: KAEÜ, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler

Mesleki Deneyim

Çeşitli anaokullarında İngilizce öğretmenliği

Yayınlar: Raofi, F. (2022). Afganistan-Çin ilişkilerinde ortaklık politikaları ve bölgesel rekabet. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(86), 1533-1545.